

Carte editată de *Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului* din cadrul *Memorialului Sighet*

Editor: Ioana BOCA

Editorul: colecției Romulus RUSAN

Coperta: Stéphane Courtois la Memorialul Sighet, în fața Spațiului de Reculegere și Rugăciune

Text, Imagini: ©Copyright 2020 Fundația Academia Civică

Intervențiile lui Stéphane COURTOIS au fost traduse, în sală și în versiunea scrisă, de Ana ȚUȚUIANU. Convorbirile cu Radu PORTOCALĂ și Andrei MANOLESCU au fost traduse de autori, iar cele cu Andrei BREZIANU și Nicolae DRĂGUȘIN de Ștefania CIUREA, respectiv Ana ȚUȚUIANU. Titlurile și subtitlurile aparțin redacției.

Tehnoredactare și format PDF: Ana Damian

Toate drepturile rezervate *Fundației Academia Civică* pentru ediția digitală.

Ediție pe hârtie: CIP a Bibliotecii Naționale a României: COURTOIS, STÉPHANE Courtois la Sighet / Stéphane Courtois. – București, Fundația Academia Civică, 2003/ISBN 973-8214-18-1
© 2020 Fundația Academia Civică pentru versiunea.pdf Acrobat Reader

Este permisă descărcarea liberă, cu titlu personal, a volumului în acest format. Distribuirea gratuită a cărții prin intermediul altor situri, modificarea sau comercializarea acestei versiuni fără acordul prealabil, în scris, al *Fundației Academia Civică* sunt interzise și se pedepsesc conform legii privind drepturile de autor și drepturile conexe, în vigoare.

Fundația Academia Civică: www.memorialsighet.ro

COURTOIS LA SIGHET

COLECȚIA: ISTORIE ORALĂ
NR.3

2020

CUPRINS

Trebuie înțeleasă tragedia pe care au trăit-o frații europeni din est.....	5
Cum s-a ajuns la ruperea Europei?	11
Discuții	27
La cinci ani de la apariția „cărții negre“	40
Memorie și istorie	43
Cum a fost Europa divizată de comunism.....	44
Reunificarea. Istoria și memoria europeană.....	46
Cine se opune memoriei	51
Discuții	53
La ce folosește istoria în post-comunism?	69
Rolul memorialului de la sighet și al școlii de vară	69
Actualitatea fenomenului totalitar	100
Discuții	109
„Compromisurile au cangrenat societatea”	117
Ne confruntăm cu un nou totalitarism: fundamentalismul islamic	127
Totalitarismul comunist rămâne foarte prezent în lume.....	127
Tendințe totalitare există și în țările democratice	128
Islamul e folosit în scopuri proprii.....	130
Americani nu se lasă călcați în picioare	131
Lumea arabă se confruntă, de fapt, cu problemele modernității	133
Suntem în al patrulea război mondial, care este același cu cele de dinainte: între democrație și totalitarism ...	135
România este singura țară în care comuniștii au reușit o adevărată falsă revoluție	141

TREBUIE ÎNȚELEASĂ TRAGEDIA PE CARE AU TRĂIT-O FRAȚII EUROPENI DIN EST*

Vreau să vă spun că sunt foarte onorat și, în același timp, foarte impresionat să mă aflu aici. Sunt foarte onorat pentru că am fost invitat, deși nu sunt un specialist în istoria României și, cu atât mai puțin, al istoriei care privește teroarea comunistă din România. Însă motivul pentru care am fost invitat este, cred, *Cartea Neagră a Comunismului*, și sunt onorat ca, în numele celor unsprezece autori francezi și al unui polonez care au scris această carte, să vă spun câteva lucruri despre ea.

Întâi de toate, câteva cuvinte despre acest proiect, care e foarte simplu. Am pornit de la ideea de a face o primă carte de sinteză despre totalitatea crimelor comunismului din întreaga lume. A fost încă de la început foarte simplu, dar și foarte complicat, pentru că este un subiect enorm și care, în mediile academice, cel puțin în cele din Franța, era un subiect tabu.

Vreau să precizez și condițiile în care am realizat această carte. Prima condiție a fost deschiderea arhivelor. Dacă arhivele nu ar fi fost întredeschise la Moscova, deschise sau tot întredeschise în anumite țări din Europa de Est și chiar din Cambodgia, cred că nu am fi reușit să scriem această carte. Noi, ca istorici, nu am vrut să facem doar o sinteză a tot ce s-a scris înaintea noastră. Deschiderea arhivelor a schimbat absolut complet, după părerea mea, întreaga cercetare istorică privind tragedia comunistă. Acum putem cunoaște din interior cum funcționau lucrurile. Eu însumi am fost la Moscova, începând cu 1992, pentru că acolo sunt foarte multe arhive. Cercetarea acestora m-a făcut să-mi modific considerabil viziunea asupra comunismului, deși mă ocupam de mai bine de douăzeci de ani de cercetarea comunismului. Vreau să subliniez încă o dată, pentru că știu că în România există o mare problemă cu deschiderea arhivelor: cred că este absolut indispensabil ca ele să fie deschise.

A doua condiție de care nu ne-am dat seama atunci când lucram la această carte, dar de care suntem conștienți acum, este că, în 1989-1991, între căderea zidului Berlinului și prăbușirea sistemului la Moscova, raportul de forțe pe care comuniștii au reușit de zeci de ani să-l stabilească în mediile intelectuale – aici

* *Simpozionul de la Sighet, 2-4 iulie 1999*

cuprinzându-i și pe cercetătorii care nu erau comuniști, sau chiar erau anticomuniști – acest raport de forțe, în mediile intelectuale, și mai ales în mediile istorice, a început să balanseze. Acest lucru, cred, este foarte important de subliniat. Bineînțeles este un proces de lungă durată, dificil, dar e bine că este deja început. Cred că acum zece ani nici nu am fi avut ideea de a face această carte, și, dacă totuși am fi avut această idee, nu știu dacă am fi avut curajul să o realizăm. Deci vreau să subliniez această schimbare, care, desigur, e variabilă în funcție de fiecare țară. Nu doar în România post-comunismul este încă foarte puternic, și în Franța este la fel, avem trei miniștri comuniști în guvern!

Dar, în ceea ce privește raportul de forțe, cred că a fost foarte bine marcat de extraordinarul succes, aproape neașteptat, al *Cărții negre*. Vă semnalez că la ora aceasta (*iulie 1999, n.ed.*) există treizeci de traduceri ale *Cărții negre*, din care zece au fost deja publicate. În România, datorită Anei Blandiana, cartea a apărut chiar de la început, în același timp cu traducerea germană. Sunt deja, în cele zece țări, peste 600.000 de exemplare vândute. Un tiraj ieșit din comun, deși ediția în limba engleză încă nu a fost publicată – va apărea în septembrie; versiunea rusă va apărea în octombrie, urmând apoi versiunile în japoneză, coreeană, și apoi în tot restul Europei. Așa încât nu voi fi surprins dacă vom depăși 1 milion de exemplare, fapt absolut incredibil și care arată că exista un orizont de așteptare în opinia publică, oamenii aveau nevoie de informații de acest fel. Cei care spun că această carte nu e interesantă ar trebui să se mai gândească înainte să afirme acest lucru.

Noi, echipa *Cărții negre*, am făcut o muncă de cercetare istorică, care, spre surpriza noastră, a devenit ea însăși un mic eveniment istoric, ceea ce este uimitor pentru niște istorici. Iată, în România, aflu cu surprindere că ediția română a *Cărții Negre* deja nu mai este disponibilă în librării.

Aș vrea să vă spun câteva cuvinte și despre impresia pe care mi-a făcut-o Memorialul de la Sighet. Sunt extrem de impresionat și teribil de emoționat de enorma muncă care a fost făcută aici. Întâi de toate ideea, ideea de a recupera această fostă închisoare, de a o reabilita în condiții cu adevărat remarcabile și, în mod cert, foarte dificile. Reabilitarea și instalarea tuturor locațiilor reprezintă o operă remarcabilă, profesionistă și uimitoare.

Vreau să subliniez două lucruri care m-au impresionat. Mai întâi, în ceea ce privește munca cu memoria. Spre exemplu, m-am întâlnit aici cu doamna Maria Brătianu, care mi-a prezentat chiar ea expoziția dedicată tatălui său, care este foarte emoționantă, și care m-a făcut să mă gândesc la un mare istoric francez, de același nivel cu Gheorghe Brătianu, Marc Bloch, asasinat de germani în 1944.

Am fost foarte emoționat, de asemenea, de întâlnirea cu domnul Aurel Vișovan, pe care l-am cunoscut chiar în celula în care a fost închis. Am purtat o discuție așezați pe patul său de închisoare. Am aflat apoi că a fost închis și la Pitești – cunosc destul de bine ce a fost la Pitești pentru că am fost într-o comisie de doctorat a unui prieten român care și-a susținut în Franța, anul trecut, o teză cu acest subiect. Această experiență de la Pitești este, cred, o experiență incredibilă, o experiență limită, o tentativă de dezumanizare a oamenilor. Și am fost cu adevărat emoționat de întâlnirea cu domnul Vișovan.

Al doilea aspect pe care aș vrea să-l subliniez este marea muncă de cercetare care a fost făcută aici, deci nu numai în ceea ce privește memoria, dar și în ceea ce privește istoria. Expozițiile prezentate în Memorial sunt de o foarte bună calitate istorică. Am descoperit, de asemenea, toate cărțile publicate de Academia Civică, ca și pe cele din colecția „Procesul Comunismului” a Editurii Humanitas; o să plec la Paris cu o valiză plină de cărți, foarte grea, dar cred că merită efortul. Sunt cu adevărat surprins de acest dinamism, această muncă importantă, din păcate atât de puțin cunoscută în Franța.

Sunt foarte încântat să văd că sunt aici, la simpozion, istorici străini din Est și din Vest, chiar și din Statele Unite, cred că acest lucru este extrem de important. Este foarte important pentru că memoria pune problema identității unei persoane și a unui popor, a unei națiuni, deci este indispensabilă pentru reconstruirea propriei identități; iar istoria este indispensabilă pentru a alimenta această identitate, această continuitate a vieții unui popor. Din acest punct de vedere, trebuie să spun că am fost destul de surprins, ca și alți oratori pe care i-am auzit azi, de dificultatea și, aș spune, chiar imposibilitatea care pare să se manifeste în România față de comemorarea victimelor. Cred că este o problemă foarte gravă.

Din cele mai vechi timpuri oamenii și-au onorat morții, în diferite maniere, dar au făcut-o. Dar, constat că sistemul comunist a făcut totul pentru a înăbuși acest ritual, a împiedicat să fie onorate victimele tragediilor. Îmi aduc aminte că am avut acum câteva săptămâni o discuție, la un colocviu de la Roma, cu responsabilul de la Asociația „Memorial” din Moscova. I-am spus că sunt surprins că în Rusia nu există monumente pentru victimele comuniștilor. Spre exemplu, în Franța, după primul război mondial, care a fost o mare tragedie națională, în care au murit mulți oameni, în fiecare sat a fost ridicat un monument în onoarea celor care au murit. Este un loc al identității aceluia sat, oamenii veneau la monument pentru a-și exprima suferința și pentru a-și plânge morții. Mi s-a spus că în Rusia un asemenea lucru este imposibil – cum să ridicăm monumente, dacă satele au dispărut, oamenii au dispărut, popoare întregi au dispărut, cine va veni să onoreze aceste monumente? Pentru mine a fost

un lucru extrem de surprinzător și foarte dureros în același timp. Este foarte important de a sublinia – aici, la Sighet – necesitatea de a aduce un omagiu victimelor comunismului. Nu putem ierta dacă nu aducem acest omagiu oamenilor care au murit. Este de neiertat să nu aducem un omagiu victimelor. Este de neiertat că oamenii nu-și mărturisesc vina. Reconcilierea națiunii nu poate fi făcută dacă aceste lucruri nu se întâmplă, dacă nu știm istoria, dacă nu cunoaștem mersul evenimentelor, cine a fost asasinat, unde și când.

Am vizitat ieri micul Cimitir al Săracilor, de la marginea Sighetului. Cine a fost înmormântat acolo? Iată o întrebare foarte importantă, fundamentală pentru noile generații. Trebuie ca noile generații să înceapă o viață nouă după această tragedie comunistă și trebuie, evident, ca această tragedie comunistă să fie asumată ca o tragedie.

În fine, aș vrea să mulțumesc Anei Blandiana, lui Romulus Rusan și echipei lor, care fac o muncă extraordinară, și care ne oferă o adevărată lecție de civism nouă, tuturor europenilor.

Vreau să vă reamintesc că suntem într-o situație specială. Până în 1917, timp de aproape 1000 de ani, Europa a fost de o formidabilă unitate culturală, morală, religioasă, chiar dacă au existat, evident, războaie între diferite state, dar a existat această unitate din Marea Britanie și Franța până în România, Suedia sau Rusia. Trebuie totuși să ne amintim că, începând cu 1917, această mare Europă, unită prin civilizație, a fost amputată în trei reprize. A fost amputată în 1917, când s-a desprins Rusia. A fost amputată în 1939-1941, când au fost rupte Polonia, țările Baltice, o parte din România. Și apoi în 1945-1947, când întreaga Europă de Est a căzut sub opresiunea comunistă. Aceste amputări au provocat cicatrici foarte profunde, care vor fi dificil de reparat. Vreau să subliniez că aceste amputări au marcat o veritabilă ruptură în civilizația europeană.

Din 1989-1991, prăbușirea comunismului permite reconstituirea acestei unități de civilizație, reunificarea acestei Europe care a fost ruptă timp de șaptezeci de ani. Problema este că tendința de azi merge spre ceea ce numim o reunificare economică. Adică sunt importante investițiile, banii care trebuie să ajute la reconstrucție. Într-adevăr sunt niște lucruri foarte importante, dar nu cred că sunt cele mai importante. Cel mai important este de a regăsi acea unitate culturală și morală, de a regăsi acel destin comun al tuturor europenilor.

Chiar înainte, un participant din Polonia a evocat o frază celebră a lui Stalin „Câte divizii are Papa?”. Ei, iată că azi Papa poate să-i spună lui Stalin: „Unde îți sunt valorile? Care este opera ta? Ce rămâne din tot ce ai creat?”. Rămâne un dezastru și un neant care se va menține mult timp. Deci, cred că este foarte important să ne dăm seama de acest lucru. Din acest punct de vedere, tot ceea ce faceți aici este fundamental.

Dar eu cred că și noi, europenii din Vest, avem foarte multe de făcut, pentru a realiza, pentru a înțelege marea tragedie pe care au trăit-o frații europeni din Est. Noi, europenii din Vest, grație prezenței americane, am trăit 50 de ani în pace, prosperitate, democrație, dar asta cu prețul tragediei pe care voi o trăiați aici. Există în Europa de Vest, în Franța, o slabă conștiință a acestei tragedii, și, atâta timp cât nu va exista o criză de conștiință provocată de această tragedie, reunificarea Europei va fi fragilă, nu va fi puternică, nu va fi reală, nu va fi o reconciliere și nu va fi o reunificare adevărată.

Și, ca să revin la ce spuneam la început, sper că lucrarea noastră, *Cartea Neagră a Comunismului*, este o mică părticică din acest proces de reunificare.

Vă mulțumesc!

Comunismul văzut din occident*

Dragi prieteni, am două motive pentru care sunt foarte încântat să mă aflu la Sighet. Primul este că, venind la Sighet, am reușit să mă rup de toată munca mea, de toate preocupările de la Paris. Al doilea motiv este reîntâlnire cu cei pe care i-am cunoscut când am venit aici acum doi ani și care mi-au devenit prieteni, Ana Blandiana, și Romulus Rusan, și echipa lor. Am și trei motive de nemulțumire: primul, nu vorbesc limba română, și îmi cer scuze; al doilea, sunt răcit și răgușit, dar voi încerca totuși să vorbesc; iar al treilea este că Ana Blandiana m-a numit rectorul Școlii de Vară, ceea ce implică multă responsabilitate. Dar pentru că ea m-a rugat, eu am acceptat și îmi asum această responsabilitate.

În cele opt zile ale Școlii de Vară vom încerca să reflectăm asupra istoriei – istoria contemporană a României, istoria comunismului, istoria democrației. Cunoașterea istoriei este esențială pentru formare noastră ca cetățeni. Dacă nu vă cunoașteți istoria, dacă nu cunoașteți istoria Europei, istoria lumii, nu veți ști cine sunteți, unde sunteți și ce aveți de făcut. Deci insist asupra importanței cunoașterii istoriei.

Noi, în Franța, avem, cam de vreo zece ani, câteva probleme cu clasa politică. Aproape toți oamenii politici francezi au urmat Școala Superioară de Administrație. Acum câteva luni, discutând cu un deputat, și el absolvent al acestei școli, și căruia i-am spus, în calitate de istoric, că oamenii politici au pierdut simțul istoriei, mi-a răspuns foarte liniștit: „Prieten, dar nu știți că în Școala noastră de Administrație nu se mai face de mult istorie?” Am rămas complet stupefiat pentru că toți oamenii politici francezi, cel puțin până acum douăzeci și cinci de ani, cunoșteau foarte bine istoria. Generalul De Gaulle, spre exemplu, știa toată istoria Franței, a Europei, toată istoria mondială. Această cunoaștere a istoriei l-a ajutat să salveze în mai multe rânduri Franța.

Trebuie să remarcăm că în sistemul comunist istoria a fost falsificată în mod sistematic. Când am scris *Cartea Neagră a Comunismului* am scos la lumină fapte care au existat dar pe care comuniștii s-au străduit, și chiar au reușit, să le ascundă total, le-au negat existența. Această negare a istorie a dus la ceea ce ați văzut că s-a întâmplat în 1989 în Europa de Est.

Ceea ce trebuie să facem aici timp de o săptămână este de a învăța și de a reflecta pentru a înțelege sensul lucrurilor. Trebuie să înțelegem mai bine istoria României, istoria Europei. Astăzi lumea aproape a uitat că înainte de 1917 Europa era un ansamblu unitar. În 1917 Lenin a rupt Rusia de Europa. În 1940, Polonia a fost

* Conferință și discuții de la cursurile Școlii de Vară Sighet, iulie 2001

ruptă de Europa. Același lucru s-a întâmplat cu Basarabia, cu țările baltice. În 1945 toată Europa de Est a fost tăiată din Europa.

Mai sunt câteva motive pentru care mă aflu aici. Ar fi unul punctual. În Europa de Vest, în Franța, în Marea Britanie, oamenii trăiesc, de cincizeci de ani, liniștiți, au prosperitate economică, au pace socială, partide politice, liniște externă, și nici nu-și pun problema cum de au toate acestea și de ce europenii din Est nu le au. Înainte de 1917, înainte de 1940, și europenii din Est aveau aceste lucruri. Dacă noi, în Vest, am avut parte de toate acestea, a fost pentru că, prin negocierile de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, responsabilii din Vest au abandonat Europa de Est în mâinile lui Stalin. Bineînțeles, s-ar putea zice că nu se putea altfel, Stalin era mult prea puternic. Este motivul pentru care mă aflu aici, pentru a arăta europenilor din Est că există europeni din Vest interesați de ei, de cei de aici, și care le înțeleg problemele. Și apoi, vreau să mă întorc în Europa de Vest, în Franța, să-i fac pe europenii din Vest să înțeleagă că în Europa de Est există tineri capabili să schimbe soarta țărilor lor. Pentru că Europa trebuie să se reunifice, dar nu doar datorită banilor, nu doar sub auspiciile tehnocrației europene, ci se va reunifica atunci când atât europenii din Est cât și cei din Vest vor avea sentimentul că aparțin aceluiași spațiu cultural.

Cum s-a ajuns la ruperea Europei?

Ideea de bază a lui Lenin era că pentru a face revoluție este nevoie de un război civil, singurul care putea duce la o distrugere a capitalismului. Ce însemna, în opinia lui Lenin, distrugerea capitalismului? Însemna distrugerea tuturor grupurilor sociale, a tuturor oamenilor care erau susținătorii ideii de proprietate privată. La baza capitalismului stă proprietatea privată, dar și respectul pentru proprietatea privată, respectarea drepturilor cetățenilor și, în sfârșit, producția, și, bineînțeles, comerțul. Acestea sunt elementele care stau la baza capitalismului, și pe acestea Lenin voia să le distrugă. Imaginați-vă într-o Europă a anului 1919, care era construită pe ideea de proprietate privată! Desigur, ideile lui Lenin au fost respinse de cea mai mare parte a societății. Toți burghezii, toți proprietarii, și nu numai marii proprietari, ci și micii proprietari erau împotriva unor asemenea idei. De exemplu, micii comercianți, micii fermieri, meșteșugarii, când au auzit că va fi distrusă

proprietatea privată, nu au înțeles ce se întâmplă. Ei munciseră împreună cu întreaga familie, zi și noapte, ca să creeze ceva și acum trebuiau să distrugă tot? Nu se putea.

Începând cu anul 1919, două idei se disting în propaganda comunistă: ideea de pacifism, care era foarte puternică, și ideea de revoluție, de război civil și de distrugere a capitalismului. Ele erau însă două idei complet opuse, dar care, fiecare, putea fi seducătoare.

De fapt, cine putea fi pentru război? Nimeni, mai ales după un război care făcuse milioane de victime. Această idee a comuniștilor privind pacea a fost o idee fundamentală pe care au susținut-o până la capăt, până în 1989.

Dacă ideea de pacifism întrunea un consens general, dimpotrivă conceptele de revoluție, de război civil, de distrugere a capitalismului și a burgheziei nu întruneau consensul. Desigur, erau oamenii care nu aveau nimic, erau muncitorii, proletariatul, care credeau că preluarea puterii politice îi va face bogați. Este o idee care poate să fie atrăgătoare uneori. Pentru oamenii care posedau ceva, cum erau țăranii, chiar dacă puțin, un hectar de pământ sau o vacă, era o idee inacceptabilă.

În Europa anului 1919 intervin, însă, într-un mod violent, o serie de forțe. Mai întâi în Italia, unde, între 1919 și 1922, s-a desfășurat un quasi-război civil, între comuniștii care agitau muncitorii din fabrici și țăranii – nu atât țăranii proprietari, cât pe muncitorii agricoli – și încercau să-i atragă de partea lor și Mussolini – care s-a proclamat el însuși lider al mișcării socialiste până în anii '40 – și partidul micilor proprietari, partidul burgheziei. Deci ne aflăm într-un quasi-război, cu evenimente destul de violente. În final, Mussolini este cel care câștigă. Comuniștii italieni vor fi complet anihilați și nu se va mai vorbi despre ei până în 1945.

A doua țară în care izbucnește războiul civil este Germania. Această țară a fost complet dată la o parte, traumatizată de înfrângerea sa de la sfârșitul primului război mondial. Când o țară este învinsă, populația se confruntă cu un șoc psihologic. Dacă s-au înșelat conducătorii nu era nici o problemă, dar oamenii credeau că țara lor va supraviețui, că le va fi bine. Însă atunci când războiul s-a terminat și ei au fost învinși s-a declanșat un puternic șoc psihologic. Aceasta s-a întâmplat în Germania în 1918, și la fel s-a întâmplat în Franța în 1940.

Când este vorba de un șoc colectiv, cum a fost în Germania în 1918-1919, întreaga societate este confuză: toate valorile, toate ierarhiile, toate comportamentele au fost răsturnate. Social-democrații au preluat puterea încercând să redreseze o țară distrusă și învinsă. Pe de altă parte, forțele naționaliste considerau că situația era

inacceptabilă, Germania nu putea fi învinsă, trebuia să reacționeze. În același timp, comuniștii germani au înregistrat un succes enorm, Partidul Comunist din Germania devenind cel mai important partid comunist din Europa, exceptându-l pe cel din Rusia. Desigur, partidul comunist german devenise atât de puternic întrucât sovieticii aveau o idee precisă: dacă vor reuși să facă revoluția în Germania, atunci vor cuceri toată Europa, pentru că Germania era una din marile puteri industriale europene. Deci bolșevicii au încercat să obțină maximum de succes până în 1923, când în Germania a fost declanșată revoluția comunistă. Atunci când spun maximum, vreau să spun că Moscova a trimis clandestin în Germania generali ai Armatei Roșii care au organizat partidul comunist într-o manieră militară și au pregătit invadarea Germaniei în cazul în care revoluția reușea. Armata Roșie s-a concentrat la frontieră, a pregătit stocuri mari de provizii pentru a putea hrăni populația. În final, insurecția a eșuat, dar a instaurat în Germania o atmosferă foarte violentă, foarte dură, care s-a menținut între 1923 și 1933, când Hitler vine la putere și distruge partidul comunist german. Iată al doilea partid comunist care este distrus. Mussolini a distrus partidul comunist italian, adică l-a transformat într-un partid foarte mic, fără importanță. Același lucru s-a întâmplat și în Germania.

Ce se întâmpla în Franța, unul din învingătorii războiului din 1919? Entuziasm, defilări militare, dar, în același timp, războiul a lăsat urme profunde, în special în mediul rural. După cum se știe, spre deosebire de celelalte state vest europene, Franța avea o structură rurală. Evident, cine au fost cei care au înfruntat războiul? Țăranii. Nu muncitorii, deoarece de ei era nevoie în uzine, pentru producția de armament etc. Deci țăranii au fost cei care au suportat greutățile războiului și au suferit pierderi enorme. În fiecare oraș sau sat, în fiecare localitate, au fost ridicate monumente dedicate celor morți în război, uneori fiind liste destul de lungi, deseori întâmplându-se ca dintr-o familie să fie două sau trei victime. Astfel ne dăm seama cât de mult a fost marcată populația de acest război. Pe acest fond, comuniștii propagă o ideologie pacifistă.

Exista în Franța un partid socialist destul de puternic, condus de importanți oameni politici ca Jean Jaurès, asasinat în 1914, sau Léon Blum, unul dintre principalii oameni politici ai Franței până în 1940. Acest partid socialist a fost confruntat cu apariția comunismului lui Lenin. În decembrie 1920 a avut loc un mare congres al Partidului Socialist Francez, unde s-a supus la vot dacă se rămâne la socialism sau se trece la comunism. Marea majoritate a participanților a hotărât trecerea la comunism. Mai ales federațiile din regiunile rurale au votat

această aderare la comunism, considerând că Lenin este un pacifist, iar membrii din regiunile rurale nu mai voiau război.

Iată o primă ambiguitate în ceea ce privește abordarea comunismului. În decembrie 1920 reprezentanții țărănimii franceze au votat pentru comunism, crezând că acesta va aduce pacea. În același timp, în Rusia Lenin începuse să extermine tocmai țărănimea, declanșând un adevărat război contra ei.

Să accentuăm un lucru pe care deseori avem tendința să-l uităm: că bolșevicii sunt inventatorii propagandei de tip modern. Înaintea lor, desigur, oamenii politici aveau dezbateri politice, dar nu aveau un sistem de propagandă. Bolșevicii inventează propaganda politică modernă, ei cred că pot schimba opinia politică a oamenilor doar cu vorbe, fără să țină cont de realitate. Bolșevicii și colegii lor francezi au făcut în Franța o propagandă enormă: *Iată, bolșevismul înseamnă pace! Bolșevismul este poporul la putere!* Ceea ce este absolut fals, dar acestea au fost ideile care au fost foarte des uzitate și băgate în capul oamenilor. Dacă zilnic același și același lucru, chiar dacă e fals, este repetat, până la urmă intră în capul oamenilor, care nu-și mai pun întrebări. Aceasta înseamnă propagandă. Comuniștii au inventat acest sistem și au reușit un lucru extraordinar cu propagandă. Apoi și celelalte forțe politice, în special cele nedemocratice, vor utiliza același procedeu. Hitler, Mussolini au folosit și ei același tip de propagandă. Repetarea unor sloganuri face să nu mai gândești, ci să auzi numai acele sloganuri; iar dacă repeți aceleași fraze, ești pierdut, nu mai gândești. Aceasta este ceva propriu unui sistem totalitar. La fel și defilările, comisarii politici, care toată ziua sunt în mijlocul oamenilor, în fabrici, și repetă aceleași sloganuri.

Cred că operațiunea cea mai extraordinară de propagandă din sistemul comunist a fost folosită în China între 1966-1967, în ceea ce s-a numit „revoluția culturală”. Știți, poate, că în 1966 Mao Tze Dun a decretat în China revoluția culturală. Tot atunci a publicat și celebra *Cărticică roșie*. Fiecare chinez, și vorbim de 1 miliard de chinezi, trebuia să aibă această carte și să învețe pe de rost principiile pe care le enunța. Chinezii nu mai trebuiau să gândească ei înșiși, dacă aveau o problemă trebuiau să ia *Cărticica Roșie*, pentru că președintele Mao gândea pentru ei.

Până în 1934 comunismul nu a înregistrat în Europa decât eșecuri. A încercat să preia puterea în diverse locuri, dar au fost eșecuri peste tot. Dar brusc se întâmplă ceva. În 1933 Hitler vine la putere. Noul regim din Germania era împotriva comunismului, dar era și împotriva democrațiilor, împotriva evreilor, și, în final, Hitler era

împotriva tuturor. Evident, pentru că Germania rămâne principala putere europeană, cu un potențial economic foarte important, cu o capacitate de a pregăti războiul extrem de mare, toată lumea începe să se îngrijoreze, și, bineînțeles, începe să asculte discursul propagat de Moscova. Care era acest discurs? Fascismul amenință democrația, deci trebuie să-l combatem prin orice mijloace. Vedeți, iarăși o formidabilă ambiguitate a comunismului. Moscova luptă împotriva fascismului pentru a apăra democrația, dar unde este democrația în URSS? Nu există nici o democrație. Deci, este un proces de pură propagandă. Se spune că trebuie să combați fascismul pentru a apăra democrația, dar, în același timp, oamenii care susțin acest lucru în țara lor, în URSS, au distrus democrația, au făcut chiar mai rău decât să distrugă democrația, au distrus un popor.

Vă reamintesc că, la începutul anilor '30, guvernul sovietic a organizat o foamete care s-a soldat cu 6 sau 7 milioane de morți, țărani, și asta este cu atât mai surprinzător cu cât țărani sunt chiar cei care produc hrana, deci cum e posibil ca cei care produc hrana să moară de foame? Un mister destul de serios. Dar misterul e totuși simplu. Guvernul sovietic, din motive precise, a hotărât să ia tot grâul produs, toată hrana. Evident, dacă iei toată hrana cuiva el va putea trăi câteva zile, dar apoi va începe să mănânce șoareci, greieri, păsări, iarbă, și apoi va muri. Și așa s-a și întâmplat. Este un prim fenomen de genocid extrem de grav, și s-a petrecut aproape în centrul Europei, în Ucraina, în 1932-1933, soldat cu 6-7 milioane de oameni care au murit de foame. Și să fie clar, nu e vorba de un accident, este vorba de un act făcut cu bună știință de către guvernul sovietic. Există dovezi în arhive. Stalin și colegii săi, mai ales Molotov, au fost la fața locului și au organizat această foamete. Deci nu putem spune că liderii sovietici nu erau la curent cu ce se întâmplă, nu numai că ei au organizat totul, dar nu au luat nici o decizie pentru a-i ajuta în vreun fel pe oameni. Guvernul sovietic a ascuns faptul că Ucraina se confruntă cu această foamete și a negat vehement orice zvonuri de această natură. Europeanii din Vest nu știau deci că există milioane de ucraineni care mor de foame. Poate că dacă ar fi știut ar fi reacționat în alt fel, dar ei nu știau. Ei au ascultat discursul oficial al Moscovei.

Este evident că în acest tip de regim totalitar, fie că e comunist, fie că e nazist, propaganda are succes dacă se interzice orice alt fel de informație. Dacă ar fi propaganda, dar și accesul la informații reale, oamenii ar putea alege, și-ar da seama care este adevărul. Dar dacă nu există decât propagandă și nici un alt fel de informație, oamenii nu au nici un mijloc de a verifica dacă discursul propagandistic este real. Începând cu 1934, URSS și întreaga lume comunistă au declanșat o puternică propagandă contra naziștilor și, pentru prima dată, comuniștii au

reputat un enorm succes, iar antifascismul a devenit una din axele majore ale politicii și propagandei sovietice. Noi, francezii, suntem cei mai în măsură să ne dăm seama de acest lucru pentru că, începând cu 1934, prin această propagandă antifascistă partidul comunist a reușit să obțină succese politice deosebite. În 1936 s-a creat Frontul Popular, o alianță electorală care-i cuprindea pe socialiști, pe radicali – formațiuni absolut democratice –, dar și pe comuniști, care nu erau o forță democratică, dar care acționau ca și cum ar fi fost. Am consultat eu însumi la Moscova foarte multe arhive și am descoperit că între 1930 și 1939 Partidul Comunist Francez nu era cu adevărat condus de francezi, deși oficial existau lideri francezi ca Maurice Thorez, ci era condus de un agent al Uniunii Sovietice, originar din Slovacia, care participase la revoluția comunistă din Ungaria din 1919, și acest om, trimis de Moscova, controla și dirija Partidul Comunist Francez. În afară de câțiva lideri francezi care erau în relații cu el, nimeni nu știa care era rolul lui și cine era el de fapt. Dacă francezii ar fi cunoscut adevărul despre acest om, cred că partidul comunist nu ar mai fi avut același succes. Dar nimeni nu știa acest lucru. Secretul a fost păstrat în interiorul partidului comunist francez până în 1992, când am descoperit la Moscova documentele privind-l pe acest agent și munca sa. Deci, vedeți că tot timpul ne confruntăm cu același dualism: *propagandă – minciună și cu ascunderea adevărului, a ceea ce se întâmplă în realitate.*

Începând cu 1934, în Europa și în întreaga lume această politică antifascistă condusă de comuniști a avut un mare succes și imaginea acestui succes a fost războiul civil din Spania din 1936. Comuniștii au avut o idee genială, o idee propagandistică, bineînțeles: crearea brigăzilor internaționale, cu oameni din întreaga lume, comuniști sau necomiuniști, dar care doreau să lupte împotriva fasciștilor. Grație documentelor de la Moscova avem dovada că aceste brigăzi au fost în întregime organizate și conduse de comuniști, iar conducătorii erau responsabili din Armata Roșie, din NKVD.

Această idee de a aduna oameni din întreaga lume în niște brigăzi care să lupte contra fascismului a fost o idee de propagandă extraordinară, pentru că din acel moment comuniștii au putut spune că singurii care combat într-adevăr fascismul sunt ei, cei care au organizat brigăzile internaționale militare din Spania. Iată un alt moment în care propaganda era diferită de realitate. Pentru că realitatea din Spania era alta: de la mijlocul lui octombrie 1936 Stalin a trimis arme guvernului spaniol și, în același timp, și-a trimis soldații, a trimis agenți ai poliției politice și consilieri politici. În 1939 guvernul republican spaniol a fost înfrânt de Franco, și atunci s-a văzut că întregul guvern republican spaniol era susținut de Moscova, care îi spunea exact ce să facă. În 1939

poliția politică sovietică făcea în Spania orice voia, aresta pe cine dorea, omora oameni, tortura, trimitea oameni la Moscova etc. Deci vedeți că în timp ce discursul era de combatere a fascismului, realitatea era că Uniunea Sovietică era pe cale să pună mâna pe Spania.

Evident, războiul din Spania a avut efecte diverse în Europa. Cei care erau de stânga au văzut în războiul din Spania marea luptă pentru democrație, pentru republică. Comuniștii priveau mult mai departe, ei vedeau aici lupta pentru revoluție. Cei care erau de dreapta, și mai ales catolicii – pentru că în Spania catolicii au fost foarte persecutați de republica spaniolă între 1936-1939 – au văzut în războiul din Spania altceva, nu au văzut o luptă pentru apărarea democrației, ci distrugerea bisericii, a burgheziei. Încă o dată vedem că despre același eveniment oamenii aveau păreri împărțite. Același lucru se întâmpla și cu comunismul. Unii erau foarte optimiști, îl vedeau într-o manieră democratică, alții, din contra, aveau despre el o viziune catastrofală, ca despre ceva care va distruge societatea.

Când ai trăit într-un regim comunist îți poți pune întrebarea: de ce niște oameni, care au trăit în Franța, care s-au bucurat de prosperitate economică, care au democrație de mult timp, s-au îndreptat spre comunism? De ce în 1936 comuniștii au reușit un asemenea succes în fața electoratului francez? De ce au fost aleși 72 de deputați comuniști în Parlamentul francez? Era foarte mult! De ce în fiecare luni dimineață liderii comuniști francezi se întâlneau în secret cu șeful guvernului, Léon Blum? Iată întrebări pe care, dacă ai trăit într-o țară comunistă, ți le poți pune. Aș vrea să încerc să dau câteva explicații. Prima ar fi că începând cu 1934 s-a petrecut o întâlnire între cultura franceză revoluționară și comunism. Comuniștii au știut să inventeze un discurs care a făcut posibilă această întâlnire între cultura revoluționară franceză și ideologia comunistă stalinistă. Vreau să vă dau un exemplu precis: între 1920 și 1934 Partidul Comunist Francez, care se pretindea a fi pacifist, era contra armatei franceze, evident. Deci nu cântau niciodată *Marseilleza*, considerată un cântec naționalist și, deci, intolerabil. Nu se cântau decât cântece internaționaliste, iar drapelul comuniștilor era drapelul roșu, niciodată cel tricolor. Până în 1934 niciodată drapelul tricolor nu a fost folosit la adunările comuniștilor francezi. Ce a intervenit? Stalin a dat niște ordine – pentru că nimic nu se întâmpla fără voia lui Stalin – și la 14 iulie 1935 asistăm la o mare apropiere între socialiști, radicali și comuniști. Are loc o adunare a celor trei partide pe un mare stadion din Paris. Cu această ocazie, pentru prima dată, Jacques Duclos, care era unul dintre principalii șefi comuniști, a luat o inițiativă extraordinară, cu un mare ecou: a decis ca și comuniștii să cânte *Marseilleza*. Desigur, era imnul național francez încă din 1789, dar pentru prima dată era cântat și de comuniștii francezi și, tot pentru prima

dată, comuniștii francezi au salutat drapelul național. Vedeți, deci, că nu este doar o chestiune de abilitate politică, nu este doar o lovitură politică, este ceva mult mai profund, un moment când comuniștii francezi au știut să profite de vechea cultură revoluționară franceză, pentru că drapelul tricolor era chiar simbolul revoluției franceze, la fel ca și *Marseilleza*. Ceea ce apare extrem de interesant este că dintr-o singură lovitură comuniștii, care refuzaseră până atunci aceste două simboluri, considerate ca simboluri ale burgheziei, au spus că nu, de fapt ne-am înșelat, este un drapel și un imn al revoluției, deci este imnul nostru, este drapelul nostru, ni le asumăm. Iată un exemplu de întâlnire între valorile revoluționare tradiționale și tradiția comunistă leninistă, și este, iarăși, un lucru pe care comuniștii l-au făcut în toate țările în care situația le era favorabilă.

Mai există și o a doua explicație a succesului comuniștilor. Știți că, începând cu 1929, a avut loc o criză economică mondială care a provocat multe probleme sociale, șomaj etc. Această criză a început în Franța în 1931, și a fost o criză economică foarte dură, cu mulți șomeri, și a dus la diverse probleme – mizerie, foamete, neplata chirilor, oameni aruncați din casele lor etc. Evident, în această situație, comuniștii au trecut la o imensă propagandă contra capitalismului în general. Au dezvoltat, am putea spune, o demagogie socială extraordinară: dacă ne votați pe noi, nu va mai fi șomaj, va fi pâine, vor fi locuințe de închiriat etc. Desigur, era un lucru curios pentru că, în același timp, în Uniunea Sovietică tocmai începea planul cincinal, care a fost o mare catastrofă pentru clasa muncitoare rusă, nivelul de trai scăzând la jumătate între 1928 și 1932. Pe de o parte, comuniștii la Paris, în Franța, țin un discurs formidabil pentru muncitori, iar în Rusia muncitorii se confruntă cu o catastrofă. Același fenomen al propagandei și al minciunii. Mulți muncitori au crezut, însă, în acest discurs și în 1936 Partidul Comunist Francez a obținut un prim mare succes printre muncitorii francezi. A fost un moment foarte important.

O a treia explicație ar fi că în 1935 exista o singură țară comunistă, Uniunea Sovietică, unde nu se știa prea bine ce se întâmplă – dar acum știm: se întâmplau lucruri absolut îngrozitoare. În Franța comuniștii se aflau într-un regim democratic, cu un guvern legal, ales de popor, cu parlament, legi, justiție, poliție, și toate acestea controlate de parlament, de primar etc. Partidul Comunist Francez era obligat să funcționeze în acest cadru democratic și nu putea face altceva, pentru că dacă încerca să dezvolte o mișcare contra guvernului prin metode ilegale ar fi fost imediat interzis, așa cum s-a întâmplat în Italia.

Comuniștii francezi au fost deci obligați, în anii '30, nu numai să se afișeze cu un discurs democratic, dar și să încerce să înțeleagă un pic ce înseamnă democrația. Iar democrația înseamnă, printre altele, că – dacă cineva

nu este de acord cu tine – soluția nu este să-l elimini imediat, ci să discuți și să găsești o rezolvare. Războiul civil, în concepția leninistă, însemna că dacă nu ești de acord cu noi, ești contra noastră, și dacă ești contra noastră vei fi exterminat. Democrația este exact opusul acestui concept: chiar dacă nu ești de acord cu mine, putem totuși să conviețuim, majoritatea fiind cea care decide cine conduce. Majoritatea decide, dar, în același timp, trebuie să se respecte drepturile minorității – aceasta este democrația. Comuniștii francezi, începând cu 1934-1935, au fost obligați să se supună, cel puțin în parte, acestor reguli ale democrației pentru că funcționau într-un cadru, într-un regim, într-o societate democratică, și trebuiau să țină cont de acest lucru.

A urmat un moment extraordinar, anul 1939. Între 1934 și 1939 comuniștii din lumea întreagă au fost conducătorii luptei antifasciste și, mai ales, ai luptei contra lui Hitler, cel mai periculos dintre fasciști. Însă la 23 august 1939 s-a semnat un acord între Hitler și Stalin. A fost un adevărat cutremur peste tot în lume, toți erau stupefiați. Dar cei care au fost cei mai mirați au fost chiar comuniștii, care nu mai înțelegeau nimic. Mulți intraseră în partidele comuniste tocmai pentru a lupta împotriva fascismului, și iată că Hitler și Stalin erau pe punctul de a deveni prieteni! Era un lucru cu adevărat stupefiant! Ce se va întâmpla? Pentru că era momentul adevărului. Și momentul adevărului a venit. În câteva săptămâni Partidul Comunist Francez a fost distrus în întregime. Deși înainte era un partid important, avea cel puțin 250.000 de aderenți, din acești membri în numai câteva săptămâni n-a mai rămas aproape nimeni. Unii au părăsit furioși partidul declarând că nu vor să mai audă de comunism, pentru că totul fusese o minciună – asta a fost una din soluții. O altă soluție – oamenii și-au dat seama că au fost înșelați și au părăsit partidul fără zgomot, nemaivrând să audă de partidul comunist. În orice caz, în câteva săptămâni partidul a fost distrus. 95 % dintre comuniștii francezi nu au înțeles alianța dintre Hitler și Stalin și și-au dat seama că între propagandă și realitate este o mare diferență. Desigur a continuat să existe un mic nucleu comunist foarte dur, având la bază principiul leninist conform căruia trebuie să creăm un partid comunist revoluționar profesionist. Au rămas acei fanatici care ar fi mers până la capăt, indiferent de conjunctura politică, bună sau proastă. Ei au înțeles că dacă, într-adevăr, opinia publică se opunea comunismului, ei trebuiau să se replieze și să aștepte o situație mai bună – așa cum fusese în Franța, în 1935-1936, când se făcuseră recrutări masive, iar partidul comunist devenise o forță politică importantă. Dacă situația devenea proastă, se puteau regrupa în jurul acestui nucleu dur, controlat de Moscova și să aștepte un moment mai bun.

Același lucru s-a întâmplat și în celelalte țări europene, pentru că prăbușirea Partidului Comunist Francez în 1939 a fost o copie a ceea ce s-a întâmplat în toată Europa. Comunismul, începând cu septembrie 1939, a fost o idee combătută în toate țările europene, mai ales după ce s-a aflat că Hitler și Stalin semnaseră ceea ce se cheamă un „tratată de neagresiune”. Dar, de fapt, și știm acest lucru acum, după ce s-au deschis arhivele, acest tratată de neagresiune era un tratată de împărțire a Europei. Ceea ce s-a discutat la 23 august 1939, și a fost consemnat apoi într-un al doilea tratată din 28 septembrie 1939, a fost împărțirea Europei între Hitler și Stalin. S-a găsit la Moscova acea faimoasă hartă a Europei, care fusese tăiată cu creionul roșu în două, chiar prin mijlocul Poloniei. Pe partea stângă era semnătura lui Ribbentrop, ministrul de externe german, și de cealaltă parte, era o enormă semnătură a lui Stalin.

Germania a început războiul contra Poloniei la 1 septembrie 1939, iar la 10 septembrie Armata Roșie a intrat și ea în Polonia, începându-și marșul din care nu s-a mai oprit până în 1945. Toată lumea a înțeles că acest acord între Stalin și Hitler era o adevărată alianță pentru împărțirea Europei, și că el a stat la baza declanșării războiului. Dacă Hitler nu ar fi avut garanția că nu va fi atacat dinspre est de către sovietici poate că nu ar fi atacat Polonia. Dar, din moment ce știa că Uniunea Sovietică nu va reacționa, ci, din contră, chiar îl va susține, a declanșat războiul. Nu știu dacă ați văzut acele imagini cinematografice extraordinare cu Goebbels anunțându-l pe Hitler de încheierea acordurilor cu sovieticii. Nemții erau absolut încântați, nici nu-și imaginau un lucru mai bun decât de a putea avea un acord cu sovieticii.

S-a ajuns ca Partidul Comunist Francez să fie interzis de către guvern pentru că a susținut poziția Uniunii Sovietice. Partidul a fost deci interzis și a intrat în clandestinitate un timp. Această situație a durat doi ani – 1940-1941. La începutul războiului Partidul Comunist a declanșat o propagandă prin care inamicul era identificat cu guvernul francez, și nu cu Germania. Vă puteți imagina așa ceva? Să fii în război și unul din partide să spună că adevăratul inamic este propriul guvern și nu cei care amenință țara? Este ceva cu adevărat extraordinar! Guvernul francez a ajuns în primăvara lui 1940 până la a da o lege prin care condamna la moarte pe comuniștii care făceau propagandă contra guvernului. Exista deci o tensiune maximă în Franța! Comuniștii erau un mic grup, se ascundeau peste tot și guvernul, care reprezenta poporul, declara că toți comuniștii care vor face propagandă contra guvernului și pentru Germania vor fi condamnați la moarte. Vedeți deci până unde a decăzut acest partid, care avea 72 de deputați în 1936, și care, patru ani mai târziu, era într-o situație total opusă. Același

lucru s-a întâmplat în multe țări din Europa. Partidul Comunist a fost interzis în mai multe state europene, în Belgia, spre exemplu.

Acest lucru a durat până în 1941, când are loc o nouă lovitură de teatru: Hitler atacă Uniunea Sovietică. Și atunci vedem cum propaganda sovietică renaște cu o putere extraordinară. Iar tema propagandei nu mai e una pacifistă, nu se mai pune problema să fii pacifist când țara era atacată. Din contra, era o propagandă belicoasă. Militarii au devenit oamenii cei mai importanți. Și, bineînțeles, a renăscut tema propagandei antifasciste. Dintre temele propagandei care au fost foarte dezvoltate în această perioadă, cea mai importantă a fost cea a antifascismului: trebuie apărată Uniunea Sovietică, singura forță care se opune nazismului.

Probabil că Stalin avea un moment de amnezie, uitase de 23 august 1939 și de alianța cu Hitler. Stalin uitase și că Franța luptase contra Germaniei, chiar dacă fusese învinsă, dar lupta fusese extrem de violentă. Se spune deseori că Franța nu a luptat. Nimic mai neadevărat. Au fost 100.000 de morți în patru săptămâni, luptele au fost extrem de violente, dar cum tehnica militară se schimbase față de 1914, iar nemții dețineau o tehnică militară avansată, nimeni nu le putea rezista.

Dar Stalin mai uitase ceva. Ce făceau englezii în tot acest timp? Ei rezistau, nu erau aliații lui Hitler. Ei spusese nu, nu ne vom alia niciodată cu Hitler, și aceasta nu era numai propagandă, era o realitate. Atunci când Hitler a văzut că Churchill nu vrea să încheie pacea, după înfrângerea Franței, a încercat să îngenuncheze Marea Britanie prin atacuri aeriene nenumărate, distrugând orașele, și, totuși, Churchill nu a cedat. Puteți distruge orice, dar nu vom semna niciodată pacea și vom duce războiul până la capăt!

Iată mici fapte istorice pe care Stalin părea să le fi uitat în 1941 și acum explica opiniei publice internaționale că ei, comuniștii, sunt principalii luptători împotriva nazismului! Și pe parcursul acestei a doua părți a războiului, 1941-1945, toate partidele comuniste – și arhivele de la Moscova o demonstrează – au primit telegrame secrete cu directive pentru a face totul pentru a susține noua orientare a Uniunii Sovietice. Am găsit aceste telegrame în arhive. Nu se mai pune problema revoluției, acum se pune accentul pe lupta antifascistă care trebuia dusă până la capăt.

Războiul a fost un război îngrozitor, un tip de război cum sper că lumea nu va mai vedea de acum încolo. A fost o luptă cruntă între popoare, o luptă violentă – ca să amintim, spre exemplu, doar de bătălia de la Stalingrad, unde au fost pierderi enorme, zeci de mii de oameni au murit, din ambele tabere combatante. Evident că oamenii au

fost obligați să reacționeze, și s-a născut acel fenomen de rezistență față de ocupantul nazist, pentru că naziștii ocupaseră toată Europa. În aceste grupuri de rezistență erau și comuniști, care s-au autodeclarat conducătorii acestei rezistențe. Comuniștii francezi păreau și ei a suferi de amnezie. Între 1939-1941 ei au combătut guvernul francez, nu i-au atacat pe naziști. Cuvântul *nazist* nu a mai fost folosit în presa comunistă în acești ani. Dar comuniștii francezi au început, din 1941-1942, să spună că ei sunt liderii rezistenței, neținând cont că la Londra era generalul de Gaulle, care nu așteptase 20 iunie 1941 pentru a spune că naziștii și germanii erau inamicii Franței, el o spusese încă din 1940 și făcuse multe lucruri în acest sens. Iată încă o dată acest dualism, *propagandă-realitate*, care a fost o eternă problemă a comuniștilor.

Am ajuns acum la ultima fază a războiului. Din 1941 și până în 1989, și chiar și până azi, comuniștii au pus în funcțiune un întreg mecanism de propagandă, care a fost mereu același: noi suntem cei mai buni luptători antifasciști. La tribunalul de la Nürnberg, organizat după înfrângerea nazismului, șefii naziști au fost judecați inclusiv de către judecători sovietici. Sovieticii, din acel moment, au diabolizat, efectiv, nazismul. Iată, în secolul XX există Răul, este nazismul. Iar noi, comuniștii sovietici, și comuniștii în general, noi, cei care am combătut nazismul, reprezentăm Binele, evident. Ei sunt Răul, noi suntem Binele. Este o idee care a fost extrem de utilizată de propagandă.

De fapt, ce a schimbat războiul în mentalități? Din punctul de vedere al conducerii Uniunii Sovietice, nu a însemnat nimic. Este adevărat că a fost un război extrem de violent între nazism și comunism, dar asta nu l-a împiedicat pe Stalin să-și continue politica sa atât de antidemocratică. Trebuie să ne amintim că între 1944-1945, în plin război, când luptele erau în toi, când era nevoie de trenuri, de camioane, de oameni, ce făcea Stalin? El deporta masiv întreaga populație a Caucazului, ceceni, inguși, tătari, etc. În câteva zile – și arhivele o dovedesc azi – NKVD-ul, poliția politică, a organizat deportarea a zeci de mii de oameni. Deci Stalin își continua politica de dinainte de război, de a pedepsi acele populații care se împotriveau comunismului și care nu erau ruși. Tocmai am descoperit niște documente legate de deportarea cecenilor. Știți că în Cecenia – care a fost întotdeauna în război cu rușii – există dealuri și munți. Evident, să deportați oameni care trăiau în zona colinară era ușor, există cale ferată, există trenuri, aduni oamenii și îi îmbarcați în trenuri. Dar pentru a-i deporta pe cei care trăiau în munți, este mult mai dificil. La munte nu există trenuri, deci cum se pot deporta oamenii? Foarte simplu, se folosesc camioanele pe care americanii le-au trimis lui Stalin pentru a duce războiul contra Germaniei, camioane care

erau aduse din Statele Unite cu greutate. Mii de marinari americani și englezi au murit în timpul acestor transporturi pentru ca aceste camioane să ajungă în URSS, pentru a se duce războiul contra naziștilor. Iar Stalin folosea aceste camioane pentru a deporta cecenii! Iată încă o dată ceva extrem de bizar și care nu corespundea cu imaginea pe care Stalin voia să o arate lumii – totul se folosește pentru războiul contra naziștilor! Cum se folosea totul pentru război, când foarte mulți oameni din NKVD participau la deportarea cecenilor, când, în mod normal, ar fi trebuit să fie pe front ca să lupte contra germanilor, nu să deporteze oameni nevinovați?

Războiul a fost util comuniștilor, pentru că, timp de cinci ani ei, i-au diabolizat pe naziști și au încercat să acrediteze ideea că sovieticii sunt cei buni, pentru că ei luptă împotriva răului absolut care este nazismul!

Al doilea element de care comuniștii s-au folosit foarte mult a fost ceea ce aș numi „fenomenul martirilor”. Evident, comuniștii luptă contra naziștilor, și, îi știți pe naziști, nu sunt niște oameni blânzi, ei reacționează foarte violent. Au reacționat foarte violent în Europa de Vest, în Iugoslavia. În Franța au reacționat mai puțin violent, dar totuși destul de violent. Iar când îi prind pe comuniști, ce fac? Îi arestează, îi torturează, îi împușcă. Aceștia devin eroi și comuniștii fac din ei adevărați martiri! E un lucru foarte important, pentru că aceasta permite să focalizezi toate emoțiile populației asupra unui bărbat, asupra unei femei, care este martir. Comuniștii au preluat anumite tradiții catolice și ortodoxe privind sfinții, și le-au utilizat într-un cadru cu totul diferit.

Avem deci două axe. Antifascismul – noi, comuniștii, suntem cei mai buni antifasciști, toți ceilalți nu contează! Atitudinea patriotardă – pentru că noi comuniștii am luptat contra fasciștilor, noi am fost cei mai buni patrioți, deci toți ceilalți, care și ei se declară patrioți, nu sunt adevărați patrioți. Trebuie să distingem între adevărații patrioți și falșii patrioți. Adevărații patrioți sunt comuniștii, falșii patrioți sunt toți ceilalți! Iată un discurs care ne poate face să zâmbim, mai ales în Franța, unde, totuși, era generalul de Gaulle, un adevărat rezistent. În ciuda acestor realități comuniștii francezi susțineau acest discurs: Suntem cei mai buni antifasciști, suntem cei mai buni patrioți!

Comuniștii au lansat o nouă politică, care era, într-o anumită privință, cam la fel cu cea din anii '30, când au inițiat Frontul Popular, adică alianța cu socialiștii. Acum au lansat o nouă alianță, Frontul Național, care să le permită să ajungă la putere, pentru că, evident, acesta a fost întotdeauna scopul comuniștilor.

După război, peste tot în Europa de Vest comuniștii spuneau că ei sunt eliberatorii, ei au eliberat Europa de fasciști. Dar se poate pune întrebarea, care eliberare? Dacă e vorba de o eliberare care să însemne eliminarea

naziștilor și înlocuirea lor cu un regim la fel de violent și dictatorial, unde e schimbarea? Nu este nici o schimbare. Și apoi ce se întâmplă cu micile popoare care au căzut victimele alianței dintre Stalin și Hitler din august 1939, cum ar fi Basarabia, țările baltice? Am văzut propaganda pe care o făceau comuniștii francezi în acel moment: Uniunea Sovietică eliberează Basarabia! Ce eliberare? Cred că nici basarabenii, nici cei din țările baltice nu au văzut-o ca pe o eliberare. Iată din nou propaganda, de această dată pe tema eliberării, și cine se putea împotrivi unei asemenea teme? Dar ce urma după această eliberare? Să schimbi o închisoare pentru a intra într-o altă închisoare? Nu însemna mare lucru. Iată deci problema pe care o avea propaganda în anii 1944-1945, când trebuia să se plieze pe adevărata realitate a eliberării. Peste tot unde Armata Roșie ajungea, poate că prima zi era o sărbătoare, dar imediat urma teroarea: violuri, execuții sumare, NKVD-ul care ajungea și începea să-și facă treaba – deportări, asasinate, închisori. Cred că sunt lucruri pe care le cunoașteți. Vedem încă o dată contrastul între propagandă și realitate.

Evident, politica promovată de comuniști după război va avea un impact enorm în toată Europa de Vest. Europeanii din Vest nu au cunoscut ce înseamnă comunismul la putere și chiar credeau în propaganda sovietică! Foarte mulți au crezut în această propagandă, mai ales în Franța. Trebuie să ne amintim că în 1946 Partidul Comunist Francez a devenit cel mai important partid, cu aproape 30 la sută din voturi! Maurice Thorez, șeful partidului comunist, care își lua directivele de la Moscova, din biroul lui Stalin, era pe cale să devină șeful guvernului. În Italia partidul comunist, dintr-o singură mișcare, a devenit un partid foarte mare, cu un milion și jumătate de membri, și liderul său, Palmiro Togliatti, care și el primea ordine tot de la Stalin, a devenit unul din oamenii politici italieni cei mai importanți.

Între 1945-1947 a existat, în Vest, un enorm puseu comunist. Nu se putea spune nimic rău despre comunism, nu putea fi criticată Uniunea Sovietică, nu aveai dreptul să spui că Stalin este un dictator, puteai să ai probleme! Iată climatul general. Din păcate au existat numeroși intelectuali din Vest care au intrat în acest dispozitiv, care au susținut aceste idei, care au aderat la partidul comunist. În universități, în mass-media, partidul comunist a câștigat o enormă influență și a făcut în Europa de Vest puțin din ceea ce făcea și în Europa de Est, dar, sigur, nu cu atâta violență. Metodele din Europa de Est erau aceleași ca și la Moscova: intimidare, teroare, represiune. În Europa de Vest nu puteau fi utilizate aceleași metode, pentru că, totuși, era democrație. Așa încât au încercat alte metode. Spre exemplu, în 1945, după eliberare, comuniștii au propus ca toate ziarele

franceze să fie distribuite de un organism unic. Din punct de vedere tehnocratic era ceva rațional și practic, mai bine decât ca fiecare ziar să aibă o rețea de distribuție în fiecare oraș, un organism unic se ocupa de distribuirea ziarelor. Singura problemă e că cei care au preluat controlul acestui organism au fost comuniștii și ei încă mai dețin acest control, prin intermediul sindicatelor, și, indirect, au control și asupra ziarelor. Un ziar a scris ceva ce nu le place? Nu se mai pune la vânzare, e foarte simplu! O să spuneți: dar nu e teroare, nu sunt omorâți oamenii! Nu, dar este un alt fel de presiune, foarte eficace, pentru că, totuși, comuniștii știu foarte bine că ceea ce contează în sistemul de propagandă este informația, deci trebuie controlată presa prin orice mijloc. Chiar și ziarele de dreapta și de extrema dreaptă sunt obligate să apeleze la acest organism de distribuție, și partidul comunist poate, dacă vrea, să oprească difuzarea unui ziar. Acest lucru se întâmplă și în prezent. Chiar acum câteva zile a fost un conflict între un ziar care voia să iasă din această rețea și comuniștii care au stopat difuzarea ziarului și a altor ziare din același grup de presă. Iată un mijloc simplu și eficace de a intimida populația și de a împiedica difuzarea informației.

Comuniștii în Europa de azi sunt foarte slăbiți, evident. După 1991 și-au pierdut centrul, Moscova. Au pierdut și banii Moscovei, și erau mulți bani care veneau de aici. Iar dacă nu ai bani e greu să faci politică, totul depindea de acei bani. În anumite țări partidele comuniste au dispărut pur și simplu, nu mai există comuniști în Belgia, în Norvegia. În alte țări mai există comuniști și, ca de obicei, din păcate, Franța se distinge în acest domeniu. Există patru miniștri comuniști în guvernul francez actual! Acești comuniști erau de mult timp comuniști, de pe vremea când Uniunea Sovietică încă exista, și au continuat să fie comuniști ca și cum nimic nu s-a întâmplat, ca și cum Uniunea Sovietică nu s-ar fi prăbușit.

Ceea ce este interesant de constatat sunt desfășurările din ultimul timp. Este curios – curentul comunist ortodox de la Moscova a slăbit foarte mult, dar astăzi se încearcă o revigorare a lui de către o nouă generație, pe care am putea-o numi „comuniști de extremă stângă”, comuniști extremiști. Sunt mici grupuri de oameni foarte tineri, cel mai adesea, câteodată conduși de vechi militanți troțkiști sau comuniști, dar care au aceeași orientare, violent anticapitalistă și antimondializare. De fiecare dată când are loc o întrunire a responsabililor economici din întreaga lume, există grupuri mici, gălăgioase, care vin și fac manifestații, încearcă să împiedice desfășurarea acestor reuniuni. Acești oameni, care se declară comuniști, vor să combată „mondializarea”. Ce înseamnă, de fapt, mondializarea? Este o dezvoltare a economiei. Ca și Lenin, aceste grupuri vor să oprească această dezvoltare a

economiei mondiale. Dar cum să oprești un asemenea proces? Economia este o mișcare a societății care durează de 1000 de ani, care are propria sa dezvoltare, care nu se ocupă de politică, nu se ocupă de cultură, este strict economie, se referă la sistemul de producție. Evident, cultura, politica încearcă să reglementeze acest sistem, și asta se întâmplă în toate țările. Capitalismul e reglementat în toate țările, în Franța, în Statele Unite. Spunem tot timpul că Statele Unite sunt fiul capitalismului, dar chiar și omul cel mai bogat din lume, Bill Gates, este confruntat cu judecătorii care îi impun să respecte aceste reguli; dacă poziția lui este prea puternică, trebuie slăbită, pentru că altfel va împiedica o dezvoltare normală a economiei.

Deci revoluționarii de azi vor să combată mondializarea, dar asta nu are nici o semnificație. Nu poți combate dezvoltarea economiei, așa cum nici Lenin nu a putut, în final, să combată dezvoltarea economiei. Comunismul a fost în Rusia timp de 70 de ani, dar azi economia încearcă să-și reintre în drepturi chiar dacă există multe dificultăți, și acest lucru se întâmplă în toate țările foste comuniste. Desigur, există dificultăți, mai există încă o propagandă comunistă extraordinară. Comunismul s-a prăbușit la Moscova în 1991. În 1993-1994-1995 situația a fost extrem de grea în Rusia. Ce spun comuniștii? Că este vina capitalismului. Este destul de comic, de ciudat. După 70 de ani de comunism să fie vina capitalismului?

Oricine știe că în Rusia capitalismul abia a început și că una din caracteristicile sale este că nu poate funcționa decât într-un stat de drept. Ce înseamnă, de fapt, capitalismul? Comerț, producție; iar producția nu poate funcționa dacă nu există obligații între partenerii economici. Iar pentru a exista aceste obligații trebuie să existe un stat de drept care să asigure respectarea contractelor, respectarea legilor, ceea ce nu e încă pe deplin stabilit în Rusia, și nu a fost niciodată în comunism.

Paradoxal este că acest comunism, care a început în 1917, a avut succese importante, trebuie să o spunem, au fost oameni care au crezut în el. A durat timp de 70 de ani. Dar până la urmă ceea ce trebuia să se întâmple s-a întâmplat. În 70 de ani au avut loc prea multe tragedii, prea multe cadavre, deci comunismul s-a prăbușit. În țările dezvoltate, în țările bogate, cărora nu le lipsește nimic, există din nou în rândul tinerilor un curent revoluționar care vrea să conteste și să distrugă această muncă care a fost făcută de lumea liberă în ultimii 70 de ani. Deci, vedeți, încă o dată asistăm la un paradox destul de ciudat.

De ce oamenii, care se bucură de pace, de prosperitate și de libertate nu sunt mulțumiți și caută altceva care riscă să-i conducă spre o catastrofă? Iată o întrebare pe care putem să ne-o punem? De ce oamenii, în loc să încerce să amelioreze situația democrației, a economiei, a culturii, se încapățânează să conteste acest sistem și

caută să-l distrugă? Iar distrugerea acestui sistem știm ce a însemnat, s-a văzut în Uniunea Sovietică și în întreaga lume comunistă. Asta nu înseamnă că democrația este un sistem perfect, nici capitalismul nu este un sistem perfect, dar, așa cum spunea întotdeauna Churchill, este cel mai puțin rău dintre toate sistemele. Deci datoria noastră este de a-l ameliora prin munca noastră.

Discuții

Voce din sală: *Ce rol au avut sloganurile în propaganda comunistă?*

Stéphane Courtois: Sloganul principal folosit de comuniști a fost „Proletari din toate țările, uniți-vă!”. Nu a fost comunist de la început, pentru că l-a lansat întâi Marx, și apoi a fost pus pe primul plan de comuniști. Când auzim acest slogan, pare frumos. Dar se pun mai multe probleme. Nu poți să spui „Burghezi din toate țările, uniți-vă!”, „Țărani din toate țările uniți-vă!”, „Funcționari din toate țările uniți-vă!”, „Studenti din toate țările uniți-vă!”. Este un slogan care este aparent anodin, dar care are o semnificație profundă. Dacă cerem tuturor muncitorilor din lume să se unească, înseamnă că acești muncitori nu vor mai fi membri ai societăților în care trăiesc, vor încerca să creeze o altă societate în care nu vor fi decât proletari. Deci într-un slogan care pare la prima vedere extrem de banal, există deja baza unui război civil, refuzul de a accepta pe membrii anumitor categorii sociale, pe care Lenin le-a nominalizat încă din 1918, adică burghezii, aristocrații și chiaburii. Problema este însă că, atunci când Lenin spune „chiabur”, nu se știe exact cine intră în această categorie, pentru că este o categorie foarte elastică. În timpul lui Stalin această categorie va deveni și mai elastică: dacă locuiești la țară și nu te supui în mod absolut regimului, ești „kulak” (chiabur), chiar dacă mori de foame tot kulak ești și vei fi tratat ca atare. Plecând de la un slogan pe care toată lumea îl cunoaște, s-a mers mult mai departe.

Au fost multe alte sloganuri, precum „Trăiască lupta victorioasă a clasei proletare!”. Ce e, de fapt, revoluția proletară? Și eu am fost comunist, și încă unul „dur” între 1968-1972: un militant maoist! Ați putea spune că trebuie să fii nebun să fii maoist în Franța în 1968, dar e adevărat, și am fost mii de nebuni. Unii au rămas nebuni și alții au înțeles că au fost nebuni. Când am fost maoist, făceam manifestații, strigam sloganuri: „Trăiască lupta victorioasă a poporului chinez!”. Și în acel timp partidul comunist chinez lăsa să moară de foame 50 de milioane

de oameni pentru că nu era capabil să organizeze producția. Unde e lupta victorioasă a poporului chinez dacă mureau 50 de milioane de oameni?

Aici se observă un fenomen foarte special, pe care trebuie să-l înțelegeți, pentru că este specific pentru Vest, este problema angajamentului. În Vest, din anii '20 și până în anii '80, sub presiunea comunistă, evident, un tânăr de 20 de ani credea că este obligatoriu să se implice, să fie contra acestui regim oribil care este democrația și capitalismul. Din momentul în care se implica în mișcarea revoluționară, intra deja într-un fenomen al credinței: nu se pun întrebări, trebuie să crezi în tot ceea ce ți se spune. Și chiar când prietenii și părinții ne spuneau că suntem pe cale să facem o prostie, când ne arătau ceva care ar fi trebuit să ne facă să reflectăm, noi refuzam să credem. Este ceea ce aș numi „fenomenul de orbire”, deci vedeam microfonul acesta din fața mea, dar spuneam că nu există nici un microfon. Am avut discuții foarte violente cu tatăl meu, care într-o zi mi-a spus că Gărzile Roșii ale lui Mao sunt ca și *Hitlerjugend* al lui Hitler. Evident l-am considerat fascist, ceea ce era de-a dreptul caraghios, pentru că în tinerețe el fusese comunist. Un alt exemplu de orbire și o altă întâmplare personală. Știți că în 1970 în momentul revoluției culturale din China, omul care era cel mai aproape de Mao era mareșalul Lin Biao, și pentru noi, maoiștii, el era un erou. Într-o zi fratele meu, care și el era student, mi-a adus un ziar american anunțând că mareșalul a fugit în URSS cu un avion, care însă s-a prăbușit în Mongolia. Am citit articolul, fratele meu nu făcea politică, deci nu mă puteam certa cu el. I-am dat înapoi ziarul fără nici un comentariu, dar în capul meu mi-am zis cum de poate fratele meu să creadă în această propagandă americană. Problema e că, trei luni mai târziu, ziarul oficial chinez a anunțat că „acum trei luni” mareșalul Lin Biao a încercat să fugă în URSS cu un avion, care însă s-a prăbușit. Din acel moment am început să nu mă mai simt chiar în largul meu, pentru că, fie avea fratele meu dreptate, fie aveam eu. Și chinezii îmi spuneau că fratele meu avea dreptate. Așa începi să ieși din această implicare, să nu mai fii atât de orb, începi să-ți pui întrebări, și puțin câte puțin cauți informații. Și, desigur, ați înțeles că dacă de 25 de ani întreaga mea cercetare istorică s-a îndreptat asupra comunismului, este pentru că vreau să înțeleg cum de eu, care nu mă consideram chiar un idiot total, am putut să mă implic într-o asemenea mișcare.

Revin la întrebarea inițială: când începi să gândești numai în sloganuri, de fapt nu mai gândești. Creierul este total înecat în aceste sloganuri.

Dumitru Mișin, elev, Chișinău: *Domnule Courtois, ați spus că tineretul francez se îndreaptă spre partidul comunist și apare întrebarea de ce tinerii se înscriu în partidul comunist. Cred că tineretul francez nu cunoaște ce e de fapt comunismul, limitându-se doar la propaganda comunistă. Știe tineretul francez ce este în esență comunismul? Când a apărut el? Ce vrea el de fapt? Suferă oare tineretul de o dezinformare?*

Stéphane Courtois: Mulțumesc pentru această întrebare, care vizează pe toți francezii. Bineînțeles că trebuie să privim lucrurile nuanțat. Este adevărat că mișcările comuniste se adresează cu prioritate tinerilor, din motive ușor de înțeles, pentru că tinerii sunt cei dinamici și entuziaști și, în același timp, sunt cei mai puțin informați, ceea ce nu este surprinzător, pentru că, uneori, nici chiar la 80 de ani nu ai înțeles totul.

Atunci când spun că o parte a tineretului francez a aderat la mișcarea comunistă, nu vorbesc decât *de o parte* a tineretului, și, deseori, este vorba doar de *o mică parte*. Dar problema este că e *o mică parte* foarte activă și foarte zgomotoasă. Dacă ești contra comunismului, dar stai acasă, nimeni nu va ști asta și va exista impresia că nu sunt oameni care se opun comunismului. Din contra, dacă te duci la reuniuni și manifestezi în fața Palatului președintelui republicii, și strigi „Trăiască comunismul!”, iar, în plus, sosește și poliția și se creează o mică încăierare – iată un eveniment pentru ziare, radio, televiziuni, și toți o să afle despre comuniști.

Valentin Bura, elev, 18 ani, Petroșani: *Domnule Courtois, ne-ați descris mai devreme modul de operare al comuniștilor, impostura, felul în care erau gata să afirme orice, să se ridice împotriva oricui, să se alieze cu oricine, pentru a acapara capital politic. Prin prisma acestor informații, aș vrea să caracterizați pe scurt regimul actual de la București, care afirmă și se declară proEuropa și, în același timp, spune că proprietatea privată ar fi un simplu moft. Mi se pare ceva grav, sunt contrariat și aș dori să mă lămuriiți. Mulțumesc.*

Stéphane Courtois: Iată o întrebare delicată, care se adresează mai degrabă unui român și nu unui francez. Întâi de toate, cred că ideea comunistă a murit la Moscova în 1991, cred că sistemul comunist care a fost creat de sovietici și care acoperea lumea întregă, cu Moscova, cu țările comuniste din Europa de Est și din Asia, cu partidele comuniste din țările necomuniste – toate acestea făceau un sistem foarte solidar – s-a prăbușit însă în 1991. Dar acest sistem funcționa cu anumiți oameni, comuniștii, și acești comuniști există încă. În anumite țări

ex-comuniste ei au fost total îndepărtați. Dacă mergeți în Cehia, în Estonia, comuniștii nu mai sunt la putere, au fost scoși din posturile de responsabilitate.

Impresia pe care o am, și este doar o impresie, pentru că nu sunt un specialist în ceea ce privește România, este că aici comuniștii nu au părăsit puterea. Am fost foarte surprins de ultimele alegeri prezidențiale, pentru că am văzut că în al doilea tur de scrutin cei doi candidați erau foști comuniști și nu am impresia că ar fi demonstrat că nu mai cred în această ideologie. Iată un prim răspuns.

Acestea fiind spuse, totuși un lucru este incontestabil, ne putem reuni azi, aici, și să dezbatem absolut liber, ceea ce era de-a dreptul imposibil în urmă cu câțiva ani. Incontestabil au avut loc schimbări, există libertatea circulației, libertate politică. Problema este că – și aceasta reprezintă o gravă neînțelegere în Est și în Vest, după 1989 – oamenii cred că se poate trece la democrație de dimineață până seara. Este absolut fals. Democrația nu înseamnă doar alegeri, parlament, guvern responsabil, o anumită libertate a presei etc. Democrația este, înainte de toate, cultura poporului, pentru că trebuie ca poporul, sau măcar cea mai mare parte a lui, să adere la valorile democrației. Franța este o țară democratică, aș spune profund democratică, dar primele alegeri cu vot universal datează de acum 150 de ani, și au fost suișuri și coborâșuri. Nu a fost întotdeauna ușor și au fost forțe antidemocratice care s-au manifestat – extrema dreaptă, extrema stângă. Democrația nu este un sistem pe care să-l poți schimba foarte rapid. Dacă ascuți un disc, îl pui în aparat și când nu mai vrei nu-l mai ascuți. Pui alt disc, ai altă muzică. Democrația nu este așa. Este adevărat că în câteva săptămâni comunismul s-a prăbușit, dar comunismul a intrat în capul oamenilor de mult timp (de aceea cred și că situația din România, spre exemplu, este mai puțin gravă decât situația din Rusia. În Rusia comunismul a fost mult mai mult timp și a distrus mult mai mult societatea, a distrus economia). Nu poți schimba nici economia într-o noapte. Economia comunistă s-a prăbușit în câteva zile, dar economia capitalistă nu se poate crea în câteva zile. De ce are nevoie economia capitalistă? Întâi de toate, este nevoie de întreprinzători. Dacă nu ai pe cineva hotărât să creeze o întreprindere, nu ai capitalism. Și să crezi o întreprindere ia ceva timp. Nu te trezești dimineața și spui: vreau să creez o uzină. Trebuie să înveți economie, finanțe, trebuie să înveți cum să produci, cum să vinzi, cum să cumperi, și toate acestea constituie o știință care exista în România înainte de 1944, dar care a fost distrusă total de comuniști și acum trebuie reînvățată. Trebuie să reînvățăm libertatea, pentru că și asta se învață. Dacă ești ținut în sclavie nu știi să te exprimi. Trebuie să înveți să te exprimi, să ai curajul să te exprimi. Libertatea, democrația, economia, toate

acestea se învață, toată istoria se învață. Eu sunt optimist, mai ales văzându-vă pe voi, pentru că asta înseamnă că există oameni care vor să învețe.

Voce din sală: *Foarte mulți ne întrebăm cum de părinții noștri, și chiar bunicii noștri, au fost în stare să accepte comunismul ca un mod de viață. Întrebarea mea este dacă a avut comunismul și o parte bună. Poate asta ne va ajuta să înțelegem persistența acestui regim.*

Stéphane Courtois: Puneți de fapt două întrebări. Prima întrebare ar fi cum de oamenii au acceptat să trăiască în acest sistem. Bineînțeles am câteva idei privind acest răspuns, dar nu am venit aici ca să vă dau lecții nici vouă și nici părinților voștri.

M-a uimit întotdeauna la simpoziioanele internaționale că anumiți colegi, istorici canadieni, americani, sunt foarte critici față de atitudinea poporului francez între 1940-1944. De ce nu au rezistat francezii mai mult germanilor? Iar eu ce le răspund „Tăceți din gură! Nu ați fost niciodată ocupați, nu ați fost învinși în propriul teritoriu, armatele inamice nici măcar nu au pătruns pe pământul vostru. Dacă Marea Britanie ar fi fost ocupată de Hitler în 1940, nu știm ce s-ar fi întâmplat. Oare nu ar fi existat și acolo un mareșal Pétain? Nu ar fi fost colaboraționiști englezi? Înainte de a-i judeca pe ceilalți, fiți prudenți, mai ales dacă nu ați cunoscut acea situație.”

Eu trăiesc într-o țară care nu a cunoscut niciodată o ocupație comunistă, deci nu pot face critici din acest punct de vedere. În plus, dacă am fi avut o ocupație comunistă, știu foarte bine cine ar fi colaborat imediat cu regimul comunist. Deseori, în munca cotidiană, văd pe cutare sau pe cutare coleg, și îmi spun că dacă ar fi fost o ocupație comunistă el și-ar fi denunțat colegii numai ca să urce în ierarhie, să aibă niște privilegii.

Dacă vreți un răspuns mai complet, vă semnez că în ediția germană a *Cărții Negre a Comunismului* un om foarte important din Germania, doctorul Joachim Gauck, care știu că a fost și în România, și care a trăit toată viața în Germania de Est, a scris un text foarte interesant, care pune aceeași întrebare: cum am putut trăi în acest sistem?

În ceea ce privește a doua întrebare: dacă există elemente pozitive în comunism. Este o bună întrebare. Iar răspunsul ar avea două părți. Mai întâi, în țările în care comunismul a fost la putere, cred că nu avem prea multe de discutat, am constatat catastrofa politică, economică, socială. Situația Rusiei este imaginea catastrofei. În ceea ce privește țările necomuniste, aici putem discuta. Nu vorbesc de ideile comuniste, vorbesc de realitate. Este adevărat că ideile comuniste au putut avea un anume efect pozitiv, spre exemplu în domeniul social. Trebuiau

mărite salariile, dar comuniștii nu erau singurii care au cerut acest lucru. În timpul războiului, dintr-un anumit moment, comuniștii au fost în rezistența antifascistă, este un alt lucru incontestabil. Și s-au bătut foarte bine cu fasciștii, pentru eliberarea țării. Dacă ne oprim aici, putem vedea părțile pozitive.

Problema este că, de exemplu, în Franța, comuniștii au importat, cu adevărat, o incredibilă intoleranță în dezbaterile politice. S-au străduit enorm pentru a dezvolta o birocrație de stat care pune și azi foarte multe probleme. Prietenii ruși care vin la Paris se amuză întotdeauna spunându-mi că birocrația franceză este superioară celei sovietice. Evident, partidul comunist are tot interesul să susțină această birocrație formată din clienții săi. Vă dau un exemplu foarte simplu, situația sindicatelor în Franța. În sectorul privat, trei procente dintre angajați sunt în sindicate, este practic nimic. În sectorul public, 30 la sută sunt sindicaliști și evident că sindicatele din domeniul public sunt controlate de comuniști. De ce? Pentru că în Franța, țară democratică, comuniștii nu pot face presiuni asupra sectorului privat, dar pot face presiuni asupra sectorului public, mai ales când au patru miniștri comuniști în guvern. Deci, vedeți că, dacă au fost părți pozitive, acestea au fost doar în țările democratice, unde părțile negative au fost „interzise”. Dar totuși au fost părți negative chiar și în democrații, și chiar în ceea ce privește clientela social-economică. Un exemplu simplu. Comuniștii aveau o mare clientelă muncitorească în industria de bază, siderurgie, mine, șantiere navale. Datorită ideologiei lor, nu doreau ca acești muncitori să cunoască o promovare socială. Dacă un muncitor promovează și devine, să zicem, inginer nu mai are nici un motiv să fie comunist. Deci a existat această mentalitate că fiii muncitorilor trebuie să rămână muncitori, fiii de mineri trebuie să fie mineri, și nepoții de mineri tot în mină să coboare. Rezultatul – o mare catastrofă pentru că, așa cum știm, industria a evoluat de-a lungul unui secol, minele s-au închis, cea mai mare parte a șantierelor navale s-au închis, industria siderurgică s-a închis. Acești tineri muncitori nu au nici o pregătire pentru noua economie și nu știu ce să facă. Sunt șomeri. Iar astăzi partidul comunist nu mai poate face nimic pentru ei. Vedeți, chiar atunci când partidul comunist pretinde că a adus avantaje pentru clasa muncitoare, în timp se vede că a fost, de fapt, o catastrofă.

Voce din sală: *Aș dori să vă întreb de ce statele din Vestul Europei nu au făcut nimic pentru a ajuta țările comuniste să lupte împotriva comunismului. Oare nu a fost Occidentul un criminal care a lăsat țările din Est pradă Rusiei pentru a-și salva el pielea?*

Stéphane Courtois: Este o întrebare foarte importantă, pe care am abordat-o sumar la începutul intervenției mele. Cred că este problema viitorului pentru Europa. Pe plan istoric, pe planul opiniei publice, atât timp cât nu vom ridica această problemă și în Est, și în Vest, nu ne vom putea îndrepta spre o adevărată reunificare europeană.

Întrebarea e destul de brutală. Dacă sunteți cu fratele Dvs. și vă plimbați pe stradă și sunteți atacați de trei hoți, ce faceți, vă apărați frățiorul sau ziceți că nu se poate face nimic și vă întoarceți acasă? Politica internațională este câteodată exact așa.

Ce s-a întâmplat? În timpul războiului, englezii și americanii erau conștienți că nu îl pot învinge singuri pe Hitler. Evident, puterea militară sovietică era indispensabilă pentru înfrângerea lui Hitler. Acesta este un fapt militar și politic foarte clar. Înainte de bătălia de la Stalingrad, occidentalii nu și-au pus foarte des această problemă, pentru că încă credeau că Rusia va fi sfărâmată de către Germania. Dar, după aceea, toată lumea a înțeles că Hitler va fi învins și imediat toți au început să se gândească la ce va fi în Europa după aceea. Bineînțeles, Stalin se gândea la acest lucru, dar și Churchill, Roosevelt, de Gaulle se gândeau la acest lucru. Și cum se întâmplă adesea în politică, nu învinge morala, ci raportul de forțe. Au fost discuții, bineînțeles, între toți acești lideri, în 1943, 1944, 1945, la diferite conferințe, și e clar că liderii occidentali au abandonat anumite țări din Est în favoarea lui Stalin. În memoriile sale Churchill, care era, de altfel, un anticomunist înverșunat, povestește întâlnirea sa cu Stalin de la Kremlin, din octombrie 1944. Se aflau de o parte și de alta a unei mese mari și pe parcursul întregii discuții Stalin a desenat lupi pe foaia din fața sa. Dar Stalin era un lup! La sfârșitul discuțiilor Churchill – ați auzit cu siguranță asta – a făcut o listă cu țările din Est, România, Iugoslavia, Grecia, Polonia, și a pus procentele în dreptul fiecăreia: 75% pentru englezi, 25 % pentru sovietici; 50% pentru englezi, 50% pentru sovietici; 75% pentru sovietici, 25% pentru englezi. Aceste procente însemnau, în viziunea lui Stalin și a lui Churchill, influența pe care urmau să o aibă sovieticii sau occidentalii într-o anumită țară. Trebuie să o spunem, din nefericire așa s-a întâmplat. De exemplu, Churchill a propus ca Grecia să rămână de partea occidentală. Comuniștii greci au încercat după 1945 să ajungă la putere, dar Stalin nu i-a susținut și a respectat acordul. Dar în alte țări nu a respectat acest acord.

Un al doilea lucru de care trebuie să ne amintim: Roosevelt, în timpul războiului, a crezut că Uniunea Sovietică va deveni o țară democratică. Se uită tot timpul că în acordurile de la Yalta este foarte clar indicat că

după război toate popoarele din Europa ocupată, inclusiv cele din Est, își vor desemna ele însele guvernul, prin alegeri libere. Problema este că Roosevelt nu avea o idee precisă despre cine sunt comuniștii. Ce pot însemna alegerile libere controlate de comuniști? În primul rând, se falsifică rezultatele, se fac presiuni asupra adversarilor politici, presiuni care pot ajunge până la asasinat, dacă acesta e cel mai bun mijloc de presiune. Se trimit comuniști ascunși ca și candidați ai celeilalte părți, iar după ce sunt aleși ei nu mai sunt în opoziție. Acum descoperim în arhive că toate aceste metode au fost folosite de comuniști în Europa de Est, chiar și în țări în care nu se afla Armata Roșie, cum ar fi Cehoslovacia. Asta explică de ce comuniștii din Europa de Est au cerut imediat, chiar și în guvernele de alianță, să dețină Ministerul de Interne, cel care organizează întotdeauna alegerile. Dacă deții Ministerul de Interne poți organiza așa cum vrei alegerile. Într-o țară democratică ministrul de interne nu poate face ce vrea, pentru că opoziția îl supraveghează în permanență. Dar într-o țară care se afla într-o mare dificultate, așa cum era cazul țărilor din Est după război, evident opoziția nu era pregătită să-și asume acest rol. Iată de ce comuniștii au ajuns la putere în anumite țări chiar pe cale legală. Dar știm că în alte țări au utilizat pur și simplu forța. Nu sunt un mare cunoscător al istoriei României, dar știu totuși că în vara lui 1944 erau doar câteva sute de comuniști în România și, bizar, un an mai târziu comuniștii conduceau țara.

Letiția Câmpan, elevă, 17 ani, Cluj: *Apariția Cărții negre a Comunismului a schimbat în vreun fel atitudinea vesticilor față de țările din Est? Cum a fost ea primită?*

Stéphane Courtois: Mulțumesc pentru această întrebare. Cei care am lucrat la această carte am fost o echipă de șase istorici, care ne-am făcut treaba de istorici timp de un an și jumătate, și chiar am uitat că să scrii în Franța o carte despre crimele comunismului ar putea avea un impact politic, pentru că pentru noi, ca istorici, tot ce scriam în *Cartea Neagră* era destul de banal, era munca noastră, știam toate aceste lucruri, nu erau probleme. Spre marea noastră surpriză, *Cartea Neagră* a declanșat o adevărată furtună politică din partea comuniștilor, evident, dar și din partea întregii extreme stângi, și chiar din partea socialiștilor. A avut loc chiar un incident politic destul de amuzant în Parlament, la o săptămână după apariția *Cărții Negre*. În fiecare miercuri se pun întrebări primului ministru. Un deputat de dreapta s-a adresat primului ministru: „Domnule prim-ministru, guvernul francez face multe lucruri pentru a onora memoria victimelor nazismului, dar nu vă gândiți că ar trebui să facă ceva și pentru a onora memoria victimelor comunismului?” Primul ministru a fost scandalizat, declarând

că nu se poate compara nazismul cu comunismul. Evident întreaga stângă l-a aplaudat, o mare parte din deputații de dreapta au plecat, și a fost o mare publicitate pentru cartea noastră. Ar trebui să-i mulțumesc primului ministru Lionel Jospin pentru că, seara, pe toate posturile de televiziune se dădea intervenția sa. Iată un prim rezultat al apariției acestei cărți. În Franța a fost aproape imposibil să aibă loc discuții istorice în primele luni de la apariția acestei cărți. Sau erai contra *Cărții Negre*, deci erai *politically correct*, sau erai pentru *Cartea Neagră* și erai un fascist. Destul de surprinzător!

Este adevărat, așa cum v-am mai spus, în Franța ideologia revoluționară este încă foarte puternică. Stânga ne-a acuzat că, făcând critica crimelor comuniste, facem critica ideilor revoluționare, ceea ce nu era adevărat. Pentru că o revoluție poate fi democratică sau totalitară, și așa a fost încă de la Revoluția franceză, care a început ca o revoluție democratică, a elaborat „Declarația privind drepturile omului și ale cetățeanului”, care este baza democrației, dar, trei ani mai târziu, această revoluție s-a transformat într-una totalitară, incluzând aspectele cele mai tragice ale totalitarismului, genocidul. În 1793, Robespierre și Comitetul Salvării Publice au decis să fie exterminați locuitorii din partea de vest a Franței, din Vendée, care rămăseseră foarte atașați regelui și religiei creștine. Ei au făcut o revoltă contra revoluționarilor de la Paris, au fost învinși, dar după această înfrângere militară revoluționarii de la Paris au decis exterminarea tuturor locuitorilor. Un adevărat genocid. Din 1793 avem primul text despre genocid, care nu se chema așa, ci *populicid*, este textul care denunță această exterminare a populației civile doar pentru că nu avea aceleași idei cu revoluționarii. Este foarte interesant de constatat, de altfel, că din 1918, în Rusia, Lenin i-a asimilat pe țărani ruși cu locuitorii din Vendée și a zis că îi va trata pe țărani așa cum au fost tratați vandeii de către revoluționarii francezi.

În Franța toate acestea au creat un climat de dezbatere politică și ideologică extrem de intense, și *Cartea Neagră* a redeschis aceste dezbateri. A mai fost un alt aspect surprinzător pentru mine. Am participat la multe reuniuni publice legate de această carte și am văzut venind la aceste reuniuni multe dintre victimele comunismului, pentru că în Franța există milioane de oameni care au fost victime ale comunismului, oameni care au trăit în Europa de Est, și care au venit în Franța după 1945, 1956, 1968. De altfel, unul dintre autorii *Cărții Negre* Karell Bartosek, este ceh, a fost participant la „Primăvara de la Praga”, și a fost expulzat din Cehoslovacia în 1982. Dar sunt în Franța și foarte mulți refugiați din Asia, vietnamezi, cambodgieni, din Laos. Ei povestesc situații tragice, abominabile, și toți mi-au spus un singur lucru, „Mulțumim, domnule Courtois. Până la această carte nu am îndrăznit niciodată să vorbim despre aceste lucruri în Franța. Dar acum putem vorbi.”

Sunt însă oameni care după apariția *Cărții Negre*, nu mi-au mai dat nici „bună ziua”, ca și cum nu m-ar fi cunoscut niciodată. Când, după câteva luni, oamenii au constatat că totuși comuniștii nu au reușit să mă ucidă, și au văzut că această carte are un enorm succes, și-au schimbat atitudinea. Asta e viața!

Voce din sală: *Ați vorbit despre alianța Hitler-Stalin, despre faptul că erau prieteni. Poate vreți să ne mai dați niște explicații.*

În al doilea rând, eu nu înțeleg poziția Occidentului. România vrea să intre în Uniunea Europeană, dar occidentalii au spus că nu va intra decât dacă va semna un tratat cu Ucraina. Iar în ceea ce privește războiul din Iugoslavia, au solicitat României să permită trecerea avioanelor peste teritoriul său. România a îndeplinit toate aceste condiții, dar totuși nu a fost admisă în Uniunea Europeană. Apoi României i s-a dat un termen de 100 de zile pentru realizarea reformelor, dar e imposibil de pus în practică aceste reforme într-un termen atât de scurt. Eu nu cred că România va reuși să intre în Uniunea Europeană, mai ales acum când Rusia redevine o forță.

Stéphane Courtois: Când am spus că Hitler și Stalin au fost prieteni, a fost o metaforă, pentru că ei nu au fost prieteni niciodată. Sensul era de apropiere politică. Trebuie să ne amintim că al doilea tratat dintre Hitler și Stalin, din 28 septembrie 1939, s-a numit „tratată de prietenie”, nu mai era un tratat de non-agresiune, ci de prietenie. Această prietenie mergea totuși cam departe. Tancurile germane care au intrat în Franța mergeau cu petrol sovietic. Franța și Marea Britanie impuseseră blocada economică împotriva Germaniei, dar Stalin a vândut nemților produse strategice foarte importante. Prietenia a mers atât de departe încât Rusia a cerut să cumpere un crucișător de luptă german, iar nemții le-au vândut în 1940 rușilor unul foarte important. A fost semnat chiar și un acord între polițiile politice dintre cele două state; știm acum că erau întâlniri confidentiale între NKVD și Gestapo. Știm că Stalin i-a dat pe mâna lui Hitler pe antifasciștii germani, inclusiv evrei. Cred că ultima probă a acestei „prietenii” este că Stalin nu a vrut să creadă până în ultimul moment că Hitler va ataca Uniunea Sovietică, deși avea foarte multe dovezi, care veneau de peste tot, că nemții vor începe atacul. Am văzut un document al ambasadorului URSS la Berlin, Dekanozov, care cu o lună înainte de atacul german a trimis un raport lui Stalin prin care-l informa despre acest atac. Stalin a trimis raportul lui Beria cu o mică notă pe margine: „Orice fiu de târâtură care îmi va mai trimite asemenea rapoarte va fi împușcat”. Astea sunt documentele.

Ați făcut o aluzie la comportamentul occidental în războiul din Kosovo. Putem discuta despre această politică. E adevărat că a făcut multe victime, dar și politica lui Miloșevici a făcut foarte multe victime înainte, tot în rândul populației civile. Miloșevici s-a prezentat ca un naționalist, dar să nu uităm că înainte de toate el era un vechi comunist. El a fost succesorul lui Tito, atât în Serbia, cât și în Iugoslavia. Cred că este prea devreme să spunem care va fi rezultatul acestei politici, vom vedea în cinci-zece ani spre ce se va îndrepta Serbia, dacă va fi mai bine sau mai rău fără Miloșevici.

În ceea ce privește relațiile României cu Occidentul. Întâi de toate, aș spune că nu sunt foarte mulțumit de activitatea ambasadourilor francezi în Europa de Est, pentru că nu se ocupă suficient de aceste țări. Pe de altă parte, Comunitatea Europeană nu poate să accepte intrarea în structurile sale a unor țări nepregătite. Când spun asta, nu o luați într-un fel peiorativ, este o simplă constatare. Comunitatea Europeană funcționează după anumite reguli democratice, politice, legislative, economice. Este destul de dificil chiar și pentru țările occidentale să funcționeze în această comunitate, și va fi și mai greu, aproape imposibil acum (2001, n.ed.) să faci să intre anumite țări în Comunitate Europeană. Este adevărat că și Comunitatea Europeană pune anumite condiții dificile. Ele sunt dificile și pentru țările din Vest, dar nu chiar atât de dificile pentru că, totuși, ele trăiesc după aceste reguli de zeci de ani. În final, fiecare țară, fiecare popor trebuie să-și asume această responsabilitate. Dacă un popor vrea cu adevărat să intre în Comunitatea Europeană, trebuie să facă eforturi pentru a îndeplini aceste condiții; dacă nu le face, asta e.

Să revenim puțin asupra acestor condiții. Sigur că aceste condiții sunt dificile; ele au fost stabilite printr-o reglementare foarte complicată, și este adevărat că chiar și în Franța suntem adesea obosiți de această tehnocrație de la Bruxelles, care vrea să decidă totul. Spre exemplu, problema brânzei – știți că una din caracteristicile Franței este că are sute de feluri de brânză. În fiecare regiune, aproape în fiecare sat, se produce un anumit sort de brânză, și asta de sute de ani. Iată, acum, Comunitatea Europeană și-a propus să reglementeze producția de brânză din Franța. Asta seamănă cu o revoluție! Francezii sunt foarte atașați de mâncare – se mănâncă foarte bine în Franța – și tehnocrații de la Bruxelles se leagă de un produs atât de specific gastronomiei franceze. Imaginați-vă că guvernul nostru pierde o groază de timp discutând la Bruxelles despre producția de brânză. Mi se pare un foarte bun exemplu al exceselor tehnocratice. Este un exces, totuși, periferic!

În ceea ce privește problemele fundamentale, piața muncii, moneda, condițiile de producție și schimb, Bruxelles-ul are dreptate. Dacă vrem să mergem spre prosperitate, spre pace, spre dezvoltare culturală, trebuie să respectăm anumite reguli fundamentale. Iată răspunsul meu! Restul ține de politica de fiecare zi.

Nu putem spune azi dacă o anumită politică e bună sau nu, trebuie să așteptăm rezultatele. Ceea ce a început să se întâmple după 1989 este cu adevărat extraordinar, dar trebuie să găsim soluții pentru viitor. Este prima dată când Europa și lumea întreagă sunt confruntate cu o schimbare brutală și masivă a sistemului social, politic și economic. Până acum toate schimbările s-au făcut într-o manieră progresivă, de-a lungul anilor. Acum e altfel, dintr-o dată se schimbă totul, dar asta pentru că sistemul comunist a distrus totul. Trebuie să ne amintim tot timpul acest mic amănunt decisiv. Dacă ar fi reușit sistemul comunist, noi n-am fi fost azi aici.

Voce din sală: *Domnule Courtois, tot ce ați spus până acum este extrem de interesant, dar cred că ar trebui introduse anumite nuanțe. Comunismul a avut în România o nuanță diferită față de alte țări. În Franța, urmașii lui Voltaire au dezvoltat comunismul pe un plan ideologic. În România, un Sartre în variantă autohtonă ar fi avut mult mai puțin succes. Probabil nomenclatura i-ar fi ascultat discursul și apoi i-ar fi pus lopata în mână și l-ar fi trimis pe ogoarele patriei. Românii au întâmpinat cu mult mai mult pragmatism comunismul. Ideea comunistă pentru români, înainte de 1989, se limita la lucruri foarte practice: cartela alimentară, un post sigur de muncă și faptul că munca putea să nu se facă, dar tot se primeau banii.*

Citeam acum câteva zile într-un ziar francez un fapt care pentru mine este simbolic. În sediul partidului comunist francez din Paris se află actualmente un restaurant „McDonald’s”, unde în loc de Big Mac are mare succes Big Marx. Cred că, metaforic vorbind, aceasta este emblema politicii actuale.

Vorbeați înainte de multitudinea de soiuri de brânză din Franța. Imediat după '89 un român ajuns în Franța, având mentalitatea celui care știa că la alimentară se găsește un singur fel de brânză, când se găsea și acela, a rămas uluit de câte feluri de brânză erau într-un supermarket. Pentru el capitalismul se reducea la mai multe feluri de brânză.

Stéphane Courtois: Această intervenție pune câteva probleme și voi încerca să răspund.

Mai întâi, „McDonald’s”. Este adevărat că în Franța ei au avut mari dificultăți în a intra pe piață, pentru că francezilor nu le place acest fel de mâncare. Într-adevăr sediul ziarului *L'Humanité*, oficiosul partidului comunist,

a fost vândut și acolo s-a deschis un „McDonald’s”. Dar ceea ce e clar e că dacă partidul comunist francez ar fi fost la fel de puternic în 1990 ca și în 1945, nu ar fi trebuit să-și vândă imobilul. Este problema slăbirii continue a partidului comunist francez, care are din ce în ce mai puțin bani, și pentru a-și întreține aparatul birocratic trebuie să vândă imobile din Paris sau din alte părți pentru a face rost de bani. Dar este adevărat că este foarte simbolic că un sediu al unui partid comunist a fost înlocuit de un „McDonald’s”.

Trebuie să ne punem de acord și asupra semnificației acestui fapt. „McDonald’s” nu este simbolul regimului politic american. „McDonald’s” este doar o marcă, ca și „Coca-Cola”. Pătrunderea acestor mărci în Franța nu înseamnă schimbarea politicii franceze. Este doar un simbol amuzant anunțând o schimbare de epocă.

A doua întrebare este mult mai serioasă și se referă la ceea ce am mai spus: o anumită neînțelegere a oamenilor din Vest, care trăiesc de atâta vreme în prosperitate, față de vecinii lor din Est care nu au avut ce mânca. Cei din Vest trebuie să înțeleagă ce s-a întâmplat cu cei din Est în timpul comunismului.

Ana Blandiana: *Mulțumesc, domnule Courtois. A fost o dimineață cu adevărat interesantă și nu mă îndoiesc că ar mai fi întrebări de pus dacă ar mai fi timp. Eu sunt sigură că în zilele care vor urma* vom insista asupra patruleterului nazism-comunism-anticomunist-antifascist și confuziile care s-au creat. Așa cum spunea Stéphane Courtois, s-a creat impresia că toți antifasciștii sunt comuniști, când de fapt fascismul și comunismul erau făcute din același tip de făină, și lor nu li se opune decât democrația.*

* La Școala de Vară, n. ed.

LA CINCI ANI DE LA APARIȚIA „CĂRȚII NEGRE“*

Vreau să spun două lucruri. Întâi, că sunt, ca de obicei, foarte încântat să fiu din nou la Sighet, pentru că văd că în fiecare an lucrul cu memoria, munca istorică și, săptămâna viitoare, lucrul cu elevii (la *Școala de Vară*, n. ed.) se intensifică, se îmbunătățește. Sunt noi săli de muzeu, este o mai bună calitate a lucrărilor, o intensitate a mărturiilor, calitatea comunicărilor istoricilor, cred că toate acestea reprezintă un mare progres, o puternică consolidare a Memorialului, ceea ce este foarte important pentru lucrul cu memoria și cu istoria, nu doar în România, ci și în toată Europa de Est, ținând cont de faptul că Memorialul de la Sighet este, în mod cert, un exemplu care poate fi urmat de multe țări.

Al doilea lucru pe care aș vrea să-l spun este că noi nu rămânem inactivi, apar cărți care se referă la România, cu analize. Dar ce vreau să spun prin faptul că nu rămânem inactivi, este că, la 5 ani după apariția *Cărții negre a comunismului*, va apărea la mijlocul lunii octombrie (2002, n. ed.) la Paris *Cartea neagră* numărul 2, care va fi în întregime consacrată Europei de Est și Europei de Vest și va cuprinde capitole suplimentare, scrise de istorici din diferite țări ale Europei de Est, și care au fost capitole suplimentare în edițiile *Cărții negre* apărute în acele țări, în mod special, capitolul suplimentar al ediției române, al cărui coordonator a fost Romulus Rusan. Această carte* va cuprinde capitole privind România, Estonia, Germania de Est, Bulgaria, plus două capitole despre comunismul grec și cel italian, care nu au fost așa democratice cum ne-ar lăsa să credem. Vor fi trei texte generale, cu analize generale, textul lui Joachim Gauck, directorul Oficiului Gauck de la Berlin, apărut în ediția germană a *Cărții negre*, o reflecție despre cum est-germanii au putut supraviețui în timpul regimului comunist și cum au fost contaminați de acesta. Va mai fi un text de Aleksandr Iakovlev, fost membru al Biroului Politic al PCUS și unul din artizanii *perestroikăi*, care a scris prefața ediției în limba rusă a *Cărții negre* și care a fost extrem de violent contra bolșevismului. Dacă nu ar fi fost vorba de Iakovlev, nu aș fi putut-o publica niciodată. Și va fi, în

* Conferință ținută la Simpozionul de la Sighet, iulie 2002

* Stéphane Courtois și colab., *Du passé faisons table rase!*, Ed. Robert Laffont, 578 pag.

sfârșit, prefața lui Martin Malia, care este prefața ediției americane. Martin Malia este un istoric extrem de cunoscut, specialist în ceea ce privește sistemul sovietic.

Și cum asta nu ar fi suficient pentru a declanșa dezbaterile în Franța, voi publica și un text de circa 150 de pagini al meu, care va fi un bilanț al acestor cinci ani de la publicarea *Cărții negre*.

Vă reamintesc că această carte a avut 27 de ediții în diverse limbi, un milion de exemplare, deci a fost o mare surpriză, un eveniment foarte important care s-a produs, și pe care nu l-am prevăzut.

Am vorbit mult de această carte care se referă exact la memorie și istorie în toată Europa, de Est și de Vest. Este, pe de o parte, acest paradox uimitor că avem în Europa de Est o istorie a comunismului care este istoria unei tragedii, a tragediei provocate de comunism, iar în Europa de Vest, în țările democratice, avem o memorie glorioasă a comunismului, paradoxală. Deci o istorie adevărată a comunismului e dificil de făcut, pentru că suntem confrunțați în permanență cu un curent negaționist extrem de puternic și care intervine și pe scena politică.

Spre exemplu Lionel Jospin, fostul prim ministru, a declarat în Parlament, à propos de *Cartea Neagră*, că este mândru că are miniștri comuniști în guvernul său și că comunismul nu a pus niciodată opreliști libertății; o declarație uimitoare pentru un istoric, dar deloc surprinzătoare pentru Jospin, care a fost timp de douăzeci de ani troțkist infiltrat în Partidul Socialist. Există de asemenea un curent negaționist foarte puternic în presă, unde comuniștii și troțkiștii joacă un rol important. Există ziarul „Le Monde“, unde redactorul șef a fost mult timp un troțkist și nu ascunde acest lucru.

Al treilea lucru se referă la istorie. Apar diverse cărți pe care le-aș cataloga aparținând istoriografiei comuniste, cum ar fi cartea lui Eric Hobsbawn, un bătrân marxist englez care nu a renunțat niciodată la comunism, și a scris o istorie a secolului XX făcând elogiul comunismului. Mă gândesc la Arch Getty, responsabilul cu studiul comunismului la Universitatea Yale; el editează o colecție „Arhivele comunismului“, în care a publicat o carte privind Marea Teroare. În ciuda documentelor pe care le publică, această carte nu este mai mult decât o interpretare hrușciovistă asupra evenimentelor, în sensul că Marea Teroare nu a afectat decât pe comuniști. Dar

azi documentele de arhivă ne arată că în timpul mării terori cadrele comuniste au fost doar o mică parte a victimelor, mai puțin de 50% din victime.

În al treilea rând aş critica o carte publicată de comuniştii francezi și îndreptată împotriva *Cărții negre*, și apoi o carte apărută acum doi ani în Statele Unite, a lui Mayer, privind teroarea și violența revoluției franceze și ruse, și care este un adevărat scandal istoric, cu o bibliografie datând din anii 60 și 70, când mai erau publicate operele lui Troțki.

Deci, vedeți, ne pregătim pentru luna octombrie, când va fi o mare luptă. Nu știu dacă va fi un Stalingrad, dar va fi cu siguranță o mare luptă, pentru că de data asta avem un număr important de studii istorice asupra terorii. Îi atacăm pe așa-ziii intelectuali francezi care încă nu au înțeles ce a fost comunismul și care practică încă ceea ce numesc „amnezia voluntară”, ceea ce din punct de vedere intelectual este cea mai mare crimă.

MEMORIE ȘI ISTORIE*

Romulus Rusan: *Cred că este inutil să vi-l prezint pe Stéphane Courtois, pe care îl cunoașteți, mulți dintre voi, din anii trecuți, el aflându-se pentru a treia oară la Sighet. Personalitate proeminentă a cercetării istoriei comunismului, dl Courtois a ajuns la apogeu prin „Cartea neagră a comunismului” care, în 1997, însuma munca mai multor cercetători, coordonați de domnia sa. Și după ce a scris-o, a trebuit să o și apere, pentru că din partea extremei stângi franceze, a nostalgicilor comunismului internaționalist, care trăiesc totuși într-o Franță democratică, cartea a fost primită cu o mulțime de reproșuri, de minimalizări, de incriminări. A urmat o crâncenă campanie de apărare a cărții, care s-a soldat în egală măsură cu o completare a ei, căci în 1998 a apărut un alt volum – „Un pavé dans l’Histoire” – alcătuit tocmai din polemicile nenumărate care s-au înregistrat. Vă dați seama ce luptă dură a fost. Dar, între timp, „Cartea neagră” a devenit un titlu de referință pe plan mondial, a fost tradusă în zeci de limbi și a însumat un milion de exemplare. Am avut onoarea ca, în 1998, la câteva luni după apariția ediției franceze, să contribui la apariția uneia din primele ediții traduse în alte țări. Humanitas a făcut traducerea, iar Academia Civică a întocmit o addenda și aparatul de note care îndrepta erorile din ediția franceză, ca și o hartă a Gulagului românesc cu 230 de locuri de detenție, acoperind în felul acesta, măcar sumar, o „pată albă” în istoriografia europeană despre România. Din păcate, tirajul ediției românești a fost mic, deci cartea n-a putut deveni o lectură fundamentală tocmai în țara noastră. Dl. Courtois ne spune că are pregătită deja o a doua sau, de fapt, a treia „Carte neagră”, care va apărea la toamnă, alcătuită din addende publicate în diferite țări, inclusiv addenda noastră din 1998, lărgită și îmbunătățită substanțial.*

Aș vrea să mai pun un accent la această prezentare a lui Stéphane Courtois. Vreau să înțelegeți ce înseamnă să fii coordonator al unei asemenea cărți. El a avut nu numai ideea de a face prima sinteză asupra crimelor puterii comuniste din întreaga lume, ci a strâns la un loc specialiștii necesari studiului, care nu sunt numeroși în acest domeniu. Iar prin polemica pe care a declanșat-o – producând (în Franța, mai ales) proteste furioase și isterice din partea celor care nu erau pregătiți, după decenii de aureolare a comunismului, să îi recunoască crimele – această carte a pus în discuție comparația dintre comunism și fascism. O comparație care, înaintea „Cărții negre”, era

* Conferință și discuții la Școala de Vară de la Sighet, iulie 2002

privită ca absurdă, și chiar ca o impietate, după datele noi comunicate a căpătat consistență. Milioanelor de victime ale Holocaustului li se adaugă aproximativ zecile de milioane de victime ale Gulagului. Această estimare face din „Cartea neagră a comunismului” un reper care marchează începutul recunoașterii și analizării crimelor comunismului la scară mondială.

Îi dau cuvântul lui Stéphane Courtois.

Stéphane Courtois: Azi vom vorbi de istoria și memoria comunismului în întreaga Europă. Din 1989-1991 Europa s-a confruntat cu o problemă majoră, care va continua cel puțin în prima parte a secolului XXI. Este problema reconstruirii unității europene. Ne aflăm într-o epocă de globalizare și, dacă Europa nu reușește să-și regăsească această unitate culturală și de civilizație, va dispărea ca element de civilizație.

Cum a fost Europa divizată de comunism

Vreau să vă reamintesc mai întâi că există un specific european. Europeanii nu sunt americani, nici asiatici, nici africani, iar Europa există de secole.

Între europeni există o unitate ideatică, spirituală, având ca bază civilizația greco-romană, apoi cea creștină. Să ne oprim puțin la creștinism, pentru că de două mii de ani Europa este unită de aceste idei ale creștinismului. Chiar dacă nu suntem toți creștini practicanți, nu putem nega că trăim în epoca creștinismului. Fie că ne aflăm în partea cea mai occidentală a Europei, fie în partea cea mai nordică, în Norvegia, sau în cea mai sudică, în Sicilia, sau în cea mai orientală, peste tot vedem biserici. Biserici catolice, luterane, calviniste, ortodoxe, dar biserici. Și de două mii de ani Biserica a modelat civilizația europeană.

Al doilea element care unește Europa este societatea însăși.

Problema este că această unitate europeană a început să fie sfâșiată începând din anul 1917, când la 7 noiembrie, la Sankt Petersburg, un anume Lenin a pus mâna pe putere în cea mai estică țară europeană, Rusia, cu ideea precisă de a distruge civilizația europeană de aici. I-a pus acestei civilizații europene diferite etichete – burgheză, capitalistă, reacționară, contrarevoluționară – dar toate însemnau același lucru – civilizație europeană. Și începând din 1917 Europa a început să fie divizată. Comuniștii au rupt Rusia de Europa. Toată elita

europeană a Rusiei a fost distrusă. Europeanii nu mai puteau ajunge în Rusia, rușii nu mai aveau dreptul să meargă în Europa. Odată cu Stalin această închidere și rupere a fost și mai pregnantă, pentru că Stalin a început să extermine toate minoritățile din Rusia. Și apoi, așa cum v-a reamintit Vladimir Bukovski ieri*, Moscova a organizat o rețea subversivă pentru a distruge regimurile politice democratice din Europa. Instrumentele folosite au fost Internaționala a III-a sau Kominternul. Am petrecut mult timp în arhivele Kominternului de la Moscova și am găsit lucruri extraordinare legate, spre exemplu, de implicarea sovieticilor în Franța.

Între 1917 și 1939 Rusia a fost complet ruptă de Europa. O dublă catastrofă: pentru URSS a însemnat o regresie a civilizației, iar restul Europei a fost privat de contribuțiile marii intelectualități ruse, fie că era vorba de scriitori, de muzicieni, de pictori, de savanți, matematicieni, statisticieni, economiști. Aceasta este prima mare perioadă de ruptură.

A doua amputare a Europei a fost realizată de comuniști în 1939-1940, și asta vă privește și pe voi. Cum știți, la 23 august 1939 Ribbentrop, ministrul de externe al Germaniei, a mers la Moscova și a semnat un acord cu Stalin. Oficial era un tratat de neagresiune între cele două țări. În realitate a fost semnat un tratat secret, care însemna împărțirea Europei de Est între Germania și URSS; în particular, se decidea ca două dintre țările baltice, jumătatea estică a Poloniei și Basarabia să intre în componența URSS. Timp de 60 de ani sovieticii au negat existența acestui tratat secret, și abia după 1989, prin deschiderea arhivelor sovietice, s-a găsit harta pe care s-au trasat noile frontiere în timpul negocierilor de la Moscova. Era o hartă a Europei în mijlocul căreia o linie roșie marca separarea Europei. La vest era semnătura lui Ribbentrop, iar la est cea a lui Stalin. Acest tratat este acum foarte cunoscut. Dar să nu uităm că a mai fost un tratat, din 28 septembrie 1939, după ocuparea Poloniei, care nu mai era de neagresiune, ci unul de prietenie și de delimitare a frontierelor. Deci, când vorbim de comparația între nazism și comunism nu e pur și simplu o invenție a istoricilor, este o invenție a lui Hitler și a lui Stalin. Atunci când Polonia a fost ocupată de armatele germană și sovietică, a avut loc o defilare comună a celor două armate în orașul Lvov. În același timp a avut loc o întâlnire secretă între Gestapo și NKVD. Deci putem spune că la 28 septembrie 1939 a avut loc o nouă amputare a Europei: o parte a Poloniei și a treia țară baltică au fost ocupate de sovietici, care au aplicat aici aceeași politică practică în URSS: distrugerea elitelor, distrugerea proprietății private și a Bisericii.

* Conferința lui Vladimir Bukovski la Școala de Vară de la Sighet, iulie 2002, în *Bukovski la Sighet*, Fundația Academia Civică, 2002 (n. ed.)

S-a întâmplat însă un lucru surprinzător: Hitler l-a atacat pe Stalin, în iunie 1941. Războiul a fost foarte dur. Din 1944 Stalin a început să recâștige Europa, și începând din 1944 începe o nouă amputare, care a fost cea mai catastrofală, pentru că a venit foarte mult spre vest, înglobând o mare parte a Europei.

V-am prezentat pe scurt aceste amputări ale Europei pentru că sunt importante, fiind la baza istoriei celei de-a doua jumătăți a secolului XX. Din 1989, de la căderea zidului Berlinului, a început însă procesul de reunificare a Europei, un proces care are un dinamism puternic. Este vorba de o unificare politică, mai întâi în Germania, și acum cu toate țările care aderă la Comunitatea Europeană. Este vorba de reconstituirea unor relații bilaterale care fuseseră suprimate atâția ani între țările din Vest și cele din Est. În același timp este vorba de o reunificare juridică, pentru că țările care vor să intre în Uniunea Europeană sunt obligate să se supună legislației comunitare, și este foarte important, pentru că în toate aceste țări comunismul a distrus însăși ideea juridică. Trebuie să reînvățăm să respectăm legea. A treia reunificare importantă este cea economică. Circulația mărfurilor devine generală în toată Europa.

Reunificarea. Istoria și memoria europeană

Cred că reunificarea europeană nu va fi completă fără o reunificare spirituală a celor din Vest cu cei din Est. Această reunificare va însemna în primul rând o reunificare a memoriei și a istoriei Europei de Est și de Vest.

Vreau să vă vorbesc despre aceste două noțiuni: *istorie* și *memorie*. Istoria și memoria sunt două instrumente de a evoca și de a cunoaște trecutul. Memoria este un proces natural pe care fiecare îl poate experimenta zilnic, și e un proces despre a cărei importanță poate că nu vă dați seama. Imaginați-vă că dacă nu ați avea memorie practic nu ați exista. Dacă cineva nu și-ar ști numele, părinții, unde locuiește, cine ar fi? Cineva în afara societății. Deci memoria este un element foarte important al identității unei persoane. Același lucru este valabil pentru întreaga colectivitate. Această memorie colectivă este importantă pentru fiecare țară. Fiecare țară are propria sa memorie națională.

Istoria este o muncă profesională și care încearcă să fie științifică. Istoricii trebuie să stabilească mai întâi faptele, pe baza documentelor din arhive și a mărturiilor. De exemplu, aici la Memorialul Sighet vedeți o enormă muncă de cercetare istorică. Ce înseamnă de fapt cercetarea istorică: stabilirea mai întâi a faptelor – ce s-a petrecut,

când, unde, de către cine –, aș spune că e faza non-imaginativă a istoriei. După stabilirea faptelor, istoricul reflectă asupra lor și trece la analiza și interpretarea lor. În general, memoria, individuală sau colectivă, și istoria sunt complementare. Dar sunt situații în care aceste două aspecte devin contradictorii și chiar conflictuale. Este ceea ce s-a întâmplat cu istoria comunismului. În Franța, de exemplu, există o memorie glorioasă a comunismului, este memoria creată de Partidul Comunist Francez, bazându-se în special pe exacerbarea rolului său în mișcarea de rezistență din timpul celui de-al doilea război mondial; este vorba de o memorie foarte puternică, susținută de stânga franceză, și chiar de o parte a dreptei. Și deodată apare „*Cartea neagră a comunismului*”, o cercetare istorică care vorbește exact despre ceea ce s-a întâmplat, și atunci se declanșează conflictul, pentru că stânga nu acceptă că istoricii îi pot schimba radical memoria.

Deci reflecția asupra celor doi termeni, memorie și istorie, care pot fi complementari, dar care uneori devin conflictuali.

Care va fi această uriașă muncă de istorie și memorie pe care o avem de făcut în toată Europa? Întâi ar trebui să ajungem la o reunificare a viziunii asupra întregului secol XX european. Timp de 70 de ani comuniștii au impus o anumită viziune, chiar și în Europa Occidentală. Ei au explicat că istoria secolului XX este istoria conflictului *dintre comunism și fascism*. Dar începând din 1989 am descoperit că adevăratul conflict al secolului XX a fost *între democrație și totalitarism*. Și asta ne obligă să regândim toate ideile asupra secolului XX. A doua mare muncă pe care trebuie să o facem este să cercetăm toate regimurile totalitare, nazismul german, fascismul italian și comunismul, și să adăugăm o comparație între aceste regimuri. Marea problemă este că există un decalaj, o diferență între cercetarea referitoare la fascism și cea referitoare la comunism. Fascismul a fost învins în 1945, arhivele au fost luate de învingători și de atunci a fost realizată o enormă muncă de cercetare, mai ales asupra nazismului și exterminării evreilor. Aproape și cel mai mic aspect referitor la nazism a fost cercetat de către istorici. Există o memorie a nazismului care este omogenă în întreaga Europă, mai ales în țările Europei de Vest ocupate de naziști. De asemenea țările din Estul Europei care au fost ocupate de naziști au o puternică memorie antinazistă. Și chiar în Germania există această memorie antinazistă. Se pune tot timpul întrebarea - cum s-a putut întâmpla? Deci problema nazismului și a fascismului este foarte cercetată, nu numai de către istorici, ci de către toată populația. Se vorbește în școli, în licee, în reviste, în filme, pe canalele de televiziune, este foarte, foarte cunoscută. Crimele nazismului au fost cunoscute și pedepsite nu numai prin procesul de la

Nürnberg, ci și prin atenta și continua lor analizare și mediatizare, care le interzice uitarea, nu numai de către istorici, ci de către toată populația.

Deci problema este extrem de cunoscută. Istoria și memoria comunismului sunt mult mai puțin cunoscute. și avem două situații foarte contrastante și foarte diferite: în Est și în Vest. În Europa de Est, de exemplu, memoria comunismului – până în '89 și uneori chiar după – a fost aproape interzisă. Era o memorie a crimelor, a tragediilor, a represiunii, dar era interzisă, nu aveam voie să vorbim despre ea. De pildă, în URSS era absolut interzis să se vorbească despre marea foamete din '32-'33 din Ucraina, despre care vă va vorbi Nicolas Werth*. Dacă cineva vorbea despre asta, ar fi ajuns sigur la închisoare. Pentru că acesta este un eveniment pe care puterea sovietică l-a negat total. Doar din '89 doi jurnaliști ucrainieni au avut curajul să înceapă să strângă mărturiile. Au strâns mii de mărturii în câteva luni, și dacă nu am fi avut aceste mărturii (strânse abia în '89) nu am fi avut nici azi o idee despre ceea ce s-a petrecut realmente în '32-'33.

În Est avem încă o memorie reală și autentică a represiunii, a celor petrecute sub comunism, memorie care a fost zeci de ani interzisă. Pe de altă parte avem o memorie oficială propagată de regimurile care au durat până în 1989. Dar, cel puțin începând din '89-'90-'91, memoria reală a Estului se exprimă. Vedem ceea ce se face aici, toate mărturiile care se strâng, și toate acestea constituie memoria reală, care recuperează teren. Tocmai de aceea sunt aici, la Sighet, pentru că mi se pare o muncă foarte importantă.

Să trecem acum la istorie. Deci memoria era interzisă, iar scrierea istoriei era imposibilă. Era imposibil în țările comuniste să faci istorie contemporană. Ca să vedeți până la ce punct s-a ajuns, vreau să vă dau un exemplu. În '93 nu exista nici o carte rusă despre istoria URSS – vreau să spun o adevărată istorie. Istoricii ruși i-au cerut lui Nicolas Werth, o autoritate în domeniu, să le dea dreptul de a traduce o istorie a URSS scrisă de el și publicată în Franța în 1993. Deci o carte a unui istoric francez pentru francezi, în limba franceză, a fost tradusă în rusă și a avut un tiraj de un milion de exemplare pentru școlile și elevii ruși – propria lor istorie văzută de străini. Cel mai de necrezut a fost când Nicolas Werth a venit la Moscova și toți colegii, profesori universitari, profesori la licee, îi cereau să le explice, pentru că nu înțelegeau nimic din cartea aceea. Pentru că Nicolas Werth, care scrisese cu adevărat istorie, scria despre niște fapte de care istoricii ruși nu auziseră și nu le venea să creadă că sunt adevărate. Asta poate spune până la ce punct comuniștii au distrus istoria.

* Conferința lui Nicolas Werth la Școala de Vară de la Sighet, iulie 2002, în *Școala Memoriei Sighet 2002*, Fundația Academia Civică, 2002

Însă, începând cu '89-'90, munca de cercetare asupra istoriei Europei de Est a fost reluată. Mai există și niște istorici cu mai multă experiență, cum este, de pildă, în România domnul profesor Zub, care au fost reprimăți sub regimul comunist, dar care pot acum să lucreze, și apoi există bineînțeles tânăra generație de istorici. În Rusia, istoricii secolului XX au între 25 și 30 de ani. Desigur, nu este o muncă ușoară. Nu este ușoară nici munca aceasta a memoriei, nici cea a istoriei în Europa de Est, dintr-o rațiune foarte simplă, pentru că dacă regimul comunist este mort, comuniștii nu au murit. Depinde de fiecare țară; în unele țări au fost revoluții și comuniștii au fost înlăturați. Să luăm exemplul Estoniei. *Cartea neagră* a fost publicată acum doi ani în Estonia, editorul estonian a adăugat 80 de pagini despre comunism în țara lui și acest capitol a fost semnat chiar de primul ministru al Estoniei, care este istoric profesionist. Iar cartea a fost prefațată de președintele republicii. Situația în România este total diferită. Între aceste două extreme, între Estonia și România, există o multitudine de situații nuanțate. Totuși, această comparație între Estonia și România este foarte simptomatică. În Estonia guvernul și statul sunt cele care vor să promoveze adevărata istorie a perioadei comuniste, adevărata memorie. În România sunt organizațiile civice, cu mijloace limitate, cum este Academia Civică, și care fac totuși o muncă extraordinară în ciuda piedicilor oficiale care se pun în calea deschiderii arhivelor. Deci trebuie să reflectăm asupra acestor contraste și să obligăm guvernele ca să susțină această muncă a istoricilor.

Acum să trecem la Vest. Situația cea mai paradoxală: țările din Vest sunt libere, extrem de democratice de mult timp, dar totuși (sau tocmai de aceea) în aceste țări s-a putut dezvolta propaganda comunistă, care i-a împiedicat pe intelectuali timp de decenii să vadă realitatea comunistă. A fost un incredibil fenomen de orbire a unor mari intelectuali de a vedea realitatea, adevărul. Și acest fenomen s-a petrecut mai ales în țările unde a existat un partid comunist puternic: Italia și Portugalia. Dar cel mai rău a fost în Franța... Președintele Partidului Comunist Francez, care a fost membru al mai multor guverne franceze, domnul Georges Marchais își petrecea vacanțele aici, la Ceaușescu. Și dacă nu venea în România, mergea în altă țară din Est. Și nimeni nu avea nimic de zis, toată lumea găsea că asta este normal. Nu ne mai mirăm că publicarea *Cărții negre* a declanșat în Franța un scandal imens.

Sigur, ne putem întreba de ce a avut o asemenea forță comunismul în Franța. Și de ce această forță persistă și după căderea comunismului. Eu cred că există, din acest punct de vedere, o particularitate franceză. Această particularitate este locul pe care îl ocupă *permanentul revoluționar* în cultura noastră. După cum știți, noi, francezii, am avut între 1789 și 1794 o revoluție foarte importantă: pe această bază este construită Franța de

200 de ani. Și de aceea ideea revoluției este o idee necontestată nici de dreapta, nici de stânga. Dacă contestați ideea revoluționară a Franței, contestați ideea democratică a Franței, contestați Republica Franceză. Comuniștii francezi au pus mâna pe această idee cu foarte multă abilitate. Până în '34 ei erau comuniști internaționaliști. Pentru prima oară, la 14 iulie 1935, a avut loc o mare manifestație comunistă la Paris și s-a cântat în loc de *Internaționala, Marseilleza*, deci imnul francez, și s-a arborat drapelul francez. Din momentul acela comuniștii au pus stăpânire pe ideea revoluției. Deci, ca revers, când *Cartea neagră* a apărut, atacul contra comunismului a arătat ca un atac împotriva ideii de revoluție. Deci, ca un atac împotriva republicii.

Bineînțeles, comuniștii au făcut tot ce au putut pentru a dezvolta această idee. În orice caz, aproape un secol ideea aceasta de revoluție avusese un puternic caracter unificator. Cea de-a treia republică instaurată în 1870 în Franța s-a bazat pe această idee unificatoare. Este o vorbă cunoscută a lui Georges Clemenceau, un cunoscut om politic, care la sfârșitul secolului XIX a spus că "revoluția este un bloc". Nu poți discuta despre diversitatea revoluției franceze: ori o iei în întregime, ori o respingi. Problema este că în revoluția franceză au fost idei contradictorii. În 1789 a fost *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*, care reprezintă fundamentul democrației moderne. Dar în 1793-1794 a fost și Marea Teroare. Acesta este un fenomen care poate fi caracterizat prototalitar: Robespierre, Saint Just și alți responsabili. Când spunem că revoluția este un întreg, un bloc, se confundă, îi punem la un loc pe cei care au creat *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului* alături de cei care au încălcat aceste drepturi prin Marea Teroare. Și aceasta este istoria care s-a spus micuților francezi, școlărilor timp de un secol. și bineînțeles că a fost foarte susținută de comuniști începând din '35. Și trebuie știut că în Franța comuniștii și prietenii lor sunt foarte puternici în sistemul de învățământ.

Dar iată că apare dintr-o dată un om care perturbă această așezare a lucrurilor: François Furet. A publicat în '95 o carte foarte importantă despre comunismul din secolul XX și trebuia să prefățeze *Cartea neagră a comunismului*. A murit brusc, cu câteva săptămâni înainte de a face prefața, și această carte i-am dedicat-o lui. Ce zicea el? Într-o manieră foarte tranșantă a somat: "Trebuie să terminați odată să vedeți revoluția ca un bloc! Pentru că acolo au existat cele două tendințe: democratică și totalitară." Asta, desigur, a produs un scandal imens, a deschis un șir de polemici începând cu mijlocul anilor '70, și François Furet a trebuit să lupte aproape singur împotriva acestora. Dar, puțin câte puțin, lucrurile înaintau.

Cine se opune memoriei

Dacă ne referim la Franța și ajungem la problema crimelor comunismului, trebuie reținut enormul fenomen de negare: comuniștii, toată mișcarea de extremă stângă, socialiștii, neagă pur și simplu tot ce s-a scris despre comunism. Asta se vede chiar și în câmpul politic. Când a fost publicată *Cartea neagră*, domnul Jospin, primul ministru socialist de atunci, a fost atacat în Parlament în legătură cu dezvăluirile din această carte și a fost întrebat: "Ce credeți că ar trebui să faceți pentru memoria victimelor comunismului?". El a răspuns foarte violent că este mândru să aibă miniștri comuniști în guvernul lui și că, atenție, comuniștii francezi niciodată nu s-au opus libertății. A fost o declarație stupefiantă, pentru că domnul Jospin, ca președinte al Partidului Socialist Francez, era succesorul unui mare șef al Partidului Socialist, Léon Blum, care în 1920, când s-a creat Partidul Comunist Francez, rupt de fapt din Partidul Socialist, a avut un discurs remarcabil în care a analizat toate catastrofele pe care le va comite Partidul Comunist. Cum este posibil la mai puțin de 80 de ani, și ținând cont de toate informațiile despre crimele comunismului care fuseseră publicate în ultimul timp, succesorul său să țină un asemenea discurs în Parlament? Un mic amănunt pe care trebuie să îl cunoașteți; dacă nu îl cunoașteți, nu puteți înțelege: acest mic detaliu este că Lionel Jospin, șeful Partidului Socialist, a fost timp de 20 de ani, în secret, militant troțkist. Când l-au întrebat jurnaliștii, el a negat. Și doar cu puțin timp înainte de alegerile prezidențiale din 2002 a admis că a fost. Deci timp de 15 ani, primul nostru ministru a mințit poporul francez. Credeți că asta a creat vreo reacție? Nici una! Asta v-o spun ca să vă demonstrez cât de mult mentalitatea și mai ales memoria franceză este încă sub auspiciile acestei memorii glorioase a comunismului.

Același fenomen al negării se vede în media, și în special în *Le Monde*, ziarul francez cel mai cunoscut. Cu 15 zile înainte de apariția *Cărții negre* în librării, *Le Monde* a început un atac sistematic și violent împotriva acestei cărți și contra mea. O să spuneți că este de neînțeles. Cum, cel mai mare ziar de informație francez poate lansa un atac împotriva unei cărți care nici nu a apărut încă în librării? Atac care a continuat timp de luni întregi. Și aici un mic amănunt, fără de cunoașterea căruia nu puteți înțelege: unul din conducătorii ziarului *Le Monde* a fost timp de 10 ani redactorul-șef al unui ziar troțkist și a rămas credincios acestui crez troțkist. Ca troțkist, el acceptă să-i critici pe Mao, Kim Ir Sen, Stalin, Ceaușescu. Dar nu acceptă să îl critici pe Lenin. Iată micul amănunt care determină criticarea, cinci ani de zile, fie a *Cărții negre*, fie a mea. Înainte de publicarea *Cărții negre*, eu publicam

pagini întregi în *Le Monde*. De atunci nici un rând, și cred că asta va continua, pentru că în octombrie voi publica la Paris o *Carte neagră* nr. 2*, care va fi exact dedicată istoriei și memoriei comunismului în țările din Est și Vest, și unde voi vorbi din nou despre acest om. Cred că asta va provoca o altă interdicție de zece ani a mea la ziarul condus de el.

Un alt plan unde se vede fenomenul negării este studiul istoriei. Am mulți colegi istorici care sunt comuniști, troțkiști, socialiști, care nu acceptă *Cartea neagră*, nu pot să o accepte, pentru că această carte le distruge propria memorie, iar această memorie a troțkiștilor, a comuniștilor, a socialiștilor este identitatea lor. Pentru că ei au fost militanți troțkiști, comuniști, de stânga, preferă să-și păstreze memoria tinereții lor glorioase, nostalgice a comunismului, decât să accepte memoria reală. Și aici se vede foarte clar conflictul între istorie și memorie. Desigur, în paralel cu acest fenomen al negării vedem peste tot multe manevre de tot felul care se desfășoară. Prima este aceea de a fi eu calificat ca antisemit. Din moment ce vorbesc despre crimele comunismului, nu vorbesc despre cele ale nazismului. Dacă nu vorbesc de crimele nazismului, sunt antisemit. Din nefericire pentru ei, eu am scris cel puțin două cărți despre crimele nazismului, deci nu mă pot ataca cu argumente. Dar există manevre marginale. De exemplu doamna Alexandra Lavastine tocmai a publicat în Franța o carte despre marii intelectuali români Cioran, Ionesco și Eliade, în care explică că acești intelectuali au fost fasciști și așa au rămas până la moarte. Pe plan istoric este stupid, dar este o manevră eficientă. În timp ce are loc acest atac asupra acestor intelectuali „fasciști”, Cioran, Ionesco, Eliade, care nu sunt francezi, nu se vorbește în schimb despre intelectualii francezi care s-au purtat ca niște fasciști comuniști. Este o manevră de diversiune specific comunistă.

Când a apărut *Cartea neagră* comuniștii au vrut să răspundă, dar în loc să publice ceea ce ar fi fost un adevărat răspuns, de pildă *Cartea albă a comunismului*, ei au publicat *Cartea neagră a capitalismului*. Sistemul este clasic. De exemplu, Louis Aragon, marele poet francez, sărbătorit în toată Franța (școli, licee îi poartă numele) a fost comunist din '31 până la moarte. Din '30 a scris poeme foarte violente, unul dintre ele fiind dedicat gloriei poliției politice sovietice. Un altul cheamă la uciderea social-democraților francezi. Vorbește cineva despre aceasta? Nu

* Cartea a apărut între timp, în octombrie 2002, la editura „Robert Laffont” și este intitulată „*Du passé faisons table rase*” (în traducere aproximativă românească: „*Sfârșiți odată cu trecutul negru*”, pentru că evocă ironic versul întâi al refrenului din „Internaționala”). Capitolul românesc (60 pagini) este o versiune îmbunătățită a Addendei la „*Cartea neagră a comunismului*”, apărută în 1998, la București, coordonată de Romulus Rusan (n.ed.)

se vorbește în Franța despre asta. Se vorbește despre Eliade, Cioran, Ionesco. Un alt exemplu foarte cunoscut, Jean-Paul Sartre, care nu a făcut parte din rezistența din timpul războiului, dar după război a devenit foarte filocomunist. În 1964 a făcut următoarea declarație: „Orice anticomunist este un câine”. Și știți cum sunt tratați câinii în literatura sovietică? – sunt împușcați în cap. Și nimeni nu vorbește nici despre asta, el e un monument național. Deci vedeți rostul acestor manevre de diversiune. Vă dați seama că bătălia este destul de grea.

Și acum ajung la concluzii. Obiectivul meu principal în *Cartea neagră* și în *Cartea neagră* numărul 2, și în general în toată munca mea, este de a ajuta la reunificarea acestei memorii colective europene și, deci, de a ajunge la o viziune comună a Estului și a Vestului față de ceea ce a fost comunismul. Problema este că foarte mulți istorici din Occident nu sunt gata să înțeleagă ceea ce a fost cu adevărat istoria comunismului, să accepte memoria represiunii comuniste. Nu pot să înțeleagă că pacea internațională în care au trăit timp de 50 de ani, pacea civilă și prosperitatea în care au trăit 50 de ani, a fost plătită, timp de 50 de ani, de tragedia trăită de popoarele est-europene, cărora li s-a impus politica lui Stalin. Mă tem că această indiferență raportată la tragedia Europei de Est, *va provoca cu adevărat și pe drept*, frustrări și mâнии în Europa de Est și riscă să împiedice refacerea memoriei Europei, și deci efortul de reconstituire a civilizației europene care poate să dispară. Iată de ce această problemă a istoriei și memoriei Europei de Est și a refacerii lor este atât de importantă pentru întreaga Europă. Dacă nu ajungem să o facem, vom fi americanizați, deci ne vom pierde istoria specifică. Și dacă reușim să o facem, continuăm o istorie care curge de 3-4000 de ani.

Discuții

Romulus Rusan: *Îi mulțumim domnului Courtois pentru că ne-a pus o oglindă în față, o oglindă care este atât a Estului, cât și a Vestului. Am constatat atâtea similitudini în mentalitățile din Vest și din Est, încât mi-am dat seama de ce ne este prieten: pentru că avem denigratori comuni, de la ziarul Le Monde, în care s-a scris incalificabil despre Memorial și a trebuit să i se dea o replică (pe care a publicat-o de altfel trunchiat) și până la obsedata doamnă Lavastine, care a semnat acea critică nedreaptă, fără să se fi obosit să vină vreodată la Sighet. Eu sunt mirat că presa românească discută cu atâta fervoare, de săptămâni întregi, ultima carte a doamnei Lavastine, în loc să o lase uitată, așa cum merită. ... Îi descoperă cu drept cuvânt erori elementare de informație, falsuri*

intenționate, incriminări de tip stalinist, dar prelungind discuția mențin atenția în jurul ei, îi face reclamă, chiar dacă negativă, în loc să o lase printre reziduurile istoriografiei sau ale eseisticii de tip political correctness. Și acum vă rog să puneți întrebări domnului Courtois.

Traian Vereș, elev, Râmnicu Vâlcea: *În primul rând vreau să vă mulțumesc pentru ce ne-ați spus azi aici, ne-ați lămurit în multe privințe. O singură întrebare mă mai macină la ora actuală: credeți că refacerea Europei la ora actuală, din toate punctele de vedere, va dura tot atât de mult cât a durat distrugerea ei, și va fi vreodată complet refăcută?*

Stéphane Courtois: Cred că mișcarea comunistă a murit în '91 la Moscova. Dar asta nu înseamnă că și comuniștii, ca persoane, au murit, ei sunt încă pe poziții. În unele țări au fost îndepărtați definitiv, în altele nu. Dar nu numai comuniștii ca persoane, chiar anumite instituții. Vladimir Bukovski a explicat foarte bine că KGB-ul a preluat puterea asupra tuturor instituțiilor în Rusia. Și știu că în România mulți se întrebă asupra rolului actual al fostei Securități.

Eu cred cu adevărat că prăbușirea sistemului comunist din Rusia în '91 marchează începutul terminării acestui sistem totalitar în Europa. Problema este că nu ești niciodată total la adăpost de izbucnirea unui alt sistem totalitar. Să ne gândim la ceea ce s-a petrecut în 11 septembrie anul trecut. Pentru că, oare ce au fost mișcările totalitare în cursul secolului XX? O reacție foarte violentă față de atitudinile democratice din acele țări. În Rusia, această reacție, începând din '91, să zicem că a fost lichidată. Deși sistemul a explodat, mai sunt mici bucățele rămase, care continuă să existe. Mă întreb în ce măsură evenimentele din 11 septembrie de anul trecut nu sunt cumva semne de dezvoltare ale unui nou totalitarism, o reacție împotriva democrației și modernizării. Există analogii stranii între Lenin și Bin Laden: când a ajuns în Rusia, în 1917, Lenin era manipulat total de serviciile secrete germane, dar la capătul câtorva luni marioneta le-a scăpat mânuitorilor, chiar s-a întors împotriva stăpânilor ei. După cum știți, Bin Laden a fost folosit de CIA timp de câțiva ani și acum s-a întors împotriva stăpânilor lui. O altă analogie misterioasă: dimensiunea mondială a mișcării. Lenin a creat imediat în 1919 o mișcare mondială: Kominternul. Kominternul era, de fapt, un partid comunist mondial. Până în '43 partidele comuniste nu existau ca partide naționale. Până în '43, doar public, oficial, Partidul Comunist se numea Partidul Comunist Francez, dar în realitate era secțiunea franceză a Internaționalei Comuniste. Același lucru pentru

toate partidele comuniste. Partidul Comunist Român era secția română a Internaționalei Comuniste. Știți că, în timpul războiului din Spania, comuniștii au creat brigăzi internaționale, ale căror arhive se aflau la Moscova și care erau de fapt o armată comunistă internațională?

Ce observăm în ceea ce îl privește pe Bin Laden? El a creat în multe țări din lume o rețea de militanți care au atacat Statele Unite; ei veneau din Franța, din Germania. De aceea îmi pun întrebarea dacă nu suntem pe cale de a asista la ieșirea la suprafață a unei noi mișcări totalitare mondiale, de data aceasta pornind din lumea musulmană. Asta nu înseamnă că, dacă a apărut o altă mișcare totalitară, să nu ne mai ocupăm de cea comunistă, cea pe care o știm. Și mai este mult de muncă, pentru a ști despre ea totul.

Constantin Crețu, elev, 14 ani, Chișinău: *Lumea poate scăpa de comunism? Dacă nu, de ce?*

Stéphane Courtois: Este o problemă dificilă, pentru că acest comunism înseamnă două lucruri: comunismul este o mișcare istorică care a apărut la 7 noiembrie 1917. Până în martie 1918 Partidul Bolșevic nu se numea comunist, se numea Partidul Muncitoresc Social Democrat din Rusia. Doar în aprilie 1917, când Lenin s-a întors în țară, el a început o bătălie în propriul partid ca să îi schimbe numele. I-a trebuit aproape un an ca să-și convingă colegii să îi accepte propunerea. Cum v-am spus, eu cred că această mișcare istorică a murit în 1991 la Moscova. Dar problema este că mai înseamnă și altceva comunismul: comunismul este o idee filosofică, este ideea unei societăți perfecte, transparente, egalitare. Asta nu este nici măcar ideea lui Lenin, nici a lui Marx, este o idee mult, mult mai veche. Putem să ne întoarcem, chiar, până la „*Republica*” lui Platon și la o carte fundamentală, din 1516, pe care ar trebui să o citiți: „*Utopia*” lui Thomas Morus. Citiți „*Utopia*” și în prima parte o să aveți impresia că îl citiți pe Marx. Este o critică foarte violentă a societății engleze din prima parte a secolului. În a doua parte o să aveți, de asemenea, impresia că îl citiți pe Marx. Vă spun însă că e doar o impresie. Pentru că Thomas Morus a fost catolic fervent, nu are nimic comun cu Marx, chiar dacă ideile lui au fost recuperate de către socialiști în secolul al XIX-lea. Și în această a doua parte veți găsi o societate perfectă: egalitate totală între oameni, inexistența proprietății private. Această aspirație a oamenilor către o societate perfectă nu este nouă și nu o puteți împiedica. În fața injustițiilor vieții, oamenii visează la o societate perfectă. Creștinii au o soluție pentru această societate perfectă: Raiul. Noutatea la comuniști este că ei au hotărât să facă raiul pe pământ. Dar, cum se spune, iadul este pavat cu intenții bune, și ei în loc să facă raiul, au făcut iadul.

Întrebarea rămâne importantă, pentru că eu cred că oamenii niciodată nu se vor putea elibera de această idee, de această aspirație către o societate perfectă. Problema este că experiența secolului XX ar trebui să-i calmeze un pic. Naziștii au vrut să facă o societate a rasei perfecte, și știm rezultatul. Comuniștii au vrut să creeze o societate fără clase, perfectă, și știm de asemenea rezultatul. În democrație nu se poate ajunge la asemenea lucruri, trebuie să acceptăm imperfecțiunile, conflictele, nedreptățile. Și de altfel o societate fără imperfecțiuni și conflicte nu ar fi normală. Trebuie să punem în acțiune un dispozitiv care să regleze aceste nedreptăți, aceste imperfecțiuni. Problema principală acum este cum se văd toate aceste lucruri în Europa de Vest, această idee de egalitate – egalitatea drepturilor și egalitatea în fapt. Egalitatea în drepturi a fost proclamată în Franța la 1789, este baza democrației și trebuie apărată. Fiecare are dreptul să trăiască, să muncească, să meargă unde vrea. Nu vreau să enumăr toate drepturile care ne fac să trăim liberi zilnic. Problema este că mulți oameni aspiră la egalitatea în fapt. Asta este o adevărată absurditate, demonstrată acum chiar și prin genetică. Nu există doi indivizi cu aceeași structură, cu același ADN. Este o absurditate pe care o voi demonstra.

Timp de 25 de ani am jucat un sport care îmi place foarte mult, rugby. Vedeți cum sunt, în mod normal nu aș avea ce căuta la rugby. Și totuși cred că este total nedrept ca doar dacă ai nu știi câte kilograme să poți juca rugby. Dar ce pot face? Am 1,65 m înălțime și 60 de kilograme. Fiecare poate să fie gelos pe vecinul său, vrea să fie egal cu el. Este o absurditate. Problema banilor: vedeți miliardari la televiziune. Mulți vor să devină miliardari și să aibă propriul vapor. Dar priviți mai îndeaproape aceste reportaje, să vedeți până la ce punct se plictisesc acești miliardari, care nu au nimic de făcut în viață, sunt supravegheați tot timpul de către 5-10 persoane. Mie nu mi-ar plăcea să trăiesc cu 5 persoane în jurul meu care să mă supravegheze tot timpul, asta nu este libertate. Vedeți, aspirația la egalitate poate părea foarte bună în teorie, dar nu poate fi aplicată în practică. Comuniștii au încercat să construiască această egalitate. Singura modalitate a fost să taie capetele ca să-i aducă pe toți la același nivel, au adus pe toată lumea la cel mai de jos nivel, în afara șefilor comuniștilor care erau mai egali decât alții.

Georgeta Pop, istoric: *Spuneți-ne, vă rog, în ce măsură în atitudinea procomunistă a intelectualilor francezi, în general, în special a intelectualilor de elită, componenta materială, adică subvențiile primite de la Moscova, au jucat un rol important? Mă gândesc la filierele, la rețelele culturale de intelectuali care se dezvoltă și care se manifestă prin publicații, prin festivaluri, prin diverse mijloace care permit intelectualilor să se pună în*

valoare, în afară de banii pe care îi primeau personal. Deci, pe lângă componenta de idei, a existat, și în ce măsură a existat, și o componentă a interesului material susținut de Moscova?

Stéphane Courtois: Da, se vorbește de regulă de intelectualii curajoși, cinstiți și dezinteresați. Din nefericire, foarte adesea, mulți intelectuali sunt lași, necinstiți intelectual, sunt foarte interesați financiar, iar comunismul a înțeles perfect asta. Pe acest tip de intelectuali, bineînțeles că i-au captat, în special în țările din Est, cu avantaje foarte clare în raport cu populația de rând, care era într-o situație catastrofală și beneficia de mijloace limitate.

Dacă luați URSS a anilor '30, marea majoritate a populației nu avea nimic de mâncare și nici un acoperiș, deci era ușor să îi cumperi pe oameni dându-le un apartament și dându-le să mănânce. În Vest nu era așa: intelectualii aveau ce mânca, aveau un acoperiș. Ce se petrece? De acord, este mai întâi vorba despre corupție. Trebuie să știți că acei intelectuali comuniști care publicau în Franța niște cărți pe care aproape nimeni nu le citea, erau traduși în URSS și în toate țările din Est și traducerile le erau plătite. În special la intelectualii francezi a existat această iluzie a unora dintre ei că au niște capacități politice deosebite, că trebuie să se țină aproape de putere, și Partidul Comunist i-a făcut să creadă asta, că intrând în Partidul Comunist vor fi foarte aproape de o mare putere, Uniunea Sovietică. Evident, toți acești intelectuali nu aveau nici un fel de putere în Partidul Comunist, nici una. Dar ei credeau că au o anumită putere. Deci, în ceea ce privește intelectualii francezi mai era ceea ce spusesem eu despre cultura lor. Mulți dintre ei aveau ideea că revoluția sovietică era continuarea revoluției franceze din 1789. În parte este adevărat că revoluția sovietică a fost continuarea revoluției franceze. Dar numai a acelei părți teroriste și prototalitare. Nu continuatorii acelei laturi referitoare la drepturile omului și ale cetățeanului. În plus, este faptul că Partidul Comunist Francez și alte grupuri de extremă stângă au ocupat locuri importante în învățământ, în presă, poziții de putere... și așa poți cumpăra oamenii. Dacă voiai să ai o carieră rapidă, povesteai despre Babeuf, despre revoluția franceză. În această rețea comunistă, ajungeai undeva.

Vă dau doar un exemplu care mă privește pe mine. Eu aparțin unei rețele de cercetare care se numește Centrul Național de Cercetări Științifice, care grupează pe toți cercetătorii francezi din toate disciplinele. Angajarea la această instituție se face la fiecare disciplină. În acest an, un fost student de-al meu, care și-a susținut teza de doctorat, s-a prezentat la instituția noastră pentru a fi angajat la departamentul de istorie contemporană.

Seara mi-a telefonat, mi-a dat numele a trei persoane din comisia prin fața căreia a trecut, și am știut doar atât, că or să-i dea la cap: trei comuniști. Atâta tot.

Olguța Anghelici, elevă, Republica Moldova: *Domnule Courtois, i-ați sfătuit pe cei din Republica Moldova să nu-și facă prea mari iluzii în ceea ce privește democrația. Spuneți-mi ce ați vrut să spuneți cu aceasta, dacă vorbeți despre defectele democrației, oare le putem da vreo importanță comparându-le cu defectele regimului comunist?*

Stéphane Courtois: Trebuie să precizăm despre ceea ce vorbim când vorbim despre democrație. Democrația constă în două lucruri: mai întâi este vorba despre instituții – alegeri libere și secrete, parlament etc. Sunt instituțiile care organizează dezbaterea publică, puterea majorității etc. Și mai sunt acele instituții care reglează toate conflictele normale, firești într-o societate. Nu au nici o semnificație aceste instituții dacă nu se bazează pe ceea ce se cheamă cultură de masă. Dacă o mare parte a populației nu aderă la valorile democrației, nu poate să meargă. Parlamentul, celelalte instituții sunt doar o fațadă, sunt doar de formă. Această fațadă nu are în spate dinamismul populației. Problema este că această cultură democratică nu se poate construi în două zile, ci ia mult timp pentru a se construi. Nu este vorba de o cultură literară. Îl cunoașteți pe Victor Hugo, în două luni îl citiți și gata, l-ați terminat pe Victor Hugo. Asta se poate. O cultură democratică este mult mai complicat să fie construită. Trebuie construită zi de zi, peste tot, prin relațiile interumane, pe stradă, la muncă, în familie, este o manieră de a te comporta în societate pe care trebuie să o înveți. Problema este că Europa noastră, despre care tocmai am vorbit, iese dintr-o perioadă în care brutalitatea a fost generalizată. Luați de exemplu justiția vikingilor, de acum sute de ani, era foarte brutală, era legea talionului. Unul dintre dezideratele democrației este să scadă nivelul brutalității oamenilor. Sunt convins că generația voastră va trăi un proces de debrutalizare mai intens decât a trăit generația anterioară. Acesta a fost de fapt obiectivul comunismului: o brutalizare a societății. V-a explicat și Vladimir Bukovski: regimul comunist a încercat să transforme fiecare individ în călăul vecinului său. În acest fel fiecare era implicat ca și călău, ca asasin, în regim. Și a reamintit că în vremea marii terori din perioada lui Stalin populația era obligată să participe la mitinguri și să acuze, să participe la această teroare. Dar chiar în țări democratice ca Franța există regulat manifestații de brutalitate. Oamenii nu sunt mulțumiți, poliția se poartă prost etc. Pe acest drum spre democrație, sunt țări care au reușit să țină direcția și altele care nu. Luați exemplul fotbalului: în prima repriză o echipă dă două goluri, în a doua repriză nu mai joacă la fel și ia trei goluri

și pierde. Viitorul nu e simplu. Dacă Franța nu continuă să facă eforturi își poate distruge democrația. După cum România și Moldova pot deveni democratice dacă fac eforturi. Democrația este o luptă permanentă, de fiecare zi.

Emilian Colceru, elev, București: *1. Într-o discuție particulară, aseară, domnul Bukovski a exprimat o părere foarte interesantă. D-sa consideră că Uniunea Europeană are totuși la bază o schemă de tip centralist, de tip vechi, este o organizație birocratică ce-și propune să dirijeze economia întregii societăți europene. Dvs. ce părere aveți? 2. Credeți că după 1989 partidele comuniste din Occident sunt independente? (Adică acum sunt independente? Înainte nu erau.)*

Stéphane Courtois: 1. Prima întrebare: Istoric, crearea Europei comune este o realizare a democrațiilor creștini. Marii creatori ai Europei, Schuman, Adenauer, sunt democrați creștini. Dovada că nu comuniștii au creat această Uniune Europeană este lupta pe care a dus-o tot timpul Moscova împotriva ei. Comuniștii francezi au combătut, încă din anii '50, crearea Comunității Europene. Eu cred că domnul Bukovski nu are dreptate aici. Dar are un pic de dreptate în partea a doua: este adevărat că Uniunea Europeană a devenit un mare aparat birocratic. Dealtfel cred că în asemenea situații nu poți să te lipsești de birocrati. Cred, înțeleg că domnul Bukovski are o reacție alergică la aparatul birocratic, pentru că până în '91 Uniunea Sovietică avea cel mai mare aparat birocratic din lume. Din '91 pe locul întâi este Franța. Orice ai face, nu poți să te lipsești de un aparat birocratic. Problema este că acest aparat birocratic nu trebuie să devină mai important decât însăși activitatea sa, decât e necesar, și mai ales nu trebuie ca acest aparat birocratic să poată pune mâna pe putere. El nu este decât un aparat birocratic în serviciul puterii europene. Și puterea europeană trebuie, în principiu, să fie girată de diferiții șefi de stat. Putem să criticăm acest aparat birocratic, această Comunitate Europeană. În Franța sunt critici foarte puternice. Pentru francezi brânza e foarte importantă. Avem sute de feluri de brânză și ne temem ca Europa să nu vrea cumva să ne reglementeze producția. Asta ar produce o revoluție în Franța. Când birocrăția începe să delireze, trebuie oprită. Dar, în alt sens, cred că această birocrăție este necesară, este o birocrăție care a stabilit o reglementare foarte complicată, dar indispensabilă pentru a funcționa Comunitatea Europeană. Și reglementarea stabilită de această birocrăție este cea care va duce, prin respectarea ei, la o egalitate a țărilor din Est cu cele din Vest în cadrul Comunității Europene. Mai întâi egalitatea economică, pentru că totdeauna comuniștii au

prezentat capitalismul ca un sistem anarhic. Capitalismul nu poate funcționa fără un sistem juridic foarte puternic. Dacă semnezi un contract de afaceri la Paris și nu-l respecti vei face închisoare. Dacă semnezi un contract de afaceri la Moscova și nu va fi respectat, nu vor fi sancțiuni. Și în România există astfel de probleme. Există cărți publicate în Franța și traduse în România sau Ungaria fără ca editorii să fi plătit un ban autorilor francezi. De exemplu, Nicolas Werth a petrecut o zi la București. Când a ajuns la Sighet era stupefiat. Mi-a spus: „Am descoperit într-o librărie din București două cărți de-ale mele despre a căror traducere habar nu aveam.” Și am întrebat dacă există un copyright, și mi-au spus că da. Dar cine garantează că e un adevărat copyright și că drepturile au fost plătite? Mai am încă o poveste, mai nebunească. Când a apărut *Cartea neagră* la Budapesta am fost împreună cu prietenul meu, Bartosek, să o prezentăm. Eram în cea mai mare librărie din Budapesta, gata să semnăm autografe, în fața a sute de oameni. Eu fac asta în mod automat. Vine cineva, îi spun bună ziua, semnez și la revedere. După 10 minute Bartosek ia cartea și strigă: „Nu este cartea noastră!” Am chemat-o pe editoare: „Ce este cu cartea asta?”. Și s-a făcut albă: „Nu-i cartea mea.” Am chemat-o pe directoarea librăriei și am întrebat-o ce se întâmplă. Un pic jenată, ne-a spus că, datorită întârzierilor apărute în tipărirea cărții, risca să nu aibă gata cartea până în ziua lansării și atunci a cumpărat sute de exemplare apărute într-o ediție pirat. O *Carte neagră* de contrabandă. Nu aveam nici o modalitate de a-i pedepsi pe cei care au făcut asta.

Deci, birocrăția europeană joacă un rol foarte important, ea trebuie să reglementeze problemele legislative, și de orice tip. Și țările din Europa de Est trebuie să se adapteze acestui sistem.

2. În ceea ce privește a doua întrebare, partidele comuniste nu știu dacă sunt dependente sau independente, pentru că în curând nu vor mai exista. În curând vor fi șomeri. Partidul nostru comunist a realizat doar 3% la alegerile parlamentare. În 1946 avea mai mult de 25% din voturi. Înclin să cred că au devenit independente pentru că nu mai au bani, sunt pe cale să-și trimită în șomaj tot personalul. Asta înseamnă că nu mai sunt bani veniți din afară. Știm acum din arhive, Bukovski a demonstrat asta, că Partidul Comunist Francez a fost masiv subvenționat timp de 60 de ani de Moscova. Am găsit cifre că jumătate din banii Partidului Comunist Francez, în 1927, veneau în dolari, de la Moscova. Mai știți că există anumite relații care se stabilesc între anumite partide comuniste, ca de exemplu între partidele cele mai staliniste: portughez, francez, partidul ex-Germaniei de Vest... Chiar partidul fostei R.D.G. care mai avea niște bani, trebuie să fie atent ce face pentru că legea germană e foarte precisă în ceea ce privește finanțarea partidelor. Dar totul e pe cale de dispariție. Deci sunt destul de optimist în

ceea ce privește dispariția partidului comunist, marea mea problemă este acest soi de *comunism cultural* care se menține în societate. În Franța, de exemplu, există intelectuali, oameni de presă, și din toate sectoarele publice, care continuă să aibă o gândire de tip comunist. Știți că acum câțiva ani guvernul socialist francez a trecut prin parlament o lege care se referea la 35 de ore de muncă pe săptămână. În multe sectoare publice a fost o revoltă, pentru că înainte se munceau doar 32 de ore. Deci noua lege însemna o creștere a numărului de ore, nu o scădere. Și bineînțeles că s-au supărat. Și pentru că vorbeam de birocrăția franceză: există un serviciu de învățământ absolut delirant. Totul este centralizat la Paris și controlat de 1.250.000 de funcționari.

Olguța Anghelici: *Aș dori să vă mai pun două întrebări: 1. Mă interesează dacă au existat paralelisme între ideologia comunistă și cea fascistă și care sunt acestea, având în vedere că prima era de extremă stângă și cea de a doua era de extremă dreaptă? 2. Urmașii acestor ideologii ar putea pe termen scurt sau lung să le resusciteze?*

Stéphane Courtois: Aparent, apologeții acestor două ideologii au încercat să ne convingă că ele sunt opuse, total diferite. Dar, privite mai îndeaproape, vedem că există similitudini enorme între ele. De exemplu, această idee că o elită politică poate hotărî soarta unei întregi societăți. De exemplu, ideea că se poate construi artificial o societate: o societate pură din punct de vedere al rasei la naziști, o societate fără clase la comuniști. O identitate în concepția politică: ideea că politica se sprijină pe conflictul dintre putere și adversarii săi și că nu există nici un compromis posibil. Deci nu numai că nu există nici un compromis posibil, dar trebuie să îți extermini dușmanul. Exterminarea dușmanului este centrală și la comuniști, și la naziști. De exemplu, Hitler îi numește pe evrei păduchi, paraziți, care trebuie exterminați. La fel în comunism, Lenin spune că chiaburii sunt păduchi care trebuie exterminați. Exact aceleași cuvinte. Deci vedeți deja că avem aceste similitudini foarte importante și revelatoare pentru a deduce cât de contrare erau amândouă ideologiile democrației. Ideea centrală, ceea ce este în centrul ideologiei democratice, este cea de cetățean locuind într-o țară și cetățean al acelei țări. Drepturi egale pentru toți cetățenii. Dar într-o țară totalitară este exact pe dos: nu există cetățeni, există numai prieteni și dușmani. Într-o țară democratică, dacă un cetățean face o prostie va fi adus în fața justiției, va fi condamnat, va face închisoare, va ieși din închisoare. Într-un regim totalitar, nu trebuie să faci o prostie ca să ajungi în închisoare. Ești reprimat, nu pentru ceea ce faci, ci din cauza a ceea ce ești. În Germania nazistă, un evreu putea fi un cetățean exemplar, dar tot era exterminat. În Uniunea Sovietică, chiar un membru al partidului comunist,

dacă la un moment dat nu mai plăcea, putea să fie condamnat. În 1937-1938 dacă se spunea despre tine că ești chiabur erai lichidat, chiar dacă nu făcuseși nimic împotriva regimului. Aceasta este cu adevărat logica genocidară a regimului totalitarist, judecă oamenii nu pentru ceea ce au făcut, ci pentru ceea ce sunt.

În ceea ce privește a doua întrebare, există două posibilități: cu cât democrații sunt mai numeroși, cu atât totalitariștii sunt mai puțini. Politica nu este doar o problemă de morală, ci o problemă de raport de forțe. Dacă democrații sunt puternici, totalitarii sunt obligați să dea înapoi.

Șerban Rădulescu-Zoner: *Am avut plăcerea și onoarea, să zic așa, să îl ascult mai demult la institutul de istorie pe François Furet, de care ne-a vorbit domnul profesor. Țin minte, cartea sa despre revoluția franceză a produs reacții furibunde, o adevărată conjurație a stângii intelectuale. În ceea ce privește intelectualitatea de stânga, unii din cei ce au fost convinși, de bună credință, susținând stângismul, comunismul, după „fenomenul Soljenițin” au recunoscut că au greșit și au devenit exact contrariul. Mă refer în primul rând la Furet, dar și la Jean François Revel și la o serie întreagă de intelectuali de stânga, unii chiar foști membri ai partidului comunist, care au devenit adevărații analiști ai comunismului. Punctul ultim al acestei analize a fost „Cartea neagră a comunismului”, cea publicată de echipa mai tânără a domnului Courtois. Să nu se creadă că intelectualii care se opun comunismului sunt o minoritate pur și simplu îngropată în această caracatiță stângistă din viața culturală franceză.*

Stéphane Courtois: Să răspund domnului Zoner, care are dreptate. Noi am vorbit de intelectualii de stânga, socialiști, comuniști. Nu există doar ei, sunt mulți, foarte importanți intelectuali care se opun comunismului. Să vă amintesc că prima mare carte despre Stalin a fost scrisă de un francez, Boris Souvarin în 1935. Și totuși Boris Souvarin a fost unul dintre fondatorii Partidului Comunist Francez. Opusul lui Sartre era Albert Camus, care încă în anii '40 a denunțat cu multă putere comunismul și a publicat cartea foarte importantă „Omul revoltat”. A mai fost Raymond Aron, cel care a dezvoltat o acută analiză a sistemului comunist. Și Jean François Revel care e acum membru al Academiei Franceze și care combate comunismul în mod sistematic de zeci de ani. Deci ceea ce vreau să vă spun și eu este că nu sunt doar intelectuali lași, necinstiți.

Acum, problema pusă de domnul Zoner este cum au putut intelectualii care se angajaseră în această ideologie, nu numai să iasă din cercul comunist, dar să ajungă să analizeze corect sistemul comunist. Aveți un exemplu perfect în fața Dvs. Vă reamintesc că am fost un revoluționar profesionist de-a lungul mai multor ani.

Între '68 și '71 am fost maoist. Am fost chiar responsabil cu o librărie maoistă. Puteți să vă puneți întrebarea cum am fost așa nebun încât să fiu maoist. Sigur, într-o țară democratică, acest tip de angajament politic este un pic delirant. Nu am să revin asupra motivelor acestui delir, acestei nebulii, dar pot să revin asupra felului de a ieși din această nebunie. Îmi amintesc că atunci când eram încă maoist locuiam cu fratele meu care nu era deloc maoist. Într-o zi mi-a adus un exemplar dintr-o revistă americană foarte cunoscută și care povestea următoarea istorie: faimosul mareșal Lin Biao, cel mai apropiat coleg de luptă al lui Mao, a fugit din China comunistă cu un avion cu reacție în Uniunea Sovietică, avionul a căzut într-un deșert și el a murit. Am citit acest articol, l-am înapoiat fratelui meu fără comentarii, pentru că nu credeam nimic. Mai mult, m-am întrebat: cum poate fratele meu, care este un băiat cultivat, să creadă această propagandă americană?

Problema este că trei luni mai târziu *China Nouă*, agenția oficială de la Pekin, a povestit aceeași istorie. Dacă ești puțin onest, ești obligat să-ți pui o întrebare: fratele meu e tâmpit sau eu? Fără comentarii. Problema este că în Occident angajamentul comunist era o problemă de crez și adesea era un angajament foarte important: făceam maoism 24 de ore din 24. Îl citez pe Marcel Proust, care nu era un mare specialist în ceea ce privește comunismul, dar era un mare specialist în psihologii umane. El a scris următoarea frază: "Faptele nu pătrund în lumea credinței noastre; chiar dacă ai niște fapte care demonstrează falsitatea credinței tale, dacă tu nu vrei să le crezi, ele nu ajung să te convingă." Eu credeam că revoluția culturală chineză era cea mai mare mișcare culturală din lume. Când specialiștii francezi au scris în ziare că au văzut niște masacre înspăimântătoare, eu spuneam că e propagandă capitalistă. Momentul important al poveștii acestor intelectuali este momentul îndoielilor, când îți pui întrebări, întrebări despre propriul tău discurs. Cum mi-am pus eu problema asupra discursului meu după acest articol adus de fratele meu. Și avem exemplul unor mari intelectuali care nu au reușit să iasă din crezul lor și să meargă spre faptele reale. Eu o citez mereu pe propria mea profesoară, dna Annie Kriegel, care a fost o violentă comunistă între '50 și '56, dar după intervenția sovietică în Ungaria, în '56, a hotărât pe moment să părăsească comunismul. și din acea zi a început o muncă de istorie și reflecție asupra comunismului, și în ciuda tuturor obstacolelor, a fost prima care a făcut o teză asupra Partidului Comunist Francez, încă în '64. Deci iată ce dificil este drumul pentru intelectualii sinceri care vor să iasă din acest miraj care este comunismul.

Gina Leca, elevă, Buzău: *Aș vrea să îl rog pe domnul Courtois să ne spună ce crede despre acei scriitori sau jurnaliști care au devenit anticomuniști doar după ce a căzut regimul comunist. Au fost oare întotdeauna anticomuniști și doar pentru a supraviețui au recurs la comuniști? Mă refer, bineînțeles, și la cei din țările de Est.*

Stéphane Courtois: Da, aici e ceva... Dacă în Est voiai să fii recunoscut ca intelectual de viitor, trebuia să te supui total regimului comunist. Și se știe că, din momentul în care încercai să devii puțin diferit, erai marginalizat, persecutat, arestat sau chiar asasinat. Este criteriul puterii comuniste care comandă. Deci poți să ai niște îndoieli asupra sincerității adeziunii intelectuale în timpul regimului comunist. Oportuniștii reprezentau majoritatea. În Occident lucrurile erau diferite. Bineînțeles, Partidul Comunist era puternic în Franța, dar nu deținea puterea absolută ca în Europa de Est. Chiar la putere când a fost, a avut o putere limitată.... Deci, aici, în Occident, este mai degrabă vorba despre un fel de angajament făcut cu toată sinceritatea de intelectualii comuniști, care descopereau apoi, puțin câte puțin, realitatea comunistă. Unii erau mai apoi destul de curajoși ca să o rupă cu comunismul, alții nu aveau acest curaj. Avantajele materiale oferite ilicit de Moscova înclinau uneori balanța.

Mihai Mititelu, elev, Dărmănești, Bacău: *Aș vrea să îi adresez domnului Courtois o întrebare despre NATO. A apărut în '49 ca o armă îndreptată împotriva regimului comunist. Care ar fi rostul lui în momentul de față, în contextul în care comunismul, ca sistem, nu mai există, în contextul în care nu mai există dușmani clari? În presa noastră chiar se spune că Rusia ar putea să adere la NATO. În cazul acesta rămâne doar lupta cu terorismul. Întrebarea se pune astfel: merită România, o țară atât de săracă și cu atât de multe probleme, să trimită militari să lupte în Afganistan sau în alte zone cu teroriștii, în situația în care noi mai degrabă ar trebui să fim interesați să intrăm în Uniunea Europeană, pentru că am avea avantaje materiale, pe când în NATO trebuie să dăm bani?*

Stéphane Courtois: Este o problemă foarte importantă pentru viitor. Aici sunt de acord cu domnul Bukovski și cu ceea ce scrie el despre NATO: deci a fost creat să combată comunismul, dar se vede mult mai puțin care este obiectivul lui real azi. Cred că pentru moment situația nu este prea clară. Nu se știe, poate va dispărea NATO, poate că NATO este instrumentul la care s-a recurs pentru a controla situația și este posibil ca funcția NATO să se schimbe. Sigur, pare foarte paradoxal că Rusia ar putea intra în NATO, dar nu este exclus. Ar putea fi pentru americani un mijloc de a controla forțele militare rusești. Deci nu este clară situația, mai ales ținând cont

de ce s-a petrecut în 11 septembrie trecut. Toată lumea înțelege mai mult sau mai puțin să se servească de lupta împotriva terorismului pentru a-și face propriile interese. Poate că această problemă a terorismului va fi reglată destul de repede, în cel mult doi sau trei ani. Atunci, dacă Rusia va intra în NATO, nu va mai putea continua acest șantaj, cu lupta sa internă împotriva terorismului. Acestea fiind zise sunt întrutotul de acord cu dvs. că prioritatea României ar fi fost să intre mai înainte în Comunitatea Europeană, decât în NATO. Poate doar dacă intrarea în NATO ar putea constitui un fel de protecție împotriva pericolului rus, dacă acest pericol rus mai există... Auzind însă cele spuse de Vladimir Bukovski despre armata rusă, nu știu ce să cred, pentru mine pericolul rus este mai mult economic decât militar.

Ana Blandiana: *Sunt de acord cu tot ce a spus domnul Courtois, și aș vrea să pun câteva accente. Problema pentru România nu este să lupte în Afganistan, prioritatea pentru România este să se afle în cadrul unei alianțe de forțe care pot să o ducă înainte, nu înapoi. Afganistanul, din punctul de vedere al României, este o consecință periferică a acestei decizii. Deci problema noastră este ca în raportul de forțe al lumii să ne aflăm de cealaltă parte decât cea căreia i-am fost victimă în ultimele decenii, și de altfel și în secolele de dinainte. Deci în acest sens intrarea în NATO este o prioritate absolută pentru România. Pe de altă parte, aș vrea să spun că povestea cu intrarea Rusiei în NATO naște întrebarea de bun simț: "Ce rost mai are să intrăm în NATO, dacă tot ne dau voie rușii să intrăm?" Dar lucrurile sunt mai complexe. Pe de o parte este evident că terorismul mondial, de la irlandezi la basci, a fost în permanență controlat și sprijinit de KGB. Toată lumea știe că din timp în timp ieșea câte un mic scandal care era înăbușit, pentru că se găseau arme cehoslovace în Irlanda sau în Spania. Deci faptul că acum vine președintele Rusiei, fost șef KGB, și se declară emoționat de lupta împotriva terorismului este evident spectacol, dar problema nu este în ce măsură Putin este sincer, această problemă nici măcar nu se pune, este evident prin biografia lui și prin biografia funcției pe care o deține că nu poate să fie sincer. Problema este – așa cum spunea domnul Courtois – în ce măsură țara care a coordonat terorismul poate fi controlată să nu o mai facă. Unul dintre punctele tulburi ale acestei povești, a luptei împotriva terorismului a Rusiei, o reprezintă problema cecenă. Rușii au trimis armata în Cecenia unde s-a produs un genocid, totul demonstrează că nu aveau dreptul să facă ce au făcut acolo după ce au semnat toate tratatele de drepturile omului. Pot să vă spun că în luna mai 2000, Congresul Mondial al Scriitorilor, care în fiecare an are loc în altă parte, fusese programat de mai mult timp să aibă loc la Moscova. Au fost multe discuții înainte. Mulți scriitori au spus: "Nu ne ducem la Moscova" - pentru că era în toi războiul cu*

Cecenia. Alții au spus: "Ba ne ducem ca să protestăm!" Până la urmă ne-am dus, pentru că scriitorii ruși democrați pledau pentru oprirea războiului. De regulă președinții țărilor unde se țin asemenea congrese vin să îți salute pe scriitorii din toată lumea, de data asta scriitorii ruși s-au opus ca Putin să fie invitat. Deci situația era absolut clară. În momentul în care, un an mai târziu, s-a produs tragedia din 11 septembrie și problema terorismului a căpătat o stringență extraordinară, Putin a găsit momentul să spună: "Suntem împotriva terorismului, principalii teroriști în Rusia sunt cecenii!". Dar, așa cum spunea domnul Courtois, nu există o formă mai probabilă de a ține sub observație această putere care a coordonat terorismul, decât să o lași să se apropie de tine ca să o poți supraveghea. La urma urmei, nimic nu seamănă mai bine cu o trântă decât îmbrățișarea. Îmbrățișarea dintre marile puteri va fi întotdeauna o trântă. În același sens așa vrea să mai adaug ceva: foarte mulți dintre noi suntem deprimați de felul în care, în mod evident, România înaintează spre intrarea în NATO (și toți ne dorim asta), dar cu securiștii cu tot. De ce nu se produc curățirile care erau prevăzute și chiar erau cerute? Și totul ne dovedește că în cele din urmă vom fi primiți chiar dacă nu ne vom fi făcut temele și chiar dacă securiștii nu vor fi dați afară. Este un motiv destul de serios de deprimare, pentru că întrebarea care îți vine prima oară este: "Bine, dar în cazul ăsta de ce să mai intrăm, dacă nu se schimbă nimic?" Ei bine, exemplul celorlalte țări care deja au intrat dovedește că epurările și curățenia continuă după intrarea în NATO, sub control NATO. Deci până la urmă important este, ca în toate privințele în viață, să reușești să deosebești esențialul de periferic. Esențialul este să ne aflăm de partea democratică a lumii, periferic este că asta cuprinde inclusiv obligația neplăcută de a trimite trupe într-un loc sau altul și de a suporta pe securiștii în travesti.

Irineu Ambrozie Darău, elev, Ucea de Jos, Brașov: 1. Actualul președinte al României a fost agent KGB? 2. Cum interpretați mesajul de salut trimis Memorialului de la Sighet acum câteva zile, cu prilejul încheierii Simpozionului de istorie?

Stéphane Courtois: Numeroși specialiști sunt de acord că Iliescu a avut contacte cu KGB-ul. El este președinte acum, România traversează o perioadă de tranziție destul de confuză. Și istoria va da cu siguranță un răspuns clar la întrebarea Dvs. Dar indiferent de acest răspuns, Iliescu este obligat împotriva voinței, încet, încet, să ducă România spre democrație. ...Așa cum a fost obligat să trimită un mesaj la simpozionul de la Sighet. Bineînțeles că a făcut asta în funcție de raportul de forțe existent acum. Dacă Memorialul nu ar fi fost atât de important,

niciodată domnul Iliescu nu ar fi considerat că ar fi necesar să îi trimită mesaj. ...Important este nu că-i vorba de Iliescu, ci că este președinte al Republicii. Deci președintele Republicii recunoaște importanța Memorialului Sighet, și nu este o recunoaștință secretă, ci este una făcută în presă. S-a pus implicit în situația de a se nega pe el însuși, cel de acum zece sau treizeci de ani. Și dacă s-ar face presiuni mai mari asupra lui, ar fi obligat să meargă și mai departe. Eu înțeleg total nedumerirea Dvs. datorată duplicității acestui om. Dar trebuie să-ți lași indignarea deoparte și să privești eficiența... Este o bătălie când ofensivă, când defensivă. Eu cred că pentru moment Memorialul este în ofensivă...

Ana Blandiana: *În mod evident, oamenii politici manipulează tot ce pot manipula. Și în mod evident domnul Iliescu este un talentat om politic. Deci este clar că dând acest mesaj unei instituții careia i-au trimis mesaje Papa Ioan Paul al II-lea, Václav Havel, Lech Walesa și așa mai departe, el se așează într-o galerie prestigioasă. Așa cum spunea domnul Courtois, el este personajul cu biografia pe care o cunoaște toată lumea și președintele țării. Nu se poate refuza mesajul unui președinte de stat. Ceea ce este fascinant în evoluția domnului Iliescu este că, după ce de-a lungul acestor 12 ani a cucerit efectiv tot ce se putea cuceri în plan politic, în ultimul an și ceva este în curs de a se transforma pe sine însuși în opusul personajului care fusese, cu scopul de a cuceri ultimul lucru pe care până acum nu avusese nici o șansă să îl câștige: istoria. Personal, nu cred că istoria poate fi cucerită, dar cred că poți să te situezi mai bine sau mai rău față de ea. În orice caz, în ceea ce privește Memorialul Sighet este clar că mesajul președintelui Iliescu poate să însemne și faptul că recunoaște că aici este adevărata istorie. În ultimă instanță, mesajul lui poate fi interpretat și ca o autocritică.*

Romulus Rusan: *Pentru că s-a vorbit despre mesajul președintelui Iliescu destinat celui de-al X-lea Simpozion, aș vrea să vă spun câteva cuvinte despre simpozion. A totalizat 130 de lucrări și a avut 250 de participanți. Pentru că una din teme era mișcarea sindicală Solidaritatea, am primit mesaje de la Papa Ioan Paul al II-lea, de la fostul președinte al Poloniei Lech Walesa (care a fost președintele Sindicatului Solidaritatea în 1980), am mai avut o masă rotundă despre rezistența prin cultură la care au trimis un mesaj doamna Monica Lovinescu și domnul Virgil Ierunca, am avut o discuție despre rezistența politică, și în legătură cu asta a fost făcută o moțiune semnată de 15 dizidenți și contrasemnată de toți participanții la simpozion. Disidenții erau: doamna Doina Cornea, Vasile Paraschiv, Radu Filipescu, Gabriel Andreescu, Leontin Iuhas, Victor Frunză, Dumitru Iuga,*

Iulius Filip, Gheorghe Năstăsescu, Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă, Alexandru Chivoiu, Marius Oprea, Marius Boeriu și Dănuț Iacob. Moțiunea suna așa: "În ultima vreme se produce o gravă tentativă de a face uitate activitățile fostei Securități. Mai multe segmente ale societății civile au dorit în repetate rânduri identificarea și aducerea la cunoștința opiniei publice a rolului nefast al fostei poliții politice și al cadrelor acesteia. Multe dintre aceste cadre se află și azi în poziții influente, chiar în structurile puterii, și de aici se manifestă pe față sau pe ascuns ca forțe ostile integrării euro-atlantice a României. Din acest motiv, cei prezenți ne pronunțăm pentru deconspirarea de către Consiliul Național de Studiere a Arhivelor Securității a tuturor celor care au făcut poliție politică, iar cei care ocupă funcții publice să fie înlăturați fără întârziere ca o condiție strict necesară pentru admiterea României în NATO."

A fost un protest față de amânările pe care actuala putere le face ca să acopere pe foștii ofițeri de securitate înaintea intrării în NATO și, dacă vreți, un pandant al mesajului prezidențial.

Cu acestea, încheiem discuțiile, mulțumindu-i domnului Courtois pentru lucrurile extrem de interesante pe care ni le-a spus.

LA CE FOLOSEȘTE ISTORIA ÎN POST-COMUNISM?

Rolul memorialului de la sighet și al școlii de vară*

Aș vrea, întâi de toate, să fac o introducere în această problemă. Și deoarece ne întrebăm la ce poate folosi istoria, ar trebui să ne întrebăm, la început, ce este istoria pur și simplu. Adesea, în această problemă, sunt confuzii. *Istoria este, până la urmă, un demers foarte simplu care constă, de mai bine de 2000 de ani, în încercarea de a stabili o relatare cât mai exact posibil a evenimentelor trecutului.* Teoretic, pare de o simplitate biblică, dar practic este ceva de o mare complexitate. În orice caz, istoria este o muncă de cunoaștere, o muncă științifică, dar care prezintă particularitatea de a nu fi doar o știință așa-zis „dură” – nu este nici fizică, nici chimie, nici matematică. Este un alt tip de muncă științifică, care are caracteristica de a fi supusă permanent, în special istoria contemporană, presiunilor exterioare. Aceste presiuni sunt mai întâi ale pasiunii politice și ideologice, ceea ce, de altfel, este inevitabil, din moment ce trăim într-o lume ușor agitată, mai ales în secolul XX, și unde puterea, mișcările politice, pasiunile politice dezlănțuite vor cântări greu în munca pe care istoricii – ca profesioniști – vor încerca să o facă. Să adăugăm la aceasta că puterea, oricare ar fi ea de altfel, fie democratică, fie dictatorială, fie chiar totalitară, n-a prea apreciat niciodată o relatare adevărată a evenimentelor apropiate în care a putut fi implicată, într-un moment sau altul. În aceasta constă una din primele mari dificultăți ale istoricului contemporan.

Al doilea obstacol este acela că această istorie este contemporană. *Istoricul contemporanului este confruntat cu actorii care au trăit această istorie, cei care au făcut această istorie.* Dacă te ocupi de Evul Mediu nu sunt atâtea probleme, dacă povestești nu contează ce, poate că unii colegii te vor critica, pe bună dreptate, dar nu va fi nici un călugăr medieval care să se trezească și să te tragă de picior noaptea zicând: „Nu, nu, Courtois, spui prostii.” În timp ce în istoria contemporană, nu sunt doar colegii istorici care îți spun: „Ah, nu, nu așa s-au petrecut

* Conferință ținută la 6 iulie 2003, la sediul Fundației Academia Civică din București

lucrurile!” (aceasta este dezbateră istoricilor), dar, în plus, vor interveni și actorii. Ei vor interveni adesea nu în numele istoriei –pentru că ei nu sunt istorici –, ci în numele memoriei. Ori memoria nu funcționează deloc ca și istoria. Și ea este un mijloc de a accede la cunoașterea trecutului, dar nu conform unui proces de cunoaștere științifică, ci conform procesului memoriei, care este foarte deosebit, pentru că *memoria este un element esențial al identității individului, al identității unui grup social, al unui grup politic etc., al identității chiar a unei națiuni*. Și deci se înțelege imediat că aici este o încărcătură pasională infinit mai puternică decât atunci când faci doar o muncă de istoric, examinând calm un document, o mărturie etc. și trebuie spus clar că, mai ales în istoria comunismului, pasiunea memoriei intervine foarte puternic și în toate sensurile. Există, evident, memoria victimelor comunismului, dar și memoria actorilor comunismului. Prima pare a fi destul de puternică, destul de prezentă încă în România. Dar într-o țară ca Franța, cu un partid comunist foarte puternic, care și-a construit un fel de legendă în jurul Rezistenței, în jurul apărării muncitorilor etc., există o puternică memorie pozitivă a comunismului. Astfel, eu, ca istoric al comunismului în Franța, sunt zilnic confruntat cu această memorie a comunismului în universități și în cercetare. Aud în permanență: „Noi suntem cei din Rezistență, noi suntem antifasciștii, noi suntem de partea muncitorilor” etc. Mereu acest discurs obositor. Deci, în acest caz, istoricul este obligat să fie foarte atent pentru a se elibera de greutatea acestei pasiuni a memoriei. Totuși, adesea asistăm la un soi de convergență între munca istoricului și munca memoriei, adică actorii care au trăit evenimentele pot povesti. Și este foarte important că există aici foarte mulți dintre acești actori care pot zice: „*Iată, în cutare zi, la cutare oră, am fost arestat de cutare grup, pentru cutare motiv, am fost condamnat în cutare moment*” etc. Aceasta este foarte important.

Invers, există momente când munca istoricului diferă complet de cea a purtătorilor de memorie, a martorilor. În Franța este foarte clar acest lucru. În ceea ce mă privește, eu sunt în opoziție constantă cu cea mai mare parte a martorilor comuniști, membri ai partidului comunist care povestesc, de exemplu, despre Rezistență, despre anii războiului rece, având un discurs stereotip, pentru că *memoria lor a fost totalmente prelucrată de către partidul comunist*. Au ajuns să transforme o memorie personală, individuală într-un fel de memorie colectivă, un fel de *poveste mitologică* pe care toată lumea o repetă cu regularitate și care devine, până la urmă, un soi de memorie oficială a unui anumit grup, a unui anumit tip de persoană. Și astfel am fost obligați să intrăm într-un conflict violent, pentru că martorii îmi spun: „*Iată, s-a petrecut asta și asta, și asta, am văzut asta, și asta, și asta*”. Eu le spun: „Regret, dar am văzut documente care spun foarte clar că voi nu erați acolo, că

voi n-ați putut vedea aceasta, și povestiți pentru că ați auzit povestindu-se aceste lucruri.” Deci, vedeți, în permanență *este o muncă foarte dificilă a acestei relații între istorie și memorie în istoria contemporană, și este o muncă foarte delicată în perioada post-comunistă*, mai ales dacă ne ocupăm de perioada comunistă. Nu pe Dvs. trebuie să vă învăț eu că perioada comunistă a fost o perioadă dramatică, pasionantă, cu regimuri totalitare care s-au instalat în diverse țări. În aceste țări post-comuniste pasiunea actorilor este și mai exacerbată față de cea a actorilor care trăiesc în țări pe care le-aș numi „obișnuite”, țări unde n-a fost revoluție, n-a fost război civil. Este destul de greu să te ocupi de istoria contemporană în aceste țări, *dar în țări unde a fost revoluție, război civil, război, regim totalitar, este cu mult mai greu! Este mult mai greu deoarece totul a fost mult mai tragic și, deci, există o încărcătură pasională mult mai puternică, care perturbă foarte tare munca istoricului, care ar trebui să se desfășoare într-un climat relativ senin, pentru că nu poți face o muncă științifică într-un climat debordând de pasiune.*

În sfârșit aș spune că ***nu ajunge ca specialiștii – după toate aceste dificultăți – să stabilească un discurs istoric cât mai apropiat de realitate, trebuie ca munca lor să fie cunoscută de un cât mai mare număr de persoane, dacă vrem ca ea să servească la ceva.*** Pentru că dacă istoricii fac o muncă excelentă și apoi rămâne într-un sertar închis cu cheia și nimeni nu vorbește despre ea, nu servește aproape la nimic, sigur, ne putem servi de ea; dar dacă nu este difuzată, la ce folosește? La nimic. Nu folosește la nimic să stabilești adevărul și să-l pui sub lacăt fără să vorbești despre el. Suntem confrunțați cu o problemă foarte delicată, aceea a difuzării cercetării istorice. Acum vreo zece ani, în Franța în orice caz, era ceva obișnuit ca *istoricii, academicienii, universitarii, cercetătorii, să considere că nu este atât de folositor să difuzezi rezultatele cercetării.* Se muncea pentru sine, se stabileau adevăruri pentru sine. Ca istoric, considerai că ai făcut o treabă foarte bună, dar nu voiai să te compromiți cu ziariști, cu oameni de televiziune, cu media care, prin definiție, nu înțelege nimic, pentru că, pentru un istoric foarte savant, ceilalți nu sunt decât niște ignoranți! Deci nu mai vorbim despre asta, să nu facem publice cercetările noastre, să rămânem într-un mic cerc de specialiști.

Trebuie să vă spun că eu am avut, de foarte mult timp, reflexul invers. La sfârșitul anilor '70, când vorbeam cu colegii mei despre asta, ei îmi spuneau: „*Dar ziariștii povestesc despre orice!*” Le răspundeam: „*Dacă ei povestesc nimicuri, asta se datorează faptului că nu le-ați explicat ceea ce trebuie într-adevăr să povestească!*” Părea logic. *Un ziarist nu este un istoric, nu și-a consacrat ani întregi studierii foarte exacte a unei anumite mici probleme. Aceasta este munca istoricului. Treaba jurnalistului este să transmită aceste informații publicului larg.*

Jurnalul nu poate fi specialist, dar, în același timp, ziarul nu e mai prost decât un altul: dacă i se explică clar despre ce este vorba, poate, evident, transmite aceste informații și aceste reflecții. Deci, istoricul contemporan este confruntat cu această problemă suplimentară, a difuzării cercetărilor sale nu doar în cercul specialiștilor și al erudiților, așa cum se întâmplă din totdeauna, ci într-o societate de masă, având o comunicare de masă, așa cum este societatea noastră de astăzi, și aceasta mi se pare foarte important pentru tema pe care ne-am propus-o astăzi.

Evident, nu sunt atât de naiv încât să cred că oamenii sunt atât de rezonabili încât să tragă învățăminte din istorie. Dar, în același timp, sigur că dacă nimeni nu stabilește această istorie, atunci tot atât de sigur este că nimeni nu va putea să tragă învățăminte dintr-o istorie care nu a fost stabilită. De aceea cred că este foarte important să facem această istorie. Cred că este datoria și onoarea țărilor democratice să permită dezvoltarea unei istorii științifice, pentru ca nu numai discursul puterii să fie auzit, ci și pentru a fi posibilă informarea cetățenilor asupra realităților trecutului, ca astfel să se ajungă la o clarificare a opiniei publice, pentru a-și putea lua singură deciziile.

Rămâne, în sfârșit, o ultimă problemă și care nu este, cred, mai puțin importantă: care este forma cea mai eficientă pentru a difuza acest discurs istoric?

După ce am menționat foarte rapid aceste probleme foarte generale, aș vrea să revin asupra lor dintr-un punct de vedere practic și să mă întreb despre felul în care *Academia Civică* a putut – sau nu a putut – răspunde acestor chestiuni de principiu în problema istoriei.

Mai întâi, să vorbim despre stabilirea discursului istoric. Trebuie să spun că am fost foarte surprins să descopăr, în urmă cu câțiva ani, că *Academia Civică* organiza la Sighet, în fiecare an, un mare simpozion internațional unde veneau istorici nu numai din România, ci din toate țările, începând cu Dennis Deletant și mulți alții, germani, ruși, ucraineni, americani. Dar mai puțini francezi, o spun cu regret, și aceasta arată că studiile asupra comunismului est-european în Franța nu sunt foarte avansate. Am fost foarte surprins să descopăr ce se petrece într-un loc atât de neobișnuit, la Sighet, care nu e o mare capitală mondială, nici măcar una națională, sau măcar regională, ci doar un mic orașel de provincie, uitat de lume. Ajuns la Sighet am găsit reuniți mai mulți specialiști foarte competenți care au dezbătut timp de două-trei zile probleme foarte precise, pregătite dinainte. Apoi am aflat de colocvii, de conferințe, de dezbateri, de publicații. „*Analele Sighet*” sunt foarte importante pentru că nu cuprind doar comunicările specialiștilor, ele conțin și tot ceea ce s-a vorbit acolo și astfel se vor păstra în

bibliotecile din întreaga lume. Deci, în ceea ce privește stabilirea istoriei comunismului, și în particular a represiunii comuniste – în România, bineînțeles, dar și în celelalte țări est-europene – *Memorialul Sighet* și *Academia Civică* au făcut o muncă remarcabilă, și care nu este ceva obișnuit, mai ales că nu este organizată într-un cadru universitar tradițional. E un cadru diferit într-un loc total neobișnuit.

Și acesta este al doilea punct asupra căruia aș vrea să insist, problema locului. Pentru că dacă toate acestea se petrec la Sighet, evident nu este întâmplător. Și nu e pentru plăcerea de a face 15 ore cu trenul de noapte de la București la Sighet – plăcere pe care fiecare a putut-o experimenta (și pot fi chiar 21 de ore dacă sunt inundații!). Există o rațiune clară pentru care oamenii vin în acest loc și aceasta a fost, trebuie să spun, a doua mea mare surpriză când am ajuns prima oară la Sighet: este locul, este ideea de a recupera această închisoare care are o semnificație istorică pentru România contemporană, pentru că o parte a elitei românești a fost **asasinată** aici. Trebuie să spun că a fost o idee extrem de importantă de a crea un muzeu în această închisoare. De ce îmi pare atât de importantă? Pentru că ieșim din cadrul academic, din cadrul universitar, din cadrul abstract. Desigur, putem citi în cărți sau în ziare numeroase relatări despre represiune. Putem să citim cărți de istorie, putem citi cărțile lui Marius Oprea sau ale lui Dennis Deletant, putem citi cărțile martorilor, ale actorilor, ale celor care au fost închiși, torturați, supuși la muncă forțată. Dar totul rămâne abstract, rămâne o poveste. Când ești în închisoare, într-o celulă transformată în muzeu, ai o senzație cu totul specială. Îmi amintesc că anul trecut am asistat chiar în celularul închisorii la proiecția unui film despre Canal. Acolo lucrurile capătă un alt sens, ai înțelegerea concretă, directă, aș spune aproape afectivă a ceea ce s-a putut petrece acolo. *Pentru că aceasta este marea problemă a acestei istorii. Aceași problemă a fost și după război, în ceea ce privește exterminarea evreilor de către naziști... **Crimele care s-au produs aici sunt atât de inimaginabile** încât un om normal sigur nu reușește să și le poată închipui.* Cei care le-au trăit le știu, le-au văzut, știu că au existat. Dar oamenii generației mele, care n-au trăit niciodată așa ceva, ce pot ei ști?

Vreau să vă amintesc o frază pe care o citez destul de des pentru că este, cred, foarte semnificativă. Îi aparține lui Raymond Aron, acest filosof politic francez foarte cunoscut. Raymond Aron era evreu, în timpul războiului a fost în Rezistență, apoi a fost la Londra, conducând un ziar gaullist. A fost una din cele mai mari inteligențe istorice și politice ale timpului său. Deci, îți zici, iată un om care – normal – a înțeles tot. Deloc! Întors în Paris, în 1944, Raymond Aron descoperă, în primăvară lui 1945, întreg adevărul despre lagărele naziste și mai ales despre suprimarea evreilor. Și scrie: „*Bineînțeles, știam că există lagăre, bineînțeles știam că evreii erau duși*

în lagăre, bineînțeles știam că aceste lagăre erau cu adevărat teribile; dar neputându-ne imagina – acesta este cuvântul cel mai important –, neputându-ne imagina ceea ce se petrecea cu adevărat în acele lagăre, noi de fapt nu știam!” „Genocidul – ce știam noi despre el la Londra? La nivelul conștiinței clare, percepția mea era cam următoarea: lagărele de concentrare erau crunte, conduse de paznici ocnași, recrutați nu dintre deținuții politici ci dintre criminalii de drept comun; mortalitatea era mare; dar camerele de gazare, asasinatul industrial al ființelor umane, nu, mărturisesc, nu mi le-am imaginat, și pentru că nu mi le-am putut imagina, nu le-am știut.”

Cuvântul cel mai important din această frază este „a-și imagina”, „a nu-și imagina”. De aceea cred că acest loc – închisoarea Sighet – este foarte important. Ne permite o cunoaștere care nu e doar abstractă. Te ajută să faci un efort considerabil pentru a încerca să-ți apropii într-un mod conștient ceea ce s-a petrecut cu adevărat. De aceea acest loc îmi pare atât de important, pentru că, dacă atunci când ești aici nu începi să înțelegi ce s-a petrecut, înseamnă că nu vei înțelege niciodată sau că nu vrei să înțelegi. Aici ai contact direct cu realitatea represiunii acestor regimuri totalitare.

Vreau să subliniez că acest muzeu, primul din Est, a fost precursorul unui fenomen general, răspândit acum, treptat, cam peste tot. Am fost la Budapesta acum câteva luni. Acolo a fost creat, în plin centrul orașului, pe bulevardul Andrásy, un „Muzeu al Terorii”, chiar în clădirea care a fost sediul fasciștilor unguri din 1944, al „Crucilor cu săgeți”, și care apoi a fost preluat de poliția politică comunistă maghiară. Deci în aceeași clădire au fost torturați și uciși evrei, rezistenți, democrați etc. în timpul regimului fascist din Ungaria, și apoi au fost arestați, torturați, executați, tot acolo, democrați, rezistenți etc. de către regimul comunist al lui Rákosi. Deci este extrem de simbolic să faci un „Muzeu al Terorii” într-o asemenea clădire. Dar, ca din întâmplare, noul guvern maghiar, din care fac parte și foști comuniști, a încercat să închidă acest muzeu. Nu a fost o bună decizie a guvernului, pentru că mai multe sute de mii de oameni au protestat. Dar aceasta arată cât deranjează aceste demersuri puterea actuală, oricare ar fi ea, pentru că pun anumite probleme istorice, morale și mai ales civice tuturor cetățenilor, îi obligă să reflecteze. După cum știți puterii nu-i place prea mult ca cetățenii să gândească. Cred că Memorialul Sighet este foarte important atât ca precursor, cât și ca impact public: aici, de un deceniu, vin oameni – inclusiv străini – să vadă ce s-a petrecut. De altfel s-a confirmat aceasta prin succesul Muzeului, prin numărul celor care vin din toată România să-l viziteze. Am văzut anul trecut școli, oameni în concediu, care vin să vadă ce s-a petrecut în țara lor într-o anumită epocă.

Al treilea punct pe care aş vrea să-l abordez, care îmi pare și mai important, este această renumită *Școală de Vară*, care a fost creată doar de câțiva ani, și care, în fiecare an, strânge pentru zece zile o sută de tineri. Aceștia nu vin la Sighet din întâmplare, ci sunt selecționați pe baza unui concurs. Asta îmi pare foarte original și evident foarte promițător pentru viitor, este noua generație care vine și învață. Evident, faptul că acești tineri sunt în acest loc – pe care l-am definit deja – și în plus sunt în contact cu cercetători care vin din întreaga lume pentru simpozion, creează un fel de sinergie, care, după mine, este fundamentală și originală. Nu cunosc un alt exemplu, dar aş vrea să mai existe asemenea inițiative. Și evident sunt și momente foarte puternice. Anul trecut a fost venirea lui Vladimir Bukovski, care – chiar dacă era dimineață, și se știe că Bukovski nu e un matinal! – a ținut o conferință formidabilă, care a durat patru ore și simțeau că acolo se petrece cu adevărat ceva. Desigur, se petreceau și alte lucruri noaptea – acum pot să mărturisesc organizatorilor – pentru că dacă Bukovski nu era matinal, era pentru că după cursurile din timpul zilei, seara plecam pe malul râului și discutam tot felul de lucruri cu elevii până la 3-4-5 dimineața. Și asta de asemenea este foarte important pentru tineri. *Școala de Vară* a depășit caracterul academic pentru a stabili legături între tineri și invitați, ca Bukovski. Nici în acest caz nu sunt naiv, știu bine că nu toți elevii care au trecut pe la *Școala de Vară* de la Sighet vor fi obligatoriu „activiști” ai istoriei reale a României sub comunism. (Unii vor fi, cum sunt cei pe care-i văd aici în sală.) Nu e ceva grav. *Important este că sămânța a fost sădită și apoi sigur planta va crește, în ritmul ei, dar va crește.* În orice caz este mai bine să semeni sămânță bună decât rea. Oricum eu cred că e un lucru indispensabil pentru perioada post-comunistă. De ce? Pentru că una din principalele caracteristici a regimurilor comuniste a fost exact controlul absolut al istoriei, prezentarea discursului istoric care coincidea, evident, cu ideologia lor și cu justificarea puterii lor totalitare. Or toată lumea știe că această istorie era departe de realitate, și e un lucru pe care, cred, fiecare l-a putut constata. *În orice caz, este incontestabil că în aceste țări care au avut de suportat aceste regimuri comuniste istoria contemporană, mai ales, a fost distrusă.* Istoricii care doreau să facă această meserie – și eu am constatat acest lucru în Uniunea Sovietică –, adevărații istoricii, marii istorici se refugiau în istoria Evului Mediu, în istoria Antichității, unde aveau mai puține probleme, aveau mai puțini aparatnici ideologi în spate, care să spună în orice clipă „Nu, asta nu e corect.” etc. Luați niște cazuri cunoscute, ca cel al lui Geremek, istoricul polonez, care se ocupa de istoria Evului Mediu. Așa că după 1989-1991 ne-am confruntat cu un **dezastru al istoriei contemporane în țările post-comuniste**. Evident, Rusia a fost țara cea mai lovită, pentru că acolo comunismul a durat mult prea mult timp, cu metode mult mai violente. Mulți ani, după 1991, am asistat la un dezastru în ceea ce privește istoria contemporană în Rusia. Vă voi povesti o mică anecdotă. Colegul meu Nicolas Werth, cel mai

bun specialist francez în istoria URSS, și care a fost el însuși anul trecut la Sighet, a publicat în Franța, la mijlocul anilor '80, înaintea prăbușirii regimului, o istorie a URSS, care era un manual universitar clasic, apărut la Presse Universitaire de France. Nu se poate face ceva mai clasic pentru un student francez. Imaginați-vă că în 1994 colegii lui ruși i-au cerut acordul să traducă acest manual în rusă. A fost tradus și publicat în 1.000.000 de exemplare. *Deci manualul unui istoric francez îi învață pe elevii ruși istoria URSS. Vă dați seama ce înseamnă asta la nivelul **dezastrului identității rușilor**, al felului în care încearcă să iasă din această fază totalitară terifiantă.* La un nivel mai jos, este același lucru pentru toate țările din Est.

În orice caz aceasta este o problemă cu care se confruntă toate țările foste comuniste: distrugerea de către regimurile comuniste a întregii cercetări privind istoria contemporană și punerea sa sub controlul complet al ideologilor și al imperativelor puterii politice. Deci **restabilirea unui discurs istoric autentic este o parte integrantă a procesului de decomunizare**. Mi se pare un lucru foarte important. Peste tot are loc acest proces de decomunizare, un fel de proces de decontaminare. Este aceeași problemă, pentru că acest comunism a fost un fel de contaminare mentală, intelectuală, politică etc. Deci, **în cadrul acestui proces de decomunizare, stabilirea unui discurs istoric autentic mi se pare absolut fundamentală și trebuie să fie una din priorități**. Evident, *puterea actuală nu este grăbită să facă din aceasta o prioritate, mai ales dacă ea este încă destul de apropiată de vechea putere comunistă*. Neîndoielnic, dacă puterea nu este grăbită, *cetățenii pot face această muncă, ei pot începe acest proces* și este ceea ce au făcut cei care au organizat *Memorialul Sighet*. N-au așteptat ca puterea să spună „da” sau „nu”. Ei au început, cu simplitate, munca. Și nu trebuie decât continuată și este ceea ce vom face și în acest an la Sighet, cu această *Școală de Vară*.

Iată cele câteva cuvinte pe care doream să le spun. Aceasta este rațiunea pentru care sunt aici. Pentru că nu vă îndoiiți că sunt supraîncărcat cu munca la Paris – trebuie să mă ocup de publicațiile pe care le editez, revista „Communisme”, colecția „Democrație și totalitarism” etc., să duc în Franța și aiurea bătălia cotidiană cu comuniștii care continuă, evident, să nu fie prea mulțumiți de ceea ce fac. Dar, fără îndoială este foarte important pentru mine să consacru zece zile pentru a veni la Sighet și a mă întâlni cu acești tineri, pentru a discuta cu ei, pentru a-i ajuta pur și simplu. Nu fac lucruri extraordinare la Sighet, mă mulțumesc să conduc dezbaterile, dar îmi manifest solidaritatea totală cu formidabila muncă care se face aici.

Vă mulțumesc!

Ana Blandiana: *Mulțumesc, Stéphane Courtois, pentru tot ceea ce ați spus și mai ales pentru ceea ce ați spus despre Sighet. O să continuăm acum cu discuțiile. Dar aș vrea să pun câteva accente la ceea ce a spus Stéphane Courtois. În primul rând, aș vrea să spun că nici Romulus Rusan, nici eu, care suntem inițiatorii proiectului Sighet, nu suntem istorici. Asta arată puțin care este importanța istoriei în post-comunism. Istoricii nu erau pregătiți sau nu aveau dorința de a începe o analiză a comunismului. Înainte de 1989, într-adevăr, adevărații istorici nu se specializau în istorie contemporană, ci preferau istoria antică, istoria Evului Mediu, pentru a nu fi obligați să mintă. Dacă erau istorici contemporanești ar fi trebuit să vorbească de Ceaușescu. În aceste condiții ne-am confruntat cu o pată albă, care acum trebuia acoperită. Ceea ce vreau să vă spun este că pentru noi studiul istoriei comunismului nu avea nimic academic – pentru că totuși istoria aparține domeniului academic –, ci era un mijloc de a „repopula” conștiințele. Aceasta este problema. Și apoi de a trece generațiilor viitoare această experiență, pentru că problema nu este de a discuta între noi ceea ce știm deja, ci de a spune celor care nu știu nimic, pentru că în școli, în manuale nu se scrie aproape nimic – Stéphane Courtois a dat exemplul cu manualul de istorie din Rusia, care, de fapt, este cartea lui Nicolas Werth. Și în România este aproape același lucru, manualele spun foarte puțin despre comunism. Dacă am ajuns la Sighet până la acest număr foarte mare de vizitatori, este ceva extraordinar. Nici dacă aș primi Premiul Nobel ca scriitor nu aș fi mai mândră decât de acest rezultat, pentru că este ceva extraordinar, mai ales că cei mai mulți dintre vizitatori sunt tineri, elevi însoțiți de profesorii lor. Iar tinerii sunt cei care trebuie să învețe.*

Acum câteva luni a avut loc la București o conferință a lui Adam Michnik, directorul ziarului Wyborcza, un cunoscut disident polonez. Printre altele, spunea că este timpul să terminăm cu discursul anticomunist, pentru că nici comunismul nu mai există. Și pentru că m-a zărit, eu eram tocmai în fața lui, în primul rând, mi s-a adresat, glumind: știu că Ana nu este de acord cu mine, dar asta e. I-am răspuns că aș putea accepta că acesta e adevărul, că într-adevăr comunismul a dispărut ca sistem. Pot să accept, și chiar accept, că persoanele se pot schimba. Sunt creștină și aceasta este una din ideile principale ale creștinismului. Oamenii sunt perfectibili și chiar tortionarii ar putea, teoretic, deveni sfinți, oamenii se pot transforma. Dar ceea ce nu pot accepta este că metodele comuniste au dispărut. Nu, metodele comuniste de a face politică sunt încă utilizate, și nu doar în România (dar aici într-o manieră foarte evidentă). Până când aceste metode nu vor mai fi utilizate, datoria noastră este de a le analiza și de a lupta pentru a le învinge. În acest sens, nu cred că ceea ce facem la Sighet este ceva „retro”. Nu, facem ceva foarte, foarte actual.

Spun tot timpul că memoria nu este o problemă a trecutului, este o problemă a viitorului, pentru că doar în măsura în care tinerii vor fi capabili să înțeleagă ceea ce părinții lor au trăit vor fi capabili să înțeleagă cum trebuie să trăiască în viitor.

Și acum Stéphane Courtois este la dispoziția Dvs. pentru întrebări și comentarii.

Dr. Nicolae Noica: *Vorbeați de memorie. Știm bine că cei mai mulți dintre noi ne-am pierdut memoria. Dar dacă încercăm să definim inteligența (și este aici printre noi un binecunoscut psihiatru), inteligența este constituită din capacitatea de percepție, de analiză, de critică, dar și de memorie. Ceea ce vă rog este de a explica această pierdere a memoriei – datorată dezinformării, manipulării. Sunt metode pentru a ajunge la un rezultat pozitiv în ceea ce privește cunoașterea istoriei noastre contemporane?*

Stéphane Courtois: În Franța este un întreg joc, care s-a dezvoltat, de vreo 15 ani, din partea comuniștilor și, de asemenea, din partea altor medii (în esență, stânga practică acest joc) de a-i opune, spre exemplu, unei cărți cum e *Cartea Neagră a Comunismului* „memoria lagărelor de concentrare naziste”, „memoria Rezistenței”, „memoria...” etc. *Cartea Neagră a Comunismului* n-a contestat niciodată că au fost rezistenți, că au fost rezistenți comuniști, că au fost lagăre de concentrare naziste. Pur și simplu, ei se servesc de această noțiune a memoriei și încearcă să dramatizeze dezbateră. Pentru că din clipa în care spui „memorie”, zici „martor”, zici „actor”, ai de-a face cu oameni în carne și oase, iar dezbateră nu mai este abstractă, ea devine imediat pasională. Deci iată ce se petrece în Franța și cum istoricii se confruntă cu o ultimă linie de apărare a comuniștilor, care este „memoria”. Evident, după cum am spus înainte, este o memorie manipulată., o memorie care a fost cu grijă prelucrată și, dacă pot spune așa, o memorie pe care au reinoculat-o în mintea oamenilor, spunându-le „Asta s-a întâmplat. Iată, vă amintiți? Vă amintiți bine.” Ei nu își mai amintesc, dar totuși spun „Da, da, îmi aduc aminte, desigur.” Iată un lucru teribil care se întâmplă cu memoria. Imaginați-vă un accident de mașină și vreo zece martori care vor da zece relatări diferite a ceea ce s-a petrecut. Suntem imediat într-un proces necontrolabil la nivelul cunoașterii și, o dată în plus, trebuie să revenim la munca istoricului, la munca profesioniștilor, care vor recupera informațiile cu mare grijă și calm, vor analiza totul și vor obține un rezultat.

Mai este o problemă în Franța, în ceea ce privește deportarea evreilor, și nu numai a evreilor (dar, desigur, deportații evrei au suferit cel mai mult). Se întâmplă că, efectiv, actorii, martorii care au suportat lucruri absolut

terifiante, poartă cu ei o suferință atât de teribilă, încât simplul fapt de a-și reaminti ceea ce au trăit îi face să sufere foarte mult, încât preferă să nu se mai gândească la aceste suferințe. Ei preferă să îngroape aceste suferințe cât mai adânc și să nu mai vorbească despre ele. În Franța este clar acest lucru. Timp de 25 sau 30 de ani evreii care au fost deportați n-au vrut să vorbească despre ceea ce au cunoscut acolo. Am avut prieteni care au fost la Auschwitz și care aveau atunci 18 ani. Nu vorbeau nimănui despre asta. Nu voiau să vorbească, pentru că simplul fapt de a vorbi le reamintea lucruri atât de dificile, de dure, încât preferau să nu-și reactiveze suferința prin memorie. Evident, în acest caz, memoria poate să se diminueze. În orice caz, nu este transmisă mai departe.

O persoană foarte cunoscută ca doamna Simone Weil este un exemplu caracteristic al acestui fapt. A fost deportată foarte de tânără, împreună cu sora și cu mama ei, a reușit să supraviețuiască, dar totul a fost atât de greu de suportat, încât timp de 30 de ani a îngropat totul. Doar de vreo 15 ani vorbește despre aceste probleme. Înainte nu voia să vorbească despre ele. Îi era absolut imposibil. Fenomenul există chiar și în cazuri mai puțin violente: cunosc, de exemplu, oameni care au fost prizonieri de război în Germania, timp de 4 ani. N-au vrut niciodată să le vorbească despre asta copiilor lor. Era prea greu. Este, de altfel, una din caracteristicile memoriei, care nu este un demers științific, stabil, rațional, ci este ceva extrem de personal, strâns legat de personalitatea, chiar de identitatea fiecărui individ. Un individ care și-a pierdut memoria nu mai există. Un grup care și-a pierdut memoria colectivă nu mai există. O națiune care și-a pierdut memoria colectivă, cum este cazul țărilor ex-comuniste, nu mai există. Totul trebuie reconstruit.

Dr. Ion Vianu: *Am fost implicat puțin în afacerea persecuțiilor psihiatrice din anii comunismului, m-am ocupat de acest subiect ani de zile. În 1990 am publicat în revista „Memoria” un articol care se intitula „Amintirea între resentiment și uitare”, în care spuneam că memoria și istoria, cercetarea istorică, restabilirea adevărului sunt pândite, pe de o parte, de uitare, iar pe de altă parte de utilizarea partizană a memoriei, subiectivă, unilaterală. Munca istoricilor este de a face echilibrul între aceste două lucruri. Pentru că o memorie prea subiectivă riscă să fabrice o înfrumusețare a adevărului, având o mai mică eficacitate a lui. Cineva a spus „Cine își uită trecutul este obligat să-l repete.” Aceasta este funcția esențială a memoriei, de a evita retrăirea erorilor trecutului. Altfel, acest rău al totalitarismului nu este definitiv clasat. Același lucru se poate spune și despre prezent.. Pericolul este ca*

generațiile tinere să nu mai știe ce s-a întâmplat în trecut. Cunoașterea istoriei înseamnă cunoașterea întregului adevăr, doar a adevărului, în măsura în care acest lucru e posibil.

Stéphane Courtois: Voi începe cu fraza mea favorită: ca istoric, sunt foarte optimist și consider că istoria sfârșește întotdeauna prin a-și recupera „clienții”, chiar când acești „clienți” încearcă să scape. Acest adevăr istoric, pe care un anumit număr de oameni vor să-l ascundă, poate nu va ieși la lumină în această lună, poate se va întâmpla peste un an, peste cinci ani, peste zece ani, peste cincizeci de ani. Nu are nici o importanță când se va întâmpla. Va sfârși însă prin a ieși la lumină și aceasta este, pentru mine ca istoric, cel mai important: să fiu sigur că adevărul va sfârși prin a fi cunoscut. De altfel, asta se și întâmplă acum: chiar și secretele cel mai bine păstrate ale KGB-ului sunt pe cale de a fi etalate peste tot pe Internet. Acesta este motorul. Pentru că, dacă acceptam ideea că până la sfârșit nu se poate ajunge la acest adevăr istoric, atunci m-aș fi oprit imediat. Cred, dimpotrivă, că istoria sfârșește întotdeauna prin a-și recupera „clienții”, chiar și pe aceia care se vor cel mai mult uitați.

Al doilea lucru este că un om, ca și o țară, nu poate trăi cu cadavrele în casa lui. Pentru că un cadavru nu miroase bine. Trăiești în duhoare toată ziua, tot anul, foarte bine. Dar, oricum, nasul îți spune că ceva nu e în ordine și că trebuie schimbat. Evident, trece un timp până deschizi dulapul. Îl vei deschide mai devreme sau mai târziu, nu asta contează. Dar, în orice caz, pe de o parte, toată lumea știe că ceva nu miroase bine și, pe de altă parte, toată lumea știe că, într-o zi, va trebui să deschizi dulapul. Chiar într-o țară democratică, cum este Franța, sunt grămezi de cadavre în dulapuri. Le deschidem, nu le deschidem, le întredeschidem, le reînchidem. Aceasta este munca istoricilor, dar este și munca cetățenilor, a presei etc. Aceasta este viața societății care face ca, în mod regulat, cetățenii să acceadă la cât mai mult adevăr istoric. Uneori e mai dificil, alteori mai ușor. Dar, în orice caz, eu rămân încrezător.

Înțeleg, evident, că la 12 sau 14 ani după prăbușirea comunismului în România, unii pot fi decepționați, zicând: „Nu merge repede, nu se înaintează repede, apar blocaje, arhivele se reînchid...”. Acesta este cursul normal al lucrurilor. Este vorba doar de instalarea unui raport de forțe din ce în ce mai favorabil căutării adevărului. Este o problemă a raportului de forțe, nu doar una politică. Este vorba despre un raport de forțe al societății față de putere și este vorba, de asemenea, despre capacitatea societății de a face ea însăși această muncă. Nu e neapărat necesar ca istoricii să înceapă acest demers. Simplii cetățeni îl pot începe ei înșiși, pentru

că nu sunt mai proști. Și Dumnezeu știe că am întâlnit istorici proști! Nu trebuie să-i transformăm pe istorici în idoli. Dar totuși înțeleg dezamăgirea dumneavoastră că lucrurile nu se mișcă foarte repede.

Însă nu sunt mult mai norocos în Franța. Am în față, zilnic, rețelele comuniste, care-mi pun toate obstacolele posibile: îmi suprimă subvenția revistei, îmi separă laboratorul de CNRS. Dacă aș face o listă cu toate mizeriile câte mi le fac comuniștii și cei de stânga, în general, de când am publicat *Cartea neagră a comunismului*, în 1997, nu aș mai termina. Este o bătălie de fiecare zi, pentru că bătălia pentru adevăr este o bătălie zilnică, pentru că sunt mulți oameni interesați ca adevărul să nu iasă la iveală. Aceasta este clar!

Romulus Rusan: *Cred că asistăm la o birocratizare a istoriei în numele bunei înțelegerii europene. Occidentalii sunt presați să ne primească fără a ne pune să ne analizăm istoria. Cred că și la Dvs. în țară, de asemenea, această analiză nu este terminată, căci (ca să dau doar un exemplu) manualele de istorie franceze sunt, ca și la noi, evazioniste, tipul de curriculum este identic, făcând un slalom printre problemele dificile. Trist, dar adevărat: la noi singura analiză concretă asupra Securității a fost făcută de Securitate. Când un șef era dat afară, i se făcea, la vremea respectivă, procesul crimelor. Așa s-a întâmplat în 1953, cu Teohari Georgescu, apoi în 1968 cu Alexandru Drăghici etc. Acum, de aproape 14 ani, instituțiile s-au schimbat, dar în interiorul lor structurile vechi blochează orice analiză a trecutului. Este o amnezie intenționată, un blocaj încurajat de o indiferență vinovată a statului.*

Sanda Stolojan: *Asistăm acum și în Franța la o amnezie față de anumite aspecte ale istoriei recente, la o mitologizare care acoperă faptele concrete? Poate pentru că nu a existat un proces al comunismului?*

Stéphane Courtois: Este sigur că, după 1945, a funcționat un dispozitiv intelectual de interpretare mai întâi a anilor '40, a războiului, și apoi a ceea ce a urmat. Efectiv, în Franța aceasta a fost foarte clar, mai ales după 1958, adică după întoarcerea la putere a Generalului de Gaulle. A existat un fel de acord tacit între comuniști și gaulliști pentru a ne prezenta o istorie a Franței din anii '30-'40 etc. Acest acord tacit prezenta o mitologie în alb și negru. Pe de o parte erau ocupația germană, trădătorii de la Vichy – o mână de indivizi – și, pe de altă parte, era rezistența franceză, practic toată Franța. Acest tip de istorie hrănea și mitul gaullist și mitul comunist. Toți francezii au fost în Rezistență, a fost doar o mână de trădători. Astfel, totul e frumos, francezii sunt oameni

minunați, și Franța este în continuare o mare putere mondială! Problema e că acest discurs este de fapt o mitologie. Fiecare știe că a existat efectiv o mână de colaboraționiști, de naziști, dar în același timp nici rezistenții nu erau decât tot o mână. Majoritatea francezilor erau total doborâți de înfrângere, de problemele zilnice ale aprovizionării. Finalmente, într-un fel, această viziune mitologică le convenea tuturor, în plus era ideea – și asta continuă și astăzi – că Franța a rămas o putere mondială. Orice istoric vă va spune că Franța și-a pierdut statutul de mare putere mondială la 20 iunie 1940. Dar acesta este un lucru pe care nu-l poți spune în Franța. Este un adevăr bine pus sub cheie și încuiat de două ori. Dacă-i spuneți domnului de Villepin că Franța nu mai este o mare putere mondială, veți provoca o furie homerică! Asta arată câtă greutate are încă această mitologie și astăzi, inclusiv în politică. Astfel, poziția Franței în problema Irakului se bazează desigur pe rațiunile politice ale lui Chirac, pe rațiuni economice, pe interesele Franței în Irak etc. Dar în afară de toate acestea ea relevă, în parte, această ideologie a Franței ca mare putere, capabilă să se opună Statelor Unite, ca și când ar fi pe picior de egalitate.

Generalul de Gaulle era orice, numai imbecil nu; nu era deloc orb! Știa perfect că francezii, în ansamblu, au rezistat foarte puțin. Dar el știa, de asemenea, că pentru a redresa țara era nevoie de această mitologie. Era un fel de medicament, o morfină indispensabilă pentru a alina suferințele bolnavului și pentru a-l pune pe picioare. Problema este că bolnavul s-a obișnuit cu morfina și bolnavul este foarte mulțumit cu această mitologie. În fiecare dimineață își face o mică injecție de mitologie și își zice „Suntem oameni formidabili!” Asta e tot!

Evident, când istoricii publică o *Carte Neagră a Comunismului*, spunând că Partidul Comunist Francez a fost complice la toate crimele, că avem la Moscova toate probele complicității sale – și în dezbateri televizate chiar am arătat prima pagină din *L'Humanité* din ziua morții lui Stalin, „omul pe care-l iubim cel mai mult”, „artizanul păcii mondiale”, etc. și un uriaș portret al lui Stalin – atunci toată lumea e stupefiată. Este o problemă foarte complicată pe care o avem cu aceste mitologii. Societățile, oamenii nu pot trăi fără mitologii, fără mituri. Aceste mituri se creează și servesc un anumit timp, 20 de ani, 40 de ani. Ele vor permite unei țări sau unui anumit grup să trăiască. Dar istoricul nu poate spune: „Da, aceasta este istoria.” Nu, acestea sunt mituri. Urmează o muncă de restabilire a adevărului. Dar, cum se spune în franceză, nu orice adevăr se poate spune. Este, fără îndoială, unul din lucrurile pe care le suport cel mai greu. Spun, din contra „Orice adevăr trebuie spus. Dacă urechile Dvs. sunt prea fragile pentru a auzi acest adevăr, aceasta nu e problema mea, a istoricului care spune acest adevăr. E problema Dvs., care nu sunteți în stare să auziți acest adevăr.”

Deci cred că nu trebuie să inversăm sarcinile. Datoria istoricului este să spună tot adevărul. Dacă există oameni care nu suportă să audă acest adevăr, aceasta nu este problema istoricului. E ceea ce le spun comuniștilor când reacționează violent la *Cartea Neagră a Comunismului*: „Nu este vina mea că nu sunteți capabili să ascultați acest discurs sau că acest discurs vă face rău. Este problema voastră, nu a mea. Eu doar îmi fac munca mea. Dacă îmi veți arăta că am făcut erori istorice, foarte bine, sunt gata să accept acest lucru. În mod bizar, nu sunteți în stare să indicați nici o eroare istorică. Din contra, sunteți foarte nemulțumiți de voi înșivă pentru că sunteți pe cale de a observa că ați fost amestecați în tot de către Moscova, de către șefii voștri, care v-au compromis în afaceri abominabile. Aceasta e problema voastră, nu a mea. Fiecare cu problemele lui.”

Constantin Fântână, fizician, fost deținut politic: *Vreau să vă pun și eu o întrebare. Pentru noi românii cartea Dvs. nu a fost o surpriză. Dar această carte ne permite să sistematizăm, să generalizăm, să aprofundăm cunoștințele acumulate prin propria noastră experiență în ceea ce privește tenebrele comunismului. Vreau să vă întreb care a fost impactul cărții Dvs. în Franța? A reușit să diminueze măcar puțin influența stângii?*

Stéphane Courtois: Ne întoarcem mereu la aceeași întrebare: la ce folosește istoria? Oare această carte de 850 de pagini a servit la ceva sau nu? E o întrebare bună. Mai întâi, cred că această carte a avut totuși un impact – spre marea noastră surpriză, de altfel, pentru că nu ne așteptam deloc. A fost tradusă în 28 de țări, a fost difuzată într-un milion de exemplare. Acesta este un prim rezultat apreciabil. În lumea întreagă, în toată Europa, în Statele Unite, în Brazilia, în Japonia, în Rusia, în Turcia, a fost tradusă această carte, și oameni care erau puțin sau deloc la curent – tinerii în special și comuniștii occidentali, care încă visau – au descoperit ce era cu adevărat sistemul comunist. Și aceasta a avut un impact incontestabil. În Franța a fost un adevărat război, cu luări de poziție politice în Parlament în această problemă, ajungând chiar și la primul-ministru Lionel Jospin. Deci această carte a lansat o uriașă dezbateră și i-a constrâns pe comuniști să bată în retragere foarte serios, la ultimele alegeri prezidențiale chiar au căzut cu cel puțin 3,5% și cred că și *Cartea Neagră a Comunismului* e responsabilă, pentru că a discreditat cu adevărat sistemul comunist. În plus, comuniștii francezi au fost incapabili să se explice. A fost chiar o emisiune la televizor, în direct, cu secretarul general al PCF, care nu a fost în stare să se explice. Spunea: „E teribil, e teribil!” Dar se vedea că e complet pierdut, pentru că el nici nu știuse, nu-și putuse imagina toate aceste lucruri. El nu ieșise niciodată din Franța, nu a văzut niciodată un lagăr de muncă din Siberia, sau măcar să

știe ce înseamnă un lagăr de muncă. A trăit tot timpul în acest fel de mitologie despre care vorbeam, *mitologia glorioasă a comunismului*, cum o numesc eu.

În Franța există o *mitologie glorioasă a comunismului*: comuniștii erau oameni extraordinari, singurii oameni onești, curajoși, singurii antifasciști, singurii rezistenți, singurii care se ocupă de muncitori. Toate acestea sunt mitologie, dar o „mitologie glorioasă”. Or *Cartea Neagră a Comunismului* a contribuit la distrugerea acestei „mitologii glorioase”.

Și, cum îmi place ca treaba să fie bine făcută, am continuat. Adică am făcut o a doua carte. Spre marea mea surpriză, când *Cartea Neagră a Comunismului* a fost publicată, aproape instantaneu mai mulți editori din Europa de Est ne-au cerut permisiunea de a o traduce (românii au fost printre primii cu această idee) și de a adăuga propriile lor capitole despre istoria comunismului din țările lor. Astfel a apărut traducerea în limba română care avea și *Addenda*. Pentru mine a fost o surpriză extraordinară, pentru că veneau capitole complementare din România, Germania, Rusia, Estonia, scrise de istoricii acestor țări, despre propria lor istorie. Nu istoricii occidentali scriau istoria, ci istoricii acestor țări, care trăiseră ei înșiși această istorie. Am hotărât să regrupez toate aceste texte din străinătate în aceeași carte. Veți găsi aici *Addenda* românească, dar, de asemenea, un capitol suplimentar estonian semnat de primul ministru, o remarcabilă cercetare istorică, un adevărat model de istorie. De asemenea, am reluat foarte lungă prefață, de 30 de pagini, pe care cunoscutul Alexandr Iakovlev, inventatorul *perestroikăi* și al *glasnost*-ului, a scris-o pentru ediția rusă a *Cărții Negre* și care este extraordinar de violentă contra comunismului. Cred că nici chiar eu n-aș fi îndrăznit vreodată să scriu un text atât de violent. M-ar fi calificat de anticomunist! Mai este și textul dr. Gauck, care a fost șeful Comisiei Gauck în Germania, care controla toate arhivele STASI, deci o persoană cu adevărat bine informată. Am regrupat toate aceste texte și le-am tradus pentru ca publicul francez să ia cunoștință de ele, și nu doar publicul francez, pentru că această carte va fi tradusă în Italia, Germania, Brazilia etc.

În plus, la începutul cărții am pus un capitol ce-mi aparține, care are 150 de pagini, și unde relatez toată povestea *Cărții Negre*, toată bătălia *Cărții Negre* – pentru că există o adevărată bătălie în jurul acestei cărți – și toate răspunsurile pe care comuniștii încearcă acum să ni le opună. Atac, în special, destul de violent ceea ce eu numesc *negaționismul comunist*, pentru că dacă există un negaționism nazist, oameni care spun că evreii nu au fost exterminați în camerele de gazare, există, de asemenea, și un negaționism comunist. Sanda Stolojan avea

dreptate spunând că, deoarece nu a avut loc un proces al comunismului, aceste realități n-au fost stabilite într-un fel de necontestat, la nivelul opiniei publice, al guvernelor etc.

Văd în Franța de vreo doi, trei ani, ca reacție la *Cartea Neagră*, izbucnind o grămadă de publicații negaționiste. Sunt vechi șefi comuniști francezi, începând cu soția lui Maurice Thorez, care își publică memoriile. Deci revenim la problema memoriei, căci ei manipulează memoria, nu le pasă de istorie. Jeannette Thorez-Vermeersch declară cu aplomb despre *Cartea Neagră* că „este o teribilă minciună”, că ea l-a cunoscut personal pe Stalin, că sigur, avea defectele lui și comisese niște erori, dar că „era un tip foarte rezonabil!”. Și adaugă „Nu cred că au fost milioane de morți și de prizonieri politici.” Și acestea le publică un editor foarte cunoscut, și nimeni nu protestează! Față de aceste negaționisme sunt mai multe soluții: se poate da, evident, o lege care să interzică publicarea minciunilor comuniste. Dar, personal, sunt total împotriva, pentru că, de îndată ce este o lege de acest tip, se omoară dezbaterea. Prefer ca acești oameni să publice asemenea lucruri. Noi trebuie să le răspundem „Nu, doamnă, mințiți, povestiți aiureli!” etc. sau „Nu, domnule, iar ați mințit!”. Comuniștii din Franța au acum 70-80-90 de ani și se înțelege că sunt grăbiți să se apere pentru ultima dată, pentru că au priceput bine că odată cu apariția acestei cărți situația lor, inclusiv cea personală, este de neapărat.

Această carte a făcut mult rău comuniștilor. Am câțiva prieteni comuniști sau ex-comuniști care au fost profund lezați de ea. Și-au zis „Nu e posibil! Dar cum am putut susține asta? Dar am fost cei mai proști, cei mai imbecili!” Au fost, totuși, și oameni cinști! Mă refer la oamenii care au fost comuniști timp de 30 sau 40 de ani. Am avut o discuție cu un comunist – el a murit între timp – chiar înainte de publicarea *Cărții negre*. Avea 86 de ani și era comunist de 60 de ani. Tocmai își rupsese carnetul de membru al partidului comunist și trimisese o scrisoare secretarului general pentru a-i spune că nu mai poate rămâne în partid. Am avut o discuție lungă cu acest domn, pe care nu-l cunoșteam dinainte, l-am întâlnit o singură dată. La sfârșitul discuției – vorbeam despre aceste crime și alte lucruri – mi-a zis: „Iată ce am făcut. Am fost comunist 60 de ani. Tocmai mi-am depus carnetul, gata, s-a terminat!” și a sfârșit prin a-mi spune: „Vedeți, domnule Courtois, așa cum mă vedeți – mi-a spus asta textual – sunt un om sfârșit. Sunt un om terminat.” Un an mai târziu a murit. Nu înțelesesem exact ce-a vrut să-mi spună. Dar acum înțeleg, pentru că în urmă cu câteva zile am găsit un document – documente din arhiva Partidului Comunist care au ajuns la mine, nu spun pe ce căi – în care am descoperit că acest om a fost responsabil, în timpul războiului, de asasinarea unui cadru comunist acuzat de trădare și care, de fapt, nu a fost trădător și pe care partidul a fost obligat să-l reabiliteze după război. Dar acest om nu a avut curajul să-mi spună „Eu sunt cel

care a ordonat asasinarea lui Desire și port această vină...” Înțeleg doar acum, după ce-am descoperit acest document, ce voia să-mi spună cu adevărat în acea zi. Atingem aici una din problemele centrale ale comunismului: în ce măsură această mișcare și această ideologie distrug psihologii, mentalități, distrug personalitatea. Până într-atât că, 60 de ani după, un om n-are curajul să-și mărturisească crima, pe care o poartă ca pe crucea sa.

Deci această carte a provocat – incontestabil – reacții puternice. Voi spune – ca și cei doi bunici ai mei care au luptat în timpul războiului din 1914 și care mi-au vorbit mult despre acesta: Bătălia împotriva comunismului este ca și la Verdun. Este Verdun! Mai întâi nu se trece, apoi trebuie să recucerești tranșeele istoriei una după alta, până la ultima. Iată, aceasta este munca noastră!

Livia Dandara, istoric: *Dacă la Dvs., în Franța, istoricii sunt confrunțați cu asemenea probleme, cu asemenea polemici, spaime, minciuni, vă imaginați care este situația istoricului din România. Eu nu vreau să vorbesc în numele istoricilor. Sunt un istoric oarecare, cu puțină operă, pentru că, printre altele, sunt printre istoricii care au vrut să se respecte, și n-au putut să aibă operă pentru că ar fi însemnat să mintă. Istoricii au rezerve, nu se apropie de istoria contemporană. După părerea mea avem de recuperat nu 60 de ani de istorie ca știință, ci o sută. Mă explic. Generația dintre cele două războaie mondiale din România a făcut istorie, nu a apucat să o și scrie. Urma să se scrie. Gheorghe Brătianu, C.C. Giurescu, Papacostea, Ion Hudiță, vă pot face o listă cu istorici care scriau în perioada interbelică, dar nu despre contemporaneitate, ai cărei actori erau. A venit 1944 și regimul comunist. Generația dintre cele două războaie mondiale a ajuns la Sighet, iar generațiile de istorici care s-au format apoi în România – și din care fac parte – au învățat istorie URSS, cum știți foarte bine. Când eu am urmat facultatea biblioteca ne era interzisă, nu mai spun de documentele de arhivă. Mai târziu când s-a dat drumul la oarecare teme – care conveneau dintr-un anumit punct de vedere și dictaturii comuniste, lui Ceaușescu – de natură naționalistă, de politică externă care ar fi servit ca pretext pentru noi relații, istoricii au început să pătrundă pe la arhive. Dar să știți un lucru, și cu asta închei, este vorba de recuperarea a 100 de ani de istorie. Istoricii sunt bucuroși pentru recuperările de memorie, cel puțin eu, pentru recuperarea acestei memorialistici valoroase. Există forțe politice care au interes ca noi să nu ajungem la adevărul din perioada comunistă.*

Romulus Rusan: *Generația tânără nu cred că se va grăbi, pentru că sunt atât de plicticoase manualele. La examenul de capacitate, de pildă, dacă au de ales între istorie și geografie, 75% aleg geografia.*

Stéphane Courtois: Ca disciplină, istoria contemporană este o disciplină foarte recentă. Acum 30 de ani aproape nu exista. În orice caz, în Franța, istoricii considerau că se putea merge până la războiul din 1914, eventual până în 1944, dar după, era actualitate numai bună pentru ziariști. Aceasta s-a schimbat. Sunt tot mai mulți studenți și istorici care se interesează de istoria contemporană. E o schimbare destul de considerabilă, pe plan profesional, cu acest aflax de specialiști în istoria contemporană. Înțeleg bine ce spuneți despre situația de aici. Am putut constata eu însumi, nu în România, ci în Rusia, pentru că am putut consulta multe documente din arhivă între 1992 și 1994, și chiar am microfilmât multe documente, pe care le am, dar la care acum accesul este interzis. Nu știu dacă au fost distruse, dar în orice caz arhivele au fost reînchise, ceea ce este absurd din moment ce eu am microfilmele și pot să le scot când vreau. Vreau să spun să este un regres în raport cu anumite momente. Aceasta este situația. Trebuie oare lărgită cercetarea, nu doar la perioada comunistă, ci la ansamblul secolului XX? Aș fi gata să am aceeași opinie ca și Dvs., pentru că se știe că în România există subiecte tabu. Problema Antonescu este o problemă foarte complicată despre care nimeni nu vrea să vorbească. Bineînțeles, nu e doar un mort în șifonier, sunt multe probleme care sunt complicate, care sunt tabu și, în plus, situația politică face să nu se avanseze prea repede. Când spun că nu se avansează prea repede, e un eufemism. Vreau să spun că regresează.

Cred că ați spus foarte bine, una din marile probleme ale României este că generația excepțională de istorici interbelici a fost distrusă. Istoria nu se face singură. Istoria este făcută de oameni care sunt istorici. Dacă acești oameni sunt uciși, trebuie să treacă 20, 30 de ani pentru formarea unui istoric, pentru că el nu se formează în cinci minute! Din nefericire, cu toate aceste dezastre culturale, este nevoie de timp. De aceea, spuneam adineauri, înțeleg decepția anumitor oameni legată de această situație. Din fericire, există tineri în această sală, mai sunt unii și în afara acestei săli. Eu sunt sigur, în orice caz, că o țară nu poate trăi în minciună tot timpul. Deci trebuie ieșit din minciună. Nu mă îndoiesc că vor fi în România forțe suficiente pentru a ieși din minciună într-o zi. Aceasta va lua mai mult sau mai puțin timp. În orice caz procesul a început. Când vezi tot ce s-a făcut la Sighet, publicațiile, școala tinerilor, toți acei străini care vin la Sighet, *Addenda* care e cunoscută acum de francezi, nu poți decât să fii optimist, dar munca nu trebuie întreruptă.

Cunoscând marea dezbateră pe care a suscitată-o *Cartea Neagră* nr. 1 în Franța, putem spera că și *Carte Neagră* nr. 2, care, în plus, vorbește despre Europa de Est, va suscita interes, dezbateri. Și ce-au făcut comuniștii și prietenii lor de stânga? În ziarul *Le Monde* nici un cuvânt – un cititor al acestui ziar nici măcar nu știe că această carte a fost publicată! În ziarul *Libération* nici un cuvânt! Suntem în Franța, nu în România! În *Nouvel Observateur* doar un rând! Sunt mândru că a fost publicat măcar un rând!

Nu eu trebuie să vă întreb dacă îi cunoașteți pe comuniști, îi cunoașteți. Nu abandonează niciodată, lupta nu e niciodată terminată cu ei. Atâta timp cât mai există unul care mai mișcă puțin, veți avea încă probleme. Este o luptă uriașă! Pentru mine nu este nici măcar o luptă politică, eu nu fac politică. Este o luptă intelectuală, o luptă pentru adevărul istoric. Apoi, ceea ce vor face cetățenii, guvernării, e problema lor. Nu e treaba mea! Dar să se pună capăt minciunilor! Mai ales că sunt totuși minciuni care au făcut mult, mult rău, care au provocat multe tragedii. Dar iată, chiar și în Franța te confrunți cu această problemă. Bineînțeles, știu că la Dvs. situația este de zece ori mai rea decât la noi.

Dar să vă dau un alt exemplu: lucrez într-una din cele mai cunoscute instituții de cercetare din Franța, Centrul Național de Cercetare Științifică. Recrutarea, promovarea și evaluarea cercetătorilor de la CNRS sunt făcute de comisii compuse – în parte – din sindicaliști. Or, cine spune sindicaliști, spune comuniști și oameni de stânga. Iată situația! E total aberant. Care este capacitatea intelectuală a unui sindicalist să-mi judece mie munca, atâta timp cât el este acolo doar pentru că este sindicalist? Nici una! Mai ales dacă e comunist sau de stânga. Dar aceștia sunt oamenii care decid. Lucrurile se decid în comisii, într-un fel foarte obscur și anonim. În tot cazul, în Franța, comuniștii au înțeles perfect că au pierdut lupta intelectuală. Deci se regrupează în lupta birocratică și, după cum știți, sunt profesioniști ai birocrăției. În plus, dacă ești profesor sau dacă ești cercetător, dacă-ți faci serios treaba, n-ai timp de birocrăție, ești totalmente concentrat pe munca de cercetare. Nefăcând sau făcând foarte puțină muncă intelectuală, ei însă au tot timpul de a-și face manevrele birocratice: să meargă prin birouri, să stea pe coridor, să facă parte din comisii, să discute etc. Toate aceste lucruri clasice, pe care comuniștii le fac de 70 de ani. Sunt absolut convins că, pierzând bătălia intelectuală, fiind în Franța pe cale de a pierde bătălia politică, vor sfârși prin a pierde și bătălia birocratică. Dar toate acestea înseamnă energie, este timp pierdut. În același timp, este o stimulare. E destul de caraghios, *Cartea neagră* a apărut în librării în 7 noiembrie 1997, o dată pe care toată lumea o cunoaște... Vă pot spune că în 7 noiembrie, dimineața, mi-am zis: „Iată! Am terminat *Cartea neagră*, trec la altceva”. Pentru a scrie această carte, am lăsat deoparte cercetările asupra dimensiunii sociale a

comunismului. M-am gândit: „Gata, îmi reiau cercetările”. Din acea zi, n-am încetat, totuși, să mă ocup de ... *Cartea neagră*...

Este o adevărată bătălie și bătălia e stimulantă. În esență, o văd ca pe o luptă intelectuală. Trebuie să muncești mai mult, trebuie să muncești mai bine, trebuie să publici mai mult. Cum ei m-au provocat, eu reacționez: în septembrie 2002 am creat o colecție la o editură, colecție care se numește „Democrație sau Totalitarism”. Am publicat deja 5 cărți în 6 luni. Iată, este singurul fel de a reacționa! Este lupta intelectuală! Problema este de a găsi și de a-i motiva pe tineri. Acest lucru nu e ușor, pentru că, chiar și în Franța, tinerii fug de astfel de probleme. Chiar dacă îi interesează enorm, știu foarte bine că vor avea probleme profesionale dacă abordează problema comunismului! Știu foarte bine că, dacă au un doctorat despre un subiect care atinge comunismul, vor ajunge, de exemplu, pentru angajare, în fața unei comisii care le va spune: „Ce?! Comunismul?! Un student al lui Courtois?”. Pac! Pac! Două gloanțe. Gata. Așa se petrec lucrurile. Ei știu aceste lucruri și trebuie să fie oameni cu adevărat curajoși, decizi. Și din aceștia nu sunt mulți. Ceea ce înțeleg. Tot ce sper este să mai pot munci încă vreo 10 ani, până la pensie, și să pot trece torța noii generații. Dacă reușesc, foarte bine.

Gabriel Andreescu, fizician: *Mai întâi aș vrea să spun cât de mult apreciez munca Dvs. și apoi aș pune aceeași întrebare ca și domnul Fântână. Puteți să vă referiți puțin la reacțiile față de Cartea Neagră care au venit din afara Franței?*

Stéphane Courtois: „Tovarășii” noștri comuniști sunt foarte activi. Au un principiu simplu: încearcă să ocupe teren. Chiar dacă o fac cu lucrări și publicații total neinteresante, ca să se poată spune: „Ah, nu! Nu e nevoie ca altcineva să se mai ocupe de asta, noi o facem deja”. Ei nu spun că sunt comuniști, evident, zic: „Noi suntem cei ce fac treaba, deci nu e nevoie ca un altul să facă aceeași muncă!” Evident, este obligatoriu ca să vină și alții să facă aceeași cercetare pentru ca să demonstreze că munca lor nu valorează nimic! În Italia lucrurile stau destul de diferit, pentru că există un domn care se numește Silvio Berlusconi, despre care ați auzit vorbindu-se, și care duce cu adevărat o luptă anticomunistă. De altfel, în parte, pentru asta a fost ales. S-a servit foarte mult de *Cartea neagră*. Cum, în plus, este și proprietarul editurii Mondadori, care este cea mai mare editură italiană, a cerut să fie vândută *Cartea neagră* foarte ieftin, cu aproape 30% mai ieftin ca în Franța. Astfel, în Italia *Cartea* a fost cel mai bine vândută, aproape 300.000 de exemplare. Deci Berlusconi duce o adevărată bătălie. Nu este doar o luptă

politică, este și una intelectuală, deoarece, contrar a ceea ce se crede, Berlusconi nu este un imbecil. Are studii clasice și este și el foarte conștient că aceasta este o luptă intelectuală. Bineînțeles, prostia sa politică, în special față de Putin, e o altă poveste, se referă la politica de stat. În Italia, în mod curios, nu a existat o bătălie istorică asupra comunismului. Istoricii italieni par jenați. Nu a existat o *Addenda* la ediția italiană și atunci am cerut un text despre comunismul italian...unui francez, bun cunoscător al istoriei Italiei, și asta pentru că, în ciuda numeroaselor contacte, nici un istoric italian nu a acceptat de a scrie acest text.

Nu există nici un motiv ca istoricii români să fi fost altfel decât cetățenii români, sub comunism. Au fost ca toată lumea: teama era un element important al comportamentului lor. N-aș spune că în Italia a existat o teamă, dar chiar și la istoricii competenți și clar anticomuniști, există totuși o teamă de a aborda această problemă. Există în Italia o uriașă mitologie despre Togliatti, care este prezentat ca unul din fondatorii republicii. Or, știu din arhivele de la Moscova că Togliatti a fost unul din cei mai răi staliniști. În 1948, se întâlnea în ascuns cu ambasadorul Uniunii Sovietice la Roma, pentru a-l întreba: „Trebuie să declanșăm revoluția?”. Iată întrebarea pe care Togliatti o punea ambasadorului. Trei zile mai târziu, la o nouă întâlnire secretă, ambasadorul zicea: „Nu, prietenii noștri cred că e prematur.” Cel care e prezentat ca un mare om de stat italian își primea în secret ordinele direct de la Moscova pentru a lansa revoluția împotriva republicii pe care o crease! În Franța nu există această mitologie despre Thorez. Dar în Italia există această incredibilă mitologie despre Togliatti și nimeni nu se poate atinge de el. Este unul din cofondatorii republicii, e un antifascist etc. S-au uitat, pur și simplu, toate mârșăviile pe care le-a făcut, care sunt abominabile. A fost unul din cei mai răi staliniști. Deci, în Italia există încă un fel de reticență.

În Spania, e foarte curios. Totul este relativ blocat în jurul războiului civil. Iată uriașul cadavru ce se află în dulapul spaniol: războiul civil. Tocmai începe întredeschiderea dulapului. Pentru că, evident, din punct de vedere politic, e foarte exploziv, din cauza franchiștilor, a rolului comuniștilor, a Moscovei, etc.

În Grecia arde. *Cartea neagră* trebuia să apară în Grecia acum trei ani. Era gata, era tradusă, și cele două editoare – mamă și fiică, proprietare a celei mai vechi edituri din Atena, foarte cultivate, care vorbesc perfect franceza, pe care le-am întâlnit des la Paris – au hotărât să publice *Cartea neagră*. Erau entuziaste, totul mergea bine. Cartea a fost tradusă foarte repede. Apoi, dintr-o dată: nici o știre. După câteva luni, sun: „Ce se întâmplă?”. „Ah, știți, domnule Courtois, situația este foarte complicată...”. „Bun! Ce este nou? Ce este complicat?”. „Știți, problema Kosovo – cu intervenția americanilor...” „Dar ce are a face asta cu cartea?” „Ah, dar, știți, suntem într-un

climat foarte antiamerican, nu se poate publica o carte în care se vorbește rău despre comunism!”. Finalmente, odată problema Kosovo terminată, doi ani după – traducerea a așteptat într-un sertar timp de doi ani – *Cartea* a fost publicată și la Atena. Ambasada Franței a organizat o mare dezbatere la Centrul Cultural Francez. Era arhiplin, 400-500 de persoane. Eram acolo cu prietenul meu, Nicolas Werth, care este unul din principalii autori ai *Cărții negre*, și cu Ilios Yannakakis, al cărui tată a fost unul din fondatorii Partidului Comunist grec, refugiat în Cehoslovacia după războiul civil din 1949, condamnat apoi pentru deviaționism, lucrând în minele de uraniu, și care a scăpat în 1968 refugiindu-se în Franța. Ilios Yannakakis este cel care a scris pentru ediția greacă a *Cărții Negre* capitolul suplimentar despre comunismul grec, unde a spus multe lucruri. Am fost imediat „atacați” de către un „comando” comunist, care era bine dispersat în sală, în rândul întâi, în ultimul rând, la mijloc. Culmea disputei a fost când un deputat comunist s-a ridicat și a zis de-a dreptul: „Tot ce spuneți în această carte este total fals!”. Așa! Și eu ce fac? Din fericire, în asemenea momente îmi aduc aminte de tinerețea mea maoistă, și „specializarea” în contra-propagandă. Am luat imediat din nou cuvântul și am spus întregii săli: „Doamnelor, domnilor, vom face imediat o colectă, să adunăm bani pentru a-i putea plăti un bilet de avion acestui domn. El va pleca mâine dimineață la Moscova și eu îl voi însoți. Îi voi arăta documentele”. Evident, a fost o explozie generală de râs. Am citat totuși numele acestui negaționist în *Cartea Neagră* nr. 2, pentru că trebuie ca acești oameni să fie clar nominalizați. Peste 50 de ani, oamenii care vor citi această carte, vor spune: „La Atena, în 2002, era un tip care a negat crimele comunismului, se numea Kostas Kappos. Era un deputat comunist”. Iată, aceasta este lupta.

Primele traduceri ale *Cărții Negre* au apărut în același timp în România și în Germania. Am făcut un turneu de opt zile în Germania și am fost uimit de contradicțiile observate. Am avut conferințe la München, Dresda, Hamburg, care au fost extrem de interesante. Germanii au devenit adevărați democrați și am avut în Germania debateri pe care nu le-aș fi putut avea în Franța. Cea mai uimitoare a fost dezbaterea de la Dresda, în fosta Germanie de Est. O dezbatere incredibilă la care au participat 600 de persoane și care a durat 4 ore, într-o disciplină germană perfectă. La tribună era dr. Gauck, pe care l-am mai evocat, șeful comisiei însărcinate cu controlul arhivelor STASI. Era și domnul Berghofer, fost primar comunist al Dresdei în 1989, acum salariat al unei întreprinderi comerciale, și care reapărea pentru prima dată în public. El a vorbit într-o manieră extrem de simplă, spunând: „Vă voi spune de ce am aderat la comunism. Când eram tânăr m-am alăturat tinerilor comuniști pentru că eu credeam în discursul liderilor comuniști. Apoi, pentru că eram un element bun, am fost primit în

partid și credeam în continuare în discursul comunist. Dar la un moment dat au apărut problemele, pentru că trebuia să lucrez pentru STASI.” În acel moment, Gauck, care se afla lângă el, s-a întors și i-a spus: „Ai lucrat pentru STASI?!” Și în fața a 600 de oameni el a spus „Da!” Iar Gauck a continuat: „Când mă voi întoarce la Berlin îți voi studia dosarul.” A fost incredibil! Berghofer fusese totuși destul de curajos: în 1989 primise ordine să organizeze represiunea și el nu a transmis mai departe aceste ordine. Iată deci că la Dresda am avut o dezbatere uimitor de deschisă, de clară, de demnă.

Însă a doua zi a avut loc la Berlin o dezbatere exact inversă. Fusesem prevenit că la Berlin va fi destul de „cald”, dar a depășit toate așteptările. Dezbateră a fost organizată într-una din cele mai mari săli din Berlin, sala Urania, și au participat în jur de 2000 persoane, reprezentanți ai radioului și ai televiziunii. La tribună era Gauck, erau profesori universitari foarte cunoscuți și directorul unuia dintre cele mai mari ziare germane, care prezida ședința. Erau în sală vreo 30 de persoane de stânga, care au împiedicat ședința, cu banderole, cu fluierături. Mai întâi m-a amuzat, dar, în același timp, am fost stupefiat, pentru că, evident, dacă eram în Franța aș fi luat microfonul și aș fi spus: „Acum solicit 50 de persoane pentru a-i da afară *manu militari* pe acești oameni. Suntem aici pentru a discuta, iar dacă se află aici oameni care nu vor să discute: Afară!”. Dar în Germania, nimic; calm absolut. Nemții, mereu imperturbabili. Am chemat poliția. Poliția intră în sală – fapt extraordinar! – se adresează unuia de stânga: „Domnule, vă rog să ieșiți.” „Da, domnule”. Aceasta a durat trei ore, o situație absolut incredibilă. Până în clipa când Gauck s-a enervat. Gauck îi cunoștea mult mai bine decât mine. Și deci Gauck a luat microfonul și i-a caracterizat astfel: „Nu sunteți decât fiii burghezilor bogați din Berlinul de Vest și nu știți ce este comunismul”. Cei de stânga au reacționat prin urlete repetate. Eram în 18 iunie, adică a doua zi după 17 iunie, ziua primei mari revolte a popoarelor din Est, în 1953, sfârșită cu represiunea din Berlin, și acești tipi, știți ce strigau, înainte de a ieși din sală: „Jos Germania! Trăiască comunismul!”. Am rămas complet stupefiat. „Jos Germania! Trăiască comunismul!” Cum puteau suporta nemții care erau în sală așa ceva, nu știu. Dar, în orice caz, ceea ce pot spune este că toate acestea erau posibile în Germania, dar imposibile în Franța. N-am putut avea nici o dezbatere publică în Franța: când *Cartea neagră* a apărut. Nimeni nu voia să-și asume riscul de a organiza o dezbatere publică, cu excepția televiziunii. Dar televiziunea este, evident, controlată. Deci, finalmente, cred că în Germania democrația este încă vie, se mai poate discuta în această țară, în timp ce la noi... În Germania, marele scandal a fost o mică frază pe care am pus-o în introducere, care compara nazismul cu comunismul. Pentru nemți, este ceva foarte greu de acceptat. Dar au existat totuși mulți nemți care erau total de acord cu această comparație,

în special cei care petrecuseră ani de zile în Gulagul sovietic. Dar, bineînțeles, tot câmpul de stânga și cel ex-comunist – pentru că există încă mulți ex-comuniști, în special la Berlin – m-au făcut în toate felurile. Cu asta eram obișnuit.

În Franța, ceea ce a provocat cel mai mare scandal a fost tot comparația între nazism și comunism. Comuniștii, de fapt, s-au servit de ea ca pretext de război, punând în față împușcații lor. Sunt obișnuit, știu ce să le răspund! Și, pentru asta, am publicat această a doua carte, „*Du passé faisons table rase*”. De fapt, am observat că, finalmente, fiecare țară europeană are propria sa istorie a comunismului. Există, desigur, o istorie generală a comunismului, dar există și una proprie fiecărei țări, pentru că fiecare țară a trăit-o într-un fel propriu, și cu propria sa mitologie. Spre exemplu, în Franța, este puterea mitologiei revoluționare. Începând cu un anumit moment, comuniștii au înțeles că se pot folosi într-un mod formidabil de mitologia revoluționară. Comuniștii francezi considerau că Revoluția franceză a fost o revoluție burgheză, de condamnat. Era linia oficială a Moscovei. Dar, în 1935, cu strategia Frontului Popular, au înțeles că, dimpotrivă, se pot servi de aceasta. În iulie 1935, în timpul unui mare miting, pentru prima dată Partidul Comunist Francez a arborat în același timp drapelul roșu și drapelul tricolor și s-a cântat *Internaționala și Marseilleza*. Începând din acea clipă, au recuperat toată această formidabilă mitologie revoluționară, care există în Franța: Robespierre, Babeuf și Sans-Culottes.

Este uimitor să vezi profunzimea acestei mitologii revoluționare. Este consubstanțială cu identitatea franceză, de 200 de ani, și asta continuă. De altfel, este unul din punctele asupra căruia am fost cel mai atacat. Oameni relativ cinstiți, de extremă stângă sau de stânga, mi-au spus: „Se poate accepta tot ceea ce spuneți în această carte, dar ceea ce este inacceptabil este că vreți să ucideți speranța revoluționară!”. Dar nu e vina mea; dacă Lenin și Stalin n-ar fi omorât pe nimeni, speranța revoluționară n-ar fi fost omorâtă. Totuși, nu istoricii au omorât victimele, comuniștii au făcut-o!

Chiar în țări ca Norvegia, de exemplu, unde mișcarea comunistă a fost întotdeauna relativ slabă sau chiar foarte slabă, bătaia în Universitate există, pentru că există mici nuclee maoiste. Sunt în strânsă legătură cu un coleg norvegian, care e principalul specialist al comunismului în Norvegia. Îmi spune că și el are multe probleme. Totuși, e un băiat foarte combativ.

Bineînțeles, apar noi idei acum: antimondializarea, lupta contra războiului etc. În momentul războiului din Irak, anticomunismul s-a dezlănțuit din nou, ca în cele mai frumoase vremuri ale Războiului Rece. Este foarte

curios să vezi acest fel de reactivare a istoriei, pentru că totdeauna sunt aceleași teme! Comuniștii și cei de stânga folosesc mereu aceleași subiecte: pacifismul, anticapitalismul, antiimperialismul. Aceste teme clasice sunt ambalate puțin diferit. Ambalajul a fost foarte roșu, acum e mai mult roz-verde. Cred că mai avem încă 20 sau 30 ani de luptă, și că, atât timp cât toți acești oameni implicați direct în acest sistem comunist nu sunt morți, aceasta va continua. Pe plan istoric, la nivel universitar, știți cum se duce lupta în principal? Fiii kominterniștilor francezi și ai conducătorilor istorici ai Partidului Comunist Francez sunt cei care trag sforile luptei contra *Cărții negre*. Îi găsești în comisii, în CNRS, la Universitate etc. Unii chiar au reușit să pună mâna pe conducerea cutărei sau cutărei universității. Aceștia sunt prinși într-un dublu proces psihologic: pe de o parte, psihologia familiei, fiii în raport cu tații – părinții lor au fost eroizați, prezentați ca revoluționari extraordinari, iar fiii nu pot tăia cordonul ombilical; pe de altă parte, psihologia sovieticilor, care au folosit totdeauna sistemul familial pentru a asigura continuitatea controlului. Există un soi de dinastii ale comuniștilor francezi. Sovieticii știu că din rațiuni afective, aceste rețele sunt solide, că fiii rămân credincioși taților sau bunicilor, deci comunismului. Și asta ține!

Mihaela Udrescu, istoric: *Știm că toate aceste lucruri erau susținute înainte de Moscova. Dar acum cine le susține?*

Stéphane Courtois: Pentru a vorbi foarte concret, acești istorici comuniști nu produc nimic pe plan istoric, sau produc ceva de foarte proastă calitate. Ei știu foarte bine că, dacă la conducerea comisiilor vin oameni competenți, vor fi măturați. S-au regrupat în cutare universitate, în cutare secție a CNRS, pentru a se proteja unii pe alții, pentru a-și asigura promovarea, pentru a se promova între ei. Deci, sunt în joc, pe de o parte, interesele foarte precise ale carierei și fidelitățile ideologice și afective. N-au nici o preocupare intelectuală, în afara celei de a apăra discursul istoriei comuniste.

Micaela Ghițescu, scriitor: *Aș vrea să vă vorbesc despre o acțiune începută de curând, inițiată de fundația „Icar”, și care are ca scop un proces juridic al comunismului. Fundația „Icar” a chemat în justiție statul român pentru a-și asuma crimele comunismului și a-și cere scuze public pentru ele. Procesul a început, acum câteva săptămâni a avut loc prima înfățișare și justiția a decis că obiectul nu este actual și nu prezintă interes. Acțiunea a fost respinsă. Fundația „Icar” nu a renunțat însă, va continua la tribunalele europene.*

Eu sunt un fost deținut politic, am fost arestată în 1953 când eram elevă și am fost condamnată la 4 ani, din care am făcut doar trei pentru că, în 1955 a fost o amnistie – legată de Convenția de la Geneva etc. În iunie anul acesta am primit o convocare la Curtea Supremă de Justiție pentru a mă prezenta la un proces... M-am prezentat, erau 15 persoane, și procurorul a cerut achitarea noastră. Eu am întrebat pentru ce e nevoie să fiu achitată acum, pentru că am fost amnistiată. Care era, de fapt, problema? În acest grup, doi dintre noi erau informatori și fuseseră eliberați mai devreme, înainte de amnistia din 1955, și deci acum trebuiau să fie „achitați”.

Stéphane Courtois: Este interesant să vezi cum folosesc comuniștii și justiția pentru a falsifica istoria. Pentru că, în fapt, ei încearcă să vă falsifice istoria. Este o presiune psihologică, bineînțeles. Mărturia în justiție nu este o probă irefutabilă dar, pentru istoric, e și mai rău. Istoricul este totdeauna foarte reticent cu mărturiile, deoarece câte mărturii, atâtea istorii. În același timp, istoria comunismului va lua mult timp. Cred că e de muncă pentru 50 de ani. Această muncă a fost începută, dar numai de zece ani. Mai sunt patruzeci. Apoi, sunt sursele tradiționale, sursele obișnuite ale istoriei contemporane, adică, documentarea, arhivele etc. Am văzut mii și mii de pagini de documente în arhivele de la Moscova, care nu erau falsificate, care încă se află acolo. Sunt studenți care lucrează în arhive. Această cercetare ne învață multe despre funcționarea reală a acestui sistem, dincolo de fațada publică. Acesta este un element foarte important: toată documentația tipărită, hârtia, totul este foarte important, pentru că acestea sunt documente de epocă. Evident, dacă nu sunt false, dacă nu sunt contrafăcute. Pentru istoric este absolut fundamental, îi rămâne apoi să critice documentul, să-l interpreteze. Există apoi mărturiile. E evident că într-un sistem ca cel comunist, unde totul este secret, controlat, verificat, ascuns, mărturiile sunt foarte importante, pentru că, în mod cert, nu există alte surse. Când trăiești într-o țară democrată, presa este relativ liberă și, deci, prin presă și prin publicarea de cărți, poți afla multe. Într-o țară comunistă, nu este posibil, pentru că totul este controlat, ascuns. În acest caz mărturiile au mai multă importanță decât într-o țară normală, și un cuvânt autentic poate să ne releve multe. Pe măsură ce vor fi mai mulți istorici, vor putea lucra, relua, spune: „Cutare a spus aceasta despre cutare perioadă, acolo, cutare a spus același lucru despre cutare perioadă, în cutare loc”. E o muncă uriașă, dar nu poți scrie cărți bătând din palme! Și în acest caz, sunt foarte optimist, deoarece chiar și cele mai ascunse lucruri sfârșesc prin a ieși la iveală.

Despre Revoluția culturală chineză, n-aveam practic nici o fotografie. Am vrut să public una sau două fotografii în *Cartea Neagră*. Nu am găsit nimic, nimic, nimic! Din rațiuni ușor de înțeles: mai întâi, în China,

fotografia nu era dezvoltată în anii '50-'60, și apoi orice individ fără autorizație care avea un aparat de fotografiat era obligatoriu spion. S-a întâmplat ca, în momentul în care Revoluția culturală a început, un tânăr fotograf oficial, foarte entuziast, foarte maoist, care se numea Li Jen Șeng, să fie autorizat să aibă un aparat și o peliculă. A făcut fotografii în grabă, la grămadă, enorm de multe. Dintre acestea, multe „fotografii oficiale” au intrat în presa gărzilor roșii. Apoi, nu s-a mai auzit nimic. Dar, după 35 de ani, acest om consideră că situația din China îi permite să dezvăluie că a făcut treizeci de mii de fotografii clandestine, pe care le-a păstrat, le-a conservat pe riscul lui. Este teribil, pentru că, dacă ar fi fost prins cu ele, ar fi fost imediat lichidat. Lucru extraordinar, aceste fotografii încep să fie publicate. O carte cu o selecție din aceste fotografii a fost deja publicată în mai multe țări. Sunt fotografii teribile, adevărate fotografii ale Revoluției culturale: femei în genunchi împușcate, profesori umiliți, cu urechi de măgar, cărora li s-a smuls părul. Lucruri terifiante. Iată o documentare extraordinară a epocii, care iese la lumină. Istoricul este gata să se informeze pe orice cale posibilă. Și există sursele clasice... Am asistat, în Franța, la începuturile a ceea ce se cheamă istorie orală. La Universitate, mulți profesori nu voiau să audă vorbindu-se de aceasta. Un magnetofon, un martor, dar ce înseamnă asta? Nu e ceva serios! S-a ieșit însă din această logică a istoriei academice, pentru a se recurge la alte surse care sunt: martorii, actorii; acum, chiar fotografia devine o sursă care, pentru istoria Revoluției culturale, va fi, fără îndoială, fundamentală. Aceste fotografii sunt depuse în Statele Unite. Fără să știe, fotograful a făcut o muncă de istoric extraordinară, pe riscul său.

De asemenea, la Phnom Penh, sub Kmerii Roșii, exista o închisoare cunoscută, la Tuol Sleng, al cărei număr de cod era S21. În această închisoare au intrat 20.000 de persoane și nici una nu a mai ieșit vie. Au fost torturate până la moarte, pentru a-și face autocritica, a-și redacta biografia, ori pentru a „mărturisi” că erau agenți CIA. A fost însă un deținut fotograf, care a fost obligat să fotografieze fiecare persoană. Evident, aceasta i-a permis să-și salveze pielea, și nu s-a gândit niciodată că face operă de istoric. Dar, Kmerii Roșii, învinși de către vietnamezi, s-au retras atât de repede, că toate fotografiile au rămas. Am publicat unele din ele în *Cartea neagră*, dar în Franța, cu câțiva ani în urmă, acest fotograf cambodgian, care încă trăiește, a venit să-și prezinte miile de fotografii la marele festival anual de fotografie de la Arles. Știți, fiecare dintre acești bărbați, dintre aceste femei, sau dintre acești copii – căci erau și copii – a murit acolo. A fost întâi torturat, obligat să-și scrie autobiografia de spion, și apoi asasinat. Este un document istoric extraordinar!

Cred că ieșim puțin din cadrul foarte academic, în care istoria a funcționat un timp foarte îndelungat. E drept că istoria rămâne, în Franța, una dintre disciplinele cele mai academice, cu concursurile, agregția – care dezvoltă un anumit conformism. O spun cu atât mai mult cu cât eu n-am trecut prin nici un concurs. Sunt rățușca cea urâtă în clocitoarea puilor de găină. Dar aceasta se schimbă, deoarece chiar colegii noștri foarte academici sfârșesc prin a admite că nu există doar arhivele. Există și alte lucruri, mai ales când te ocupi de subiecte așa complicate, cum e comunismul. Comunismul nu e un subiect simplu. E puțin mai complicat decât studiul despre subprefectura X sau Y, între anii 1890 și 1914. O întregă parte a istoriei academice nu prezintă mize personale. Mulți dintre colegii noștri studiază subiecte care nu prezintă mize personale, nici măcar politice. Le este foarte greu să creadă că lucrăm asupra unor teme foarte diferite, care cer o altă manieră de tratare. Nu poți să te mulțumești să privești aceste lucruri de foarte sus, zicând: „Iată, obiectul istoric este aici, îl supun examinării”. Nu, în cazul comunismului e puțin mai complicat.

Se progresează puțin câte puțin dar, în urma publicării *Cărții negre*, m-am trezit foarte izolat în Universitate, chiar colegi și prieteni, cu care am lucrat zilnic timp de cincisprezece ani, dintr-odată uitaseră că mă cunoșteau. Mulți dintre acești colegi și-au zis: „Bun! Courtois va fi ciopârțit. Deci, să nu apărem alături de el, căci vom fi făcuți bucăți odată cu el!”. Când, după trei sau patru luni, au văzut nu doar că n-a fost masacrat Courtois ci, dimpotrivă, a început să reacționeze destul de viguros, au început să-și schimbe atitudinea. Câteva luni după publicarea cărții, unul dintre acești colegi, pe care îl cunosc foarte bine, mi-a spus: „Stéphane, știi, trebuie totuși să vorbim despre carte. Da, suntem câțiva care cred că ar trebui să discutăm”. „Foarte bine!”. „Da, ar fi bine să discutăm cu ceilalți coautori”. „Perfect!”. Atunci am zis: „Ce vrei să facem?” „Vom organiza o ședință de lucru la Fundația Națională a Științelor Politice.” Dar știți ce-a fost această ședință de lucru? O ședință clandestină! O ședință clandestină la Paris, în martie 1998. Am făcut o reuniune clandestină, într-o sâmbătă dimineața, într-un loc unde se știa că nu va fi nimeni, și că invitații vor fi aleși pe sprânceană. Erau acolo autorii *Cărții negre*, plus cinci sau șase colegi. Trebuie să mărturisesc că am fost destul de violent la această reuniune, dar am înțeles că trebuie să trec prin ea pentru a reînnoi contactul cu colegii mei și a relansa dezbaterile la Universitate. Vă dați seama? La Paris, în 1998, să organizezi o întâlnire clandestină la Sciences Po, într-o sâmbătă dimineața. Ce înseamnă asta? Acești colegi se temeau că se află că au discutat cu Courtois despre *Cartea neagră*. Este totuși de necrezut! Între timp, lucrurile s-au calmat. Se poate să ai dezbateri publice despre această carte cu colegi care nu o iau la fugă. Dar chiar prieteni

foarte apropiați au criticat această carte într-un fel absurd și violent! Am fost obligat – cu adevărat – să-i iau unul câte unul, să le trimit scrisori, scrisori cum nu trimiți multe în viață, în care spuneam: „Bine, credeam că-mi ești cu adevărat prieten, dar, iată, acum trebuie să aleg”. Nu îndrăzneau nici măcar să răspundă scrisorilor mele! Doar că, șase luni mai târziu, îmi ies în cale pe un coridor și: „Bună ziua, Stéphane!”. A, în sfârșit! Sunt pe cale să treacă în tabăra bună. Aproape că trebuie să cuceresc fiecare om, unul câte unul. De necrezut, totuși! Aici (în România), mai înțeleg: sunt constrângerii. Dar în Franța, care sunt constrângerile, care sunt amenințările? Este o țară perfect liberă. Dintr-odată, înțeleg mai bine dificultățile!

Emanoil Cosmovici: *Un mare intelectual român, evreu de origine, trecut la ortodoxie, care a stat prin închisorile comuniste, Nicolae Steinhardt a scris un lucru extraordinar în cartea sa „Jurnalul fericirii”: „Ororile regimurilor totalitare nu pot fi în general detectate decât dacă regimurile respective practică o brutalitate simplistă (exemple: tiranii din vechime și evul mediu, mongolii, Timurlenk, nazismul...). De îndată însă ce avem de a face cu sisteme subtile și grijulii de salvarea aparențelor – unde se lucrează sistematic și savant – depistarea este incomparabil mai grea și în fața istoricului se ivește problema crimei perfecte. Aflarea adevărului în acest caz a înfrânt mulți specialiști și detectivi de seamă. Istoricul sau cercetătorul, acum, trebuie să dea dovadă de însușiri neobișnuite și să nu ezite a se referi la metode aparent străine de știința istoriei și disciplina politicii. El trebuie să nu se ferească de a recurge la metode proprii detectivilor și medicilor. Vreau să vorbesc de microsemnalele care, singure, de obicei, îngăduie străpungerea stratului de vid înapoia căruia este izolată crima perfectă. Regimurile totalitare au grijă să ia toate măsurile necesare – mergând foarte departe – pentru acoperirea adevărului. Nu deci prin simptome a căror examinare stă la îndemâna oricui se va putea rezolva misterul. Numai microsemnalele – acele amănunte infime ori efecte secundare ori imprevizibile consecințe datorate evoluției creatoare pe care nici criminalul cel mai prudent și mai organizat nu le poate prevedea și evita – sunt în măsură să arunce lumină asupra acestor afaceri tenebroase.”*

Stéphane Courtois: Este adevărat, caracterul „spectacular” al crimelor naziste a ascuns, într-un anume fel, caracterul de crimă perfectă făcută de comuniști, pentru că, efectiv, comuniștii erau mult mai subtili decât naziștii, din acest punct de vedere. Este cineva care vorbește foarte bine despre asta în *Cartea neagră* nr. 2, anume Joachim Gauck. Pentru că Joachim Gauck este un german din Est. Capitolul lui este extrem de interesant, pentru că și povestește propriul itinerar: este fiul unui german din Est, care a fost deportat în gulag de către ruși,

unde a și murit. Când era tânăr, ura cu adevărat Uniunea Sovietică și comunismul. Dar povestește cum, puțin câte puțin, el, care era pastor al Bisericii luterane, a fost constrâns să colaboreze cu acest regim. Vorbește foarte precis despre asta. Povestește cum propaganda est-germană îi prezenta foarte abil pe comuniști ca antinaziști și adevărați democrați – tot acest dispozitiv de propagandă pe care comuniștii l-au folosit și în Franța, toată această mitologie a luptei antifasciste, când se uită să se amintească tocmai Pactul Ribbentrop-Molotov. Gauck povestește – și aceasta este foarte interesant pentru noi, europenii din Vest – „trădarea” europenilor vestici: „Mi-am pus multe întrebări: oare acest regim este realmente atât de oribil cum am crezut la început? E cu adevărat un regim antinazist? Atunci, în anii '60, mă întorceam, mai ales, înspre Vest, pentru a încerca să capăt un răspuns. Și ce aveau ca răspuns cei din Vest? Socialismul din Est este minunat; noi, în Vest, ne aflăm într-un capitalism abominabil”. Acest răspuns al Vestului a contribuit mult la a-mi spune că, în orice caz, nu există mijloc de ieșire din asta. Viclenia sovieticilor a fost aceea ca discursul sovietic să ne parvină prin Vest. Oamenii din toate țările comuniste își ziceau: „Ne putem salva cu ajutorul Occidentului”. Dar ce se întâmpla de fapt? Din Vest venea un discurs care zicea: „Ce noroc aveți cu regimul socialist!”. Atunci oamenii înțelegeau: „Am pierdut. Trebuie să ne adaptăm; dacă nu, nu există nici o scăpare”. Și aceasta este una din responsabilitățile foarte grave ale Vestului, care a contribuit la pierderea speranței într-o schimbare de regim, și care a îndemnat oamenii la supunere, obiectivul principal al comunismului. Comunismul încearcă mai întâi să elimine, să lichideze un anumit număr de oameni, și apoi să obțină supunerea celorlalți. Dacă sunt supuși, totul e în ordine. Dacă strigă: „Trăiască Stalin!”, nici o problemă! Dacă merg drept, cum le poruncește regimul, asta poate continua așa timp de două sute de ani. Din acest punct de vedere, comuniștii din Vest, dar și un anumit număr de socialiști și oameni de dreapta, au o responsabilitate foarte importantă. Mi se pară că națiunile care au trăit sub regimul comunist în Est, au suportat ceea ce se cheamă sindromul Stockholm, care face ca oamenii luați ostatici de către teroriști să devină, după un timp, prietenii teroriștilor, pentru că, inconștient, cred că nu există altă soluție. Victimele încep să-și iubească torționarii. Este exact ceea ce s-a petrecut aici: la început, oamenii își spun: „Vom evada, vom scăpa”. Și apoi, după zece-douăzeci de ani, își spun: „Nu există soluție”. și, deci, inconștient, trec de partea puterii, caută aranjamente cu puterea. Dar cu puterea comunistă nu poți face nici un aranjament. Singurul aranjament este supunerea totală.

Sunt foarte optimist, bineînțeles. Dacă nu eram optimist, n-aș fi aici.

Cum se spunea în mai '68: acesta nu este decât un început, să continuăm lupta!

ACTUALITATEA FENOMENULUI TOTALITAR*

Romulus Rusan: *Vi-l prezint pe unul dintre cei mai importanți cercetători ai fenomenului totalitar în general, al comunismului în special, dar și al paralelei între fascism și comunism, al comparației între aceste două maladii care au schimbat fața civilizației în secolul XX, transformându-l într-un secol al răzburilor sângeroase, al distrugerii cu orice preț a civilizației tradiționale și democratice. D-l Courtois este un produs al școlii franceze de istorie, aș spune neacademică, deși lucrează la un institut academic, al acelei istorii studiate în contact direct cu realitatea. D-l Courtois, în afară de 15 cărți, cred, este cunoscut pe plan mondial prin „Cartea neagră a comunismului”, apărută în ziua de 7 noiembrie 1997, exact la 80 de ani de la ceea ce a fost numită „Revoluția socialistă din octombrie”. A fost o demitizare a comunismului, urmată de o contestație furibundă venită din partea cercurilor de stânga și de extremă stângă din Franța și din alte țări. Cartea a apărut în 26 de limbi, într-un tiraj de 1 milion de exemplare. Am avut onoarea ca în România să publicăm, cred că odată cu Germania, prima traducere. Traducerea română a apărut în 4 iunie 1998, însoțită de o Addenda care completa textul privitor la țările din Europa de Est, inerent incomplet datorită lipsei specialiștilor în istoria recentă a acestor țări. De câteva luni a apărut volumul doi al acestei „Cărți negre a comunismului” în care Addenda românească a fost inclusă ca un capitol aparte împreună cu addendele și prefețele din celelalte țări din Est, dar și cu referiri la comunismul italian și cel din Grecia.*

Stéphane Courtois: O să vă vorbesc despre actualitatea fenomenului totalitar. Înainte să încep, vreau să fac câteva precizări asupra fenomenului totalitar însuși.

Vă reamintesc că, până în 1917, Europa cunoscuse trei sisteme de putere. Cel mai cunoscut, cel mai tradițional era monarhia – monarhia absolută, monarhia de drept divin – care se baza pe un principiu ierarhic, pe un principiu ereditar, și care, deseori, împărțea societatea în clase: nobilimea, clerul, țărănimea, starea a treia. Acest sistem a fost foarte puternic zguduit de Revoluția franceză din 1789 și a fost aproape distrus de primul război mondial, care a văzut scufundându-se cele mai multe monarhii: țaristă, a Habsburgilor, a Imperiului Otoman. Acesta era primul sistem.

* Conferință și discuții de la cursurile Școlii de Vară Sighet, iulie 2003

Cel de-al doilea sistem de putere era chiar unul de dictatură. Un șef sau un grup ajung la putere și guvernează după propriile interese, reprimând contestatarii.

Al treilea sistem, care a apărut prin 1789-1790 în Franța și în SUA, este sistemul democratic. Este un sistem care se bazează pe principiul egalității cetățenilor – egalitate în fața puterii politice, în fața legii – și care se manifestă prin alegeri, guvernării sunt aleși de către popor. Acest sistem democratic s-a dezvoltat în întreaga Europă de-a lungul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Este un sistem care a adoptat forme instituționale diferite, ca monarhia constituțională în Anglia, republica parlamentară în Franța, republica prezidențială în SUA, chiar și amestecuri între republica parlamentară și cea prezidențială, ca în Franța de azi (care nu merge prea bine). Oricare ar fi forma instituțională, principiile rămân aceleași. Este reprezentativitatea – guvernării sunt aleși de către popor, formând un parlament cu una sau două camere. Alegerile sunt libere și secrete. Există o constituție care determină funcționarea puterilor. Există alegeri și bineînțeles există partide. Dacă există alegeri și partide, există și o presă liberă care organizează dezbateri libere. Insist asupra acestui punct pentru că este una din problemele cu care România se confruntă azi. Democrația nu înseamnă doar instituții, ci și o cultură de masă. Adică majoritatea populației trebuie să accepte valorile democrației. Nu este suficient să spui: există un parlament, deci suntem democrați. Trebuie, de asemenea, ca oamenii politici, responsabilii și majoritatea cetățenilor să adere la aceste principii ale democrației. Unul din interesele principale ale democrației este de a organiza dezbaterile între cetățeni și de a evita, în măsura în care se poate, războaiele civile, adică războaiele între cetățenii aceleiași țări.

Această mișcare democratică s-a dezvoltat în întreaga Europă în secolul al XIX-lea și a sfârșit prin a ajunge în mod natural în Rusia în martie 1917. A avut loc deodată o revoluție democratică în această țară. Problema este că această revoluție democratică foarte curând a fost răsturnată printr-o altă revoluție, care era antidemocratică, deschis antidemocratică, și care a fost condusă de deja faimosul Lenin – Vladimir Ilici Ulianov, pe adevăratul lui nume, despre care sigur ați auzit vorbindu-se. Lenin era un socialist, dar un socialist de o speță particulară. În timp ce toți socialiștii europeni din secolul al XIX-lea erau democrați, Lenin era clar un antidemocrat. El considera că democrația era un sistem burghez, iar socialiștii nu puteau accepta un sistem burghez. Deci chiar dacă a avut loc o revoluție democratică în Rusia, trebuie să înlături această revoluție democratică și burgheză și trebuie să declanșezi războiul civil, pentru a ajunge la putere. În 7 noiembrie 1917 bolșevicii au organizat o lovitură de stat. Au pus mâna pe putere la Sankt Petersburg și s-au angajat într-o

revoluție comunistă cu o primă inițiativă absolut simbolică și diabolică. La 18 ianuarie 1918, o dată puțin cunoscută dar care este foarte importantă, Lenin a suprimat pur și simplu prima adunare constituantă care fusese aleasă în Rusia, prima aleasă în mod liber. Pentru că nu avea majoritatea în această adunare, a lichidat-o. A lichidat-o militar – a cerut militarilor să închidă sala în care erau adunați deputații și au tras cu mitraliera, sub privirea unei enorme manifestații populare care susținea această adunare. Evident, din acel moment războiul civil a fost declanșat și Lenin a început să inventeze sistemul totalitar. Întâi de toate a instaurat partidul unic. Toate partidele au fost interzise, mai puțin partidul bolșevic. La acea epocă să spui public că erai într-un alt partid însemna să-ți riști viața, să fii împușcat pe loc. În același timp a interzis toată presa, mai puțin cea comunistă. Apoi a atacat sectorul economic – naționalizarea generală – industria, căile ferate etc. și a rechiziționat forțat toată producția țăranilor. Toate acestea au avut loc în primele 6-7 luni ale puterii bolșevice.

Din acel moment au apărut cele trei mari caracteristici ale totalitarismului, ceea ce eu numesc cele trei monopoluri: monopol politic – un singur partid la putere; monopol economic – statul pune mâna pe întreaga economie; monopol cultural – statul și partidul care se identifică cu statul controlează întreaga presă, învățământul. Partidul care a pus mâna pe stat își impune propria ideologie. Ce este aceea o ideologie? Foarte simplu: o viziune asupra lumii. Comuniștii au o viziune asupra lumii și ei vor să impună această viziune tuturor. Așa cum am mai spus, oamenii care nu gândesc ca ei sunt eliminați. Care este această viziune asupra lumii? E simplă, chiar simplistă, și se bazează pe ideea că societatea are la bază lupta de clasă. Deci sunt clase care sunt considerate bogate și rele și ele trebuie exterminate. În Rusia anilor 1918-1920, dacă erai proprietar, ofițer, preot, nici nu mai conta ce ai făcut, erai împușcat. Avem chiar o faimoasă declarație a unui șef al poliției politice CEKA, care atunci când dădea ordine oamenilor săi spunea: „Nu vă gândiți la ceea ce au făcut, ocupați-vă doar de ceea ce sunt, cărei clase sociale îi aparțin”. Nimic mai simplu. Al treilea monopol este cel al ideologiei, care este, desigur, una din marile caracteristici ale bolșevismului.

O putere care se comportă în acest fel naște o opoziție foarte puternică. De ce? Pentru că puterea comunistă voia să impună ceva ce era total contrar felului în care țara funcționase până atunci. În această situație, nu era decât o soluție pentru a se menține la putere: teroarea. Teroarea împotriva unor oameni, dar și teroare de masă, contra unor grupuri sociale în totalitate. Fără nici o remușcare. După prăbușirea sistemului sovietic arhivele au dat la iveală texte și telegrame secrete ale lui Lenin pe care nici măcar sovieticii nu au îndrăznit să le publice în cele 45 de volume ale operei lui Lenin. Ce spuneau aceste telegrame? „Omorâți mai mulți!”, „Spânzurați mai

mulți!”. Nu sunt decât apeluri la exterminare. Începând cu luna mai 1918 Lenin a lansat acel „strigăt” de război: „Moarte chiaburilor!”. *Kulacii* – chiaburii – erau acei țărani care refuzau să dea statului ceea ce munciseră. Vă puteți imagina că într-o țară ca Rusia, unde în acel moment 82% erau țărani, însemna o mulțime de oameni.

În fine, ultima caracteristică a fenomenului totalitar este dorința de a extinde acest sistem în lumea întregă. Astfel, din 1919 Lenin a creat o organizație mondială care s-a numit în diverse feluri, fie Internaționala a III-a, fie Internaționala Comunistă, fie Komintern. Această organizație regrupa partidele comuniste create în întreaga lume. Imediat după 1919 s-a creat un partid comunist francez, unul român etc. și, bineînțeles, aceste partide se aflau sub controlul absolut al Moscovei. Am putut să consult la Moscova zeci de mii de pagini de arhivă privind partidul comunist francez și am fost stupefiat să descopăr controlul total pe care-l aveau sovieticii asupra partidului comunist francez. Aceste diferite partide comuniste erau nucleele care trebuiau să servească ca bază viitoarelor structuri de putere comuniste. De exemplu, exista o comunistă din România foarte cunoscută, Ana Pauker, care a venit în Franța ca să organizeze în secret revoluția. În 1944 ea a sosit în România împreună cu Armata Roșie și a devenit unul dintre liderii noului regim comunist.

Deci, iată, începând cu noiembrie 1917, Lenin a inventat un nou tip de putere, care nu exista până atunci. Nu e sistemul monarhic, nici cel democratic. Și nici măcar nu este un sistem dictatorial, pentru că un dictator obișnuit nu se ocupă de ideologie, nu se ocupă de ceea ce gândesc ceilalți, și nu se ocupă nici măcar de economie, cel mult din timp în timp va fura de la un negustor sau altul, dar lasă economia să funcționeze în mod natural. Evident, nașterea acestui nou fenomen politic în inima Europei a provocat reacții ale democrațiilor, care s-au apărat cu legile lor, dar și reacții mai violente. Au fost o parte a forțelor de dreapta care și-au spus: „Vom face același lucru ca și Lenin! Vom pune și noi mâna pe ideea de revoluție, dar pentru propriile noastre scopuri”. Astfel a apărut foarte repede o primă mișcare de reacție anticomunistă, în 1919-1920, în Italia, cu celebrul Mussolini, care înainte de 1914 fusese șeful mișcării socialiste italiene. El a pus stăpânire pe ideea de revoluție dar pentru o mișcare mult mai la dreapta. A creat mișcarea fascistă. S-a apropiat de centrul de putere din Italia și a fost primul care, în 1925, a revendicat într-un discurs ideea de totalitarism, ideea de a face un stat totalitar. În timp ce Lenin era mai viclean și nu spunea deschis că vrea să construiască un stat totalitar, Mussolini, care era un om foarte expansiv, a spus foarte clar lucrurilor pe nume. Și vedem apoi emergența mișcării naziste în Germania. Din 1919-1920 discursul lui Hitler e bazat pe două mari idei, evident, antisemitismul și antibolșevismul.

Deci ajungem în 1939 cu trei mari sisteme totalitare, comunismul, care în acea vreme exista doar în URSS, fascismul și nazismul. În 1939 asistăm la un fenomen extrem de interesant, alianța totalitarismelor. Spre surpriza generală, Hitler și Stalin au semnat un prim tratat, la 23 august 1939, care a fost calificat public ca un tratat de neagresiune între cele două țări, URSS și Germania. Dar azi știm din arhive că era doar o fațadă, în spate fiind un tratat secret, ceea ce s-a chemat „protocolul secret”. Ce a fost acest „protocol secret”? Un acord între Hitler și Stalin pentru a-și împărți Europa Centrală. Nu era o mică afacere și, evident, acest acord, în același timp public și secret, va determina declanșarea celui de-al II-lea Război mondial. Totdeauna se spune că Hitler e responsabil. Dar dacă Stalin nu ar fi încheiat un acord cu el în 1939, nu e sigur că Hitler ar fi avut curajul să atace Polonia. Cu acest acord secret în buzunar, el era absolut liniștit în ceea ce privește Rusia. Acest acord din 23 august 1939, oficial „acord de neagresiune”, a fost dublat la 28 septembrie 1939 de un al doilea acord, care se intitula Tratat de prietenie între Germania nazistă și URSS. și începând de atunci, spre exemplu, România a pierdut Basarabia și Bucovina de Nord.

Iată-ne ajunși la cel de-al doilea război mondial. Pur și simplu cele două puteri totalitare își urmau propria logică, pentru că am spus că logica lor era de expansiune maximă. Hitler deja ocupase toată Europa de Vest și voia să meargă și în Est. Deci tratatul între cele două sisteme totalitare se rupe. Anglia era deja în război cu Germania nazistă. SUA intră și ea în război. Pentru rațiuni strategice evidente aceste state decid să se alieze cu Stalin. De ce este o mare problemă? Pentru că vedem alianța între două regimuri absolut opuse: Anglia și Statele Unite sunt mari democrații și se aliază cu unul din cele două sisteme totalitare care au declanșat războiul. Se putea face altfel? Mă îndoiesc. Dar totuși acest gest a avut importante consecințe. Una din primele consecințe a fost, în 1945, distrugerea totalitarismului nazist și a celui fascist. Deci, iată un rezultat pozitiv din punctul de vedere al democrației. Și un rezultat aș spune chiar foarte pozitiv, pentru că ce mai putem spune azi despre actualitatea totalitarismului nazist sau a celui fascist? Ce a rămas din ele? O actualitate foarte slabă. După 1945, Germania a devenit o mare putere democratică și micile izbucniri din timp în timp ale neonazismului, chiar dacă provoacă, cum e și normal, multă emoție în rândul opiniei publice, sunt totuși foarte marginale. În Italia este aproape același lucru. A existat întotdeauna un partid care se cheamă „neofascist”, care până în anii '80 era format din nostalgici ai lui Mussolini, dar a fost preluat de o nouă generație politică și este acum un partid democratic la fel ca și celelalte, are chiar reprezentanți în guvernul italian.

Deci putem spune că unul din rezultatele celui de-al doilea război mondial a fost lichidarea acestor două mari totalitarisme. Și această distrugere ține de un eveniment important, care a fost Procesul de la Nürnberg. Odată ce Germania nazistă a fost înfrântă, învingătorii au decis să înființeze un tribunal internațional unde să fie judecate public crimele de război și, mai ales, crimele împotriva umanității care au fost comise de naziști. Insist asupra acestui punct, pentru că atunci s-a creat în plan juridic noțiunea de crimă împotriva umanității și, puțin mai târziu, noțiunea de genocid. Vedeți deci că este foarte important că putem să ducem această luptă de 50 de ani împotriva genocidului. Există totuși o mare problemă cu acest tribunal de la Nürnberg: printre judecători erau englezi, americani, francezi, reprezentanți deci ai democrațiilor, dar și judecători ai celuilalt totalitarism, cel comunist. Or, totalitarismul comunist a practicat exact aceleași crime ca și nazismul, mari crime împotriva umanității, și chiar crime care pot fi calificate ca genocid. Spre exemplu, împotriva populației ucrainene, contra cazacilor, contra multor popoare din Caucaz. Trebuie să știți că cea mai mare operațiune de deportare din istoria lumii a avut loc în februarie 1944. În doar cinci zile KGB-ul a deportat 520.000 de ceceni. A fost nevoie să mobilizeze 100.000 de oameni din KGB pentru această deportare. Și asta în plin război. Este destul de impresionant. Erau în special femei, copii și bătrâni, pentru că bărbații ceceni erau mobilizați în Armata Roșie care lupta pentru Stalin. Este foarte simbolic pentru caracterul cu adevărat diabolic al acestui sistem.

Asta a fost prima problemă a sfârșitului războiului. A doua problemă, mult mai gravă, a fost triumful militar al comunismului în întreaga Europă de Est, apoi în China, în Vietnam, în Cuba etc. Și cum vă spuneam înainte, începând din 1949 sistemul comunist domina de la Marea Japoniei până aproape la frontiera cu Italia și Franța. Deci acest al II-lea Război Mondial s-a terminat cu înfrângerea completă a două totalitarisme, italian și german, dar cu triumful celui de-al treilea, cel sovietic. Și aici intrăm în ceea ce eu numesc al III-lea război mondial, pe care-l numim cel mai adesea „Războiul rece”, care a început în 1947 și s-a terminat în 1991 cu prăbușirea sistemului sovietic. Aici lupta e clară. Sunt regimurile democratice pe de o parte, și un sistem totalitar de cealaltă parte. Îl numim „Război rece”, dar a fost deseori foarte cald. Deci trebuie să reamintim câteva momente foarte importante, ca de exemplu acela când sovieticii au încercat să controleze Berlinul, apoi dorința de a controla Coreea de Sud și, trebuie să spunem, de fiecare dată americanii au salvat cu adevărat libertatea.

Ajungem acum în 1991 când s-a destrămat sistemul sovietic. Care e deci actualitatea acestui sistem care, de fapt, s-a prăbușit în 1991? O primă actualitate este că sistemul comunist există încă în câteva țări. Să începem cu China – totuși 1.300.000.000, poate chiar 1.400.000.000, pentru că ei înșiși nu știu câți sunt. Nu este o mică

problemă, totuși 1.300.000.000 de locuitori trăiesc sub regimul comunist, un regim care a reamintit, acum 10 ani, studenților chinezi că libertatea nu-și are locul în China. Ați auzit cu toții de masacrul care a avut loc în 1989 în Piața Tien An Men. Există, de asemenea, un regim comunist foarte dur în Coreea de Nord. Mai există un sistem comunist destul de violent în Cuba. Chiar în aceste ultime săptămâni Fidel Castro a arestat câteva zeci de disidenți, a împușcat fără judecată trei tineri care au încercat să fugă cu o barcă. Pe scurt, vorbim de totalitarismul obișnuit. Asta e prima problemă: actualitatea acestui totalitarism comunist.

A doua problemă este că acolo unde sistemul comunist s-a prăbușit nu a fost cu adevărat învins. Nu a fost zdrobit militar cum s-a întâmplat cu fascismul italian sau cu nazismul german. Rezultatul a fost că liderii comuniști au rămas la putere, și metodele comuniste mai sunt încă adesea utilizate. Unul din cazurile cele mai caracteristice mi se pare a fi, din nefericire, Rusia. Este absolut stupefiant să vezi că Rusia de azi este condusă de un fost ofițer KGB. KGB-ul a fost o instituție la fel de criminală ca și SS sau Gestapo-ul. Președintele Elțin, în 1991 sau 1992, a vrut să facă un proces contra regimului comunist din Rusia. Unul din cei mai mari disidenți sovietici, Vladimir Bukovski, care a fost la Sighet anul trecut, a mers la Moscova pentru a participa la acest proces. Dar, ciudat, procesul nu a mai avut loc. Nu a mai fost un proces juridic. Iată o mare diferență față de sfârșitul fascismului italian și a nazismului german. Nu a existat o condamnare oficială a caracterului criminal a acestui regim. Sunt foarte puține excepții, cum ar fi Cehoslovacia, de care am mai vorbit, unde președintele Havel a declarat foarte clar că regimul comunist este condamnat. În rest, nu a existat nici un demers similar în celelalte țări, nici în România, nici în Bulgaria, nici în Albania, nici în Ungaria. Chiar și în Polonia acest lucru pune probleme, pentru că Polonia a ieșit din comunism printr-o negociere între *Solidarnosc* și generalul comunist Jaruzelski. Deci regimul comunist polonez nu a fost în mod clar condamnat. Este foarte dificil să faci acum un proces juridic. Trebuia făcut imediat când responsabilii erau încă acolo, când existau multe probe, mulți martori, așa cum s-a făcut la Nürnberg. Acolo au fost imediat arestați marii șefi nașiști care nu se salvaseră și au fost aduși în fața tribunalului unde erau probe și martori.

Deci, dacă nu putem face un proces juridic, putem face ceea ce eu numesc un proces moral, „judecata istoriei”. Este ceea ce, printre altele, am încercat eu să fac cu *„Cartea neagră a comunismului”*, o carte cu un mare impact, tradusă azi în 28 de țări, deci practic în toate țările Europei, și mai ales în Europa de Est, și difuzată în aproape 1 milion de exemplare.

Se pune o a treia problemă. În ciuda căderii regimului sovietic, în ciuda procesului moral, constatăm în fiecare zi că anumite puncte ale ideologiei comuniste continuă să funcționeze. Cunoscut prea puțin România, de aceea nu vorbesc despre cazul românesc, dar cunosc foarte bine Franța și constat încă aici, într-o țară democratică, o mare influență a ideologiei comuniste. O constat mai întâi în ceea ce se numește mișcarea negaționistă. De la publicarea „*Cărții negre a comunismului*”, acum aproape șase ani, vedem că apar regulat cărți, interviuri, articole ale comuniștilor care spun că nu au avut loc niciodată aceste crime de care am scris noi, că nimic nu e adevărat, că Stalin a fost un om foarte rezonabil, care nu a ucis decât câteva mii de oameni, și, în plus, nu putea face altfel, aceia erau contrarevoluționari. Deci iată un întreg discurs care circulă azi în Franța. V-am adus o probă fotografică destul de uimitoare. Ați citit în ultimele săptămâni de marile mișcări greviste din Franța, organizate în principal de comuniști, pe care noi îi numim „stângiști”. Și, spre marea mea surpriză, într-unul din principalele ziare franceze, al treilea ca importanță, *Liberation*, în numărul din 13 iunie, a fost publicată o fotografie cu greviștii de la căile ferate. Am citit cu mare atenție articolul, dar nu m-am uitat bine la fotografie. Un coleg mi-a dat telefon întrebându-mă dacă am văzut fotografia. „Da, am văzut-o”. „Nu, uită-te atent la fotografie!” Îmi iau ochelarii, mă uit la fotografie și descopăr că o doamnă, care își zice grevistă, poartă un tricou cu însemnele KGB-ului și chiar cu sigla acestuia. Mă întreb dacă cineva și-a pus vreo problemă, cineva din redacția ziarului. Vă imaginați un grevist care să poarte un tricou cu însemnele SS-ului? Guvernul ar cădea. Nu mai e nimic de adăugat.

Cum putem vedea, această ideologie comunistă continuă să fie foarte activă. O vedem în particular transpusă într-o mișcare anticapitalistă foarte puternică, iar uneori devine o mișcare antimondializare. În Franța această mișcare antimondializare este susținută în întregime de comuniști.

Altă manieră în care se manifestă sunt mișcările antidemocratice. Există în Franța, de mai bine de un an, un nou președinte care a fost ales în mod triumfal. Avem un nou parlament, cu o majoritate de dreapta foarte importantă. Există, deci, un guvern legitim, care a decis să facă reforme. Bun. Comuniștii, cei de stânga, au hotărât că nu trebuie să aibă loc reforme. Au încercat, ca și în 1995, să blocheze în întregime țara. Vă reamintesc că în 1995 același guvern de dreapta a încercat să facă reforme și comuniștii au blocat țara timp de trei săptămâni. Știți cum se blochează o țară timp de trei săptămâni? Este foarte simplu. Comuniștii controlează de mult timp sindicatul conductorilor de locomotive. Este suficient să controlezi 3-4 mii de conductori de locomotive pentru

a bloca țara. Și comuniștii o fac într-o manieră absolut deliberată, nici măcar nu se ascund. Au încercat să facă același lucru și acum. Nu a mers, guvernul a fost mai puternic. Dar dezbaterea a pornit.

Deci, iată unde ne aflăm cu actualitatea fenomenului totalitar comunist. Dacă a pierdut enorm din puterea sa politică și militară, comunismul și-a conservat totuși o puternică forță ideologică.

Aș vrea să vorbesc acum despre ce s-ar putea întâmpla în viitor. S-a întâmplat acel 11 septembrie 2001 la New York și Washington, evenimente foarte grave, pe care le cunoașteți cu toții, un atac terorist de mare anvergură asupra a două din cele mai mari orașe ale celei mai mari democrații mondiale. Se pune o întrebare foarte serioasă. Cine sunt cei care au făcut asta, ce vor, care e natura mișcării și acțiunilor lor? Ceea ce vă prezint acum sunt doar ipoteze, ipotezele mele. Sper că ele se vor dovedi a fi false, dar, din nefericire, ca analist al istoriei totalitarismului de așa mult timp, cred că vom fi confrunțați cu izbucnirea celui de-al patrulea fenomen totalitar la nivel mondial, căruia, dacă vrem să-i dăm un nume, îl putem numi islamism revoluționar. Când spun islamism, nu mă gândesc deloc la religia musulmană. Nu mă gândesc la miliardele de musulmani, ci la grupuri precise care au decis să utilizeze religia musulmană într-o perspectivă revoluționară. Cred că această problemă a apărut cu mult timp în urmă, și nu la 11 septembrie 2001. A început cel puțin în 1979, când au avut loc trei evenimente concomitente. URSS provoacă o lovitură de stat în Afganistan, de care se va servi pentru a invada Afganistanul și care va provoca apariția unei mișcări de rezistență islamică fundamentalistă cunoscută sub numele de talibani. În același an are loc o revoluție în Iran care a fost coorganizată de comuniști și islamiști. În cele din urmă comuniștii au pierdut, islamiștii au păstrat puterea și, astfel, a apărut o republică islamică în Iran. În același an, un alt eveniment, mai puțin cunoscut, dar foarte important – un grup islamist fundamentalist a încercat să pună stăpânire pe Mecca printr-un comando militar. Știți că Mecca este inima lumii islamice, așa cum Vaticanul este inima lumii catolice. Cine controlează Mecca, va controla lumea islamică. Această tentativă a eșuat, dar este totuși revelatoare în ceea ce privește voința anumitor grupuri de a prelua controlul lumii musulmane, într-un sens fundamentalist și revoluționar. Mă tem să nu fim iarăși confrunțați cu un nou conflict între țările democratice, în frunte cu SUA, și o nouă mișcare totalitară. Și îmi pun întrebarea dacă nu ne îndreptăm spre un al patrulea război mondial, care din nou va pune lumea democratică în opoziție cu totalitarismul.

Așa cum constatați, nu ezit să mă angajez în ipoteze, ipoteze grave și serioase. Înțeleg dacă veți fi în total dezacord cu ipotezele mele. Dar, în orice caz, dacă suntem cetățeni responsabili e mult mai bine dacă punem întrebările înainte, decât să plângem după. Mă opresc aici și vă las să mă criticați.

Discuții

Romulus Rusan: *Mulțumim domnului rector pentru strălucita sinteză pe care a făcut-o, reușind să creeze o schemă extrem de coerentă și esențială a tipurilor de totalitarisme care ne-au desfigurat un secol. Acum este rândul vostru să puneți întrebări.*

Alexei Mașec, medic, Chișinău: *Ați vorbit despre organizarea partidului bolșevic de către Lenin și Stalin. După cum se știe acel partid a fost organizat pe baza banilor luați de la serviciul secret german. Partidul lui Hitler era unul de extremă dreaptă, iar Lenin și Stalin de extremă stângă. Cum au putut aceste două regimuri să se apropie atât de mult?*

Și aș dori să vă mai pun o întrebare. Acum câțiva ani am citit un articol în ziarul „Izvestia”, publicat la Moscova, scris de academicianul Petrovski. În articolul acesta se spune că în ultimele zile de viață Lenin era un alienat mintal. Ce știți despre acest lucru?

Stéphane Courtois: Mulțumesc pentru cele două întrebări, care sunt importante. Este adevărat că după prăbușirea sistemului sovietic am descoperit în arhivele sovietice proba că bolșevicii au fost finanțați de către serviciile secrete germane în 1917-1918. De ce? Marele Stat Major german era în 1917 într-o situație dificilă. Ideea era că dacă organizează o revoluție în Rusia va fi anarhie, armata se va prăbuși și se scăpa astfel de o mare problemă militară. Problema e că revoluționarii ruși democrați din epoca aceea nu doreau deloc să abandoneze războiul contra Germaniei. Un singur grup a acceptat să organizeze înfrângerea rusă: bolșevicii. Într-o primă fază aceasta a avut consecințe foarte grave, pentru că în martie 1918 Lenin a fost obligat să se supună ordinelor Marelui Stat Major german și Germania a pus stăpânire pe o mare parte a Rusiei. Lenin a avut însă o șansă incredibilă, și anume că în noiembrie 1918 Germania a fost învinsă și, astfel, a putut recupera ceea ce fusese

obligat să cedeze. A fost o lecție foarte serioasă pentru că aceasta arată că o mare putere caută să manipuleze o marionetă, dar e posibil ca, dintr-o singură mișcare, marioneta să devină independentă. Trebuie să spunem că într-un fel asta s-a întâmplat și cu Osama Bin Laden. Serviciile americane au folosit grupările islamice contra sovieticilor, mai ales în Afganistan. Dar marioneta a devenit independentă și nu a mai putut fi controlată. Deci trebuie să ne gândim bine înainte de a face orice în politică. Marele Stat Major german a avut o mare responsabilitate în apariția totalitarismului comunist.

În ceea ce privește sfârșitul lui Lenin, avem acum enorm de multe documente de arhivă privind ultimii doi ani din viața lui. Este un sfârșit absolut terifiant. Acest om avea o problemă de arteroscleroză a creierului. Începând din 1922 a fost dintr-o criză de paralizie într-alta, și, în același timp, era șeful cel mare. Este o situație aproape imposibilă. Era terminat, nu mai putea vorbi, nu mai putea să scrie. În ultimul an al vieții a fost practic un cadavru viu. Problema este că în ultimele minute de luciditate pe care le-a avut a dictat câteva note, ceea ce se cheamă „Testamentul lui Lenin”. Și, în aceste notițe, spunea că trebuie să i se retragă postul de secretar general lui Stalin pentru că e prea brutal. Dar era prea târziu. Chiar el îl pusese pe Stalin în acel post. Încă o dată marioneta a scăpat. Dar nu era chiar o marionetă, pentru că Stalin era un adevărat bolșevic, care a lucrat între 1917-1922 foarte aproape de Lenin. Dacă privim activitatea lui, el nu a făcut decât să pună în practică ideile și metodele lui Lenin, strict, în toate domeniile – relațiile diplomatice, politica internă, economie. E Lenin pur. Numai că Stalin a făcut toate astea cu temperamentul său extrem de brutal. Dar să spui ca Hrușciiov că Lenin a fost bun și Stalin rău, este o impostură.

Tatiana Cernicova, elevă, Timișoara: *Aș vrea să vă întreb dacă în condițiile în care lumea prezentă se configurează ca una unipolară și nu bipolară cum era înainte de căderea blocului comunist, putem vorbi despre o posibilă dictatură care s-ar putea înființa datorită monopolului unic asupra mass-media și asupra informației. De multe ori s-a vehiculat ideea că Statele Unite ar putea manipula opinia publică din celelalte țări pentru a le sprijini împotriva islamismului, pentru așa zisa democrație pe care ar promova-o Statele Unite. Mă refer la regimul instaurat în SUA după 11 septembrie, deoarece după această dată avem de-a face cu o mare schimbare, se instaurează un fel de stare de urgență – fiecare al treilea cetățean al SUA devine un spion al sistemului. Putem vorbi despre un posibil sistem totalitar în formare?*

Stéphane Courtois: Cred că trebuie să înțelegem un lucru. Statele Unite nu au fost niciodată atacate pe teritoriul lor, în nici unul din războaiele mondiale. La 11 septembrie, pentru prima dată le-a fost atacat teritoriul și, în plus, nu au fost atacați militarii ci civilii. Și asta fără nici o declarație de război. Toate acestea au provocat un enorm șoc psihologic în SUA. Statele Unite au reacționat așa cum reacționează întotdeauna. Să vă reamintesc că au intrat în primul război mondial în 1917 după ce marina germană a torpilat un pachet pe care erau îmbarcați cetățeni americani. Statele Unite au intrat în război pentru acest motiv? În 1941, același lucru: au fost atacați la Pearl Harbor de către Japonia și au decis să intre în război imediat. În 1948, după ce americanii și-au adus trupele înapoi în țară, când Stalin a hotărât blocada Berlinului, americanii au spus: „OK, este război”. Și au făcut o antiblocadă. În 1948, în plină iarnă, americanii au stabilit un pod aerian permanent cu Berlinul de Vest și aduceau tot, hrană, apă, cărbune, tot, și asta pentru că Stalin blocase Berlinul. Ca francez îmi amintesc că americanii de două ori ne-au salvat libertatea, în 1917-1918 și 1944-1945. Ceea ce s-a întâmplat la 11 septembrie 2001 este același lucru. Americanii au considerat că e un act de război și au intrat în război. Problema e că SUA fiind cea mai mare putere mondială, când intră în război nu se prefac. Naziștii au înțeles, japonezii au înțeles, chiar și Stalin a înțeles. Și e probabil ca și cei care au organizat aceste atentate să înceapă să înțeleagă.

Îmi puneți întrebarea dacă actele de la 11 septembrie o să provoace o schimbare a sistemului democratic din SUA. Prima constatare, americanii se consideră în război cu cei care au organizat atentatele, și se conduc ca o țară în război. O țară în război nu funcționează ca pe timp de pace. Întrebarea e, dacă se conduc ca o țară în timp de război, poate duce acest lucru la o dictatură? Eu personal nu cred acest lucru. Mai întâi, există o libertate totală de circulație în SUA. Dacă vreți să mergeți mâine în SUA, vă suiți în avion și plecați. Americanii, la fel, pot pleca când vor.

În ceea ce privește informația, nu cred că trebuie să exagerăm această idee a monopolului american asupra informației. În Franța, în Marea Britanie, în Germania, în SUA există o mulțime de ziare. Dacă luăm ca exemplu Franța în timpul crizei din Irak, marea majoritate a presei era antiamericană. Marea majoritate a opiniei publice era antiamericană. Deci nu putem vorbi de un monopol american. Putem spune același lucru despre Spania, unde, deși guvernul era de partea americanilor, s-a confruntat cu o reacție puternică a opiniei publice. Același lucru în Germania și în Italia. În Marea Britanie, Tony Blair, aliatul SUA, a fost confruntat cu o foarte puternică contestare chiar în parlament și chiar în propriul partid. Că americanii își fac propaganda lor, sunt de acord, dar

că întreaga lume este supusă americanilor nu este adevărat. Deci nu se poate vorbi de o dictatură care se instalează în SUA, și nici de un monopol american asupra informației mondiale.

Alexandru Cosmescu, elev, Chișinău: *Să nu credeți din formularea întrebării că aș fi comunist, deși în Republica Moldova comuniștii sunt acum la putere. Sistemul democratic a fost cel care a generat foarte, foarte multe critici. În primul rând, ar fi critica generată de elite cum că sistemul democratic nu este bun pentru că ar trebui să existe niște specialiști care să conducă masele, masele nefiind conștiente de ceea ce vor ele, neavând o cultură politică prea bună. Această afirmație este susținută și de ceea ce ați spus dumneavoastră. Într-un sistem democratic nu conduce strada ci guvernul. Și o altă critică este cea anarhistă care spune că orice stat este o formă de control și de represiune asupra individului. Așadar un stat democratic nu este justificat și nu asigură deplina libertate de exprimare individului.*

Stéphane Courtois: O primă remarcă. Chiar dacă ați fi comunist, nu v-aș reproșa acest lucru. Tocmai pentru că suntem în democrație și fiecare e liber să aibă opinia lui, cu condiția ca nimeni să nu încerce să-mi impună și mie acea opinie prin forță. Problema de fond pe care o puneți este caracterul imperfect al democrației. Democrația afirmă principii pe care, uneori, nu le pune în practică în mod obligatoriu. Sunt de acord cu dumneavoastră. Sunt convins că nici chiar în democrație nu suntem într-un sistem perfect și că democrația este o luptă de fiecare zi pentru a ameliora tot ce poate fi ameliorat.

A doua problemă pe care o puneți este cea a statului. Spuneți că în democrație există un stat și atunci există și constrângere. Într-adevăr, dar dacă nu ar exista statul ce s-ar întâmpla? Am văzut asta în 1918 în Rusia, și era războiului tuturor împotriva fiecăruia. Deci problema este de a avea un stat pentru a regla funcționarea societății, pentru a împiedica oamenii să se omoare între ei în fiecare dimineață. De cealaltă parte, trebuie făcut de așa manieră ca acest stat să nu devină prea puternic, ca în numele ordinii să nu distrugă pe toată lumea. Deci asta este dificultatea democrației, această necesitate de a găsi un echilibru în fiecare zi. Și evident este un echilibru imperfect, dar așa cum spunea Churchill, democrația este cel mai rău sistem, dacă le excludem pe toate celelalte. Din nefericire, comunismul a fost pentru foarte mulți oameni onești și idealști speranța construirii unei democrații perfecte. Din nefericire, așa cum știm, drumul spre infern e pavat cu intenții bune. Deci sunt întru totul de acord că fiecare trebuie să gândească dacă poate face un sistem mai bun decât democrația,

problema este însă să prezinți garanții. Pentru că dacă vrei să faci un sistem mai bun decât democrația și care ajunge a fi de două-trei ori mai prost, remediul „mai răului” este „răul”.

Maria Surducu, elevă, Cluj: *Eu pornesc de la faptul că America nu prea arată ca o democrație, dacă ne referim la caracteristica unei democrații, anume că președintele este ales prin votul poporului. În America cel care a câștigat votul poporului a fost Al Gore și nu Bush, dar totuși Bush a devenit președinte datorită unui sistem electoral învechit, de 300 de ani, pentru că diferența între ei era de 1.000.000 de voturi. Apoi cred că nici nu contează dacă America controlează sau nu informația, din moment ce are armele. Deși majoritatea oamenilor și majoritatea americanilor au fost împotriva războiului din Irak, America a atacat totuși Irakul, în ciuda împotrivirii Națiunilor Unite. Deci nu mai contează dacă are sau nu monopol informațional. În acest caz, America nu devine un sistem totalitar?*

Stéphane Courtois: Prima problemă este legitimitatea președintelui Bush. Faptul că au fost atât de puține voturi între cei doi candidați, nu înseamnă că cel care a câștigat este nelegitim. Primul principiu al democrației este că cel care are majoritatea voturilor este ales, chiar dacă câștigă la o mică diferență. Vă referiți apoi la sistemul de vot american, conform căruia președintele care a fost ales nu a fost cel care a avut majoritatea voturilor electoratului. Da, dar acesta e sistemul american, și au mai fost cazuri când un președinte a fost ales așa. Nu trebuie să uitați că sistemul de alegere a președintelui american este un sistem în două etape. Nu este ales direct de popor. Poporul votează pe marii electori, care apoi îl votează pe președinte. Am putea considera că acest sistem nu este democratic, dar atenție, americanii au de administrat un continent, deci au pus la punct un sistem care să încerce să echilibreze ansamblul acestui continent. Îl putem critica, dar acest sistem funcționează de 200 de ani. Cred că americanii sunt cei care decid cum își aleg președintele și de aceea trebuie să le admitem sistemul și să spunem că președintele a fost ales în mod legitim.

Puneți și o altă întrebare, aceea a puterii militare. Nu-i nevoie să controlezi informația dacă ai puterea militară, așa e. Dar poate nu e nevoie nici de informație dacă ai puterea militară. Pornind de aici discuția e total deschisă. A fost legitim ca americanii să intervină în Afganistan sau nu? Apoi în Irak? V-am spus când v-am prezentat ipotezele mele că ele pot fi contestate și că doar viitorul ne va spune cine a avut dreptate. Nu mai suntem în istorie, istoria e a trecutului. Suntem într-o situație actuală care e foarte fierbinte. Fiecare trebuie să

analizeze situația în funcție de propriile criterii și valori. Dar repet, americanii de la 11 septembrie se consideră în război și se conduc ca atare. Și-au desemnat clar inamicii.

Mihaela Bidilică, elevă, Ploiești: *Dacă revenirea stângii în Europa este o problemă, nu în sensul revenirii unui sistem totalitar, ci în sensul revenirii unui sistem social-democrat? Aș lega această întrebare de articolul 1 din Constituția Italiei care spune că această țară este o democrație populară bazată pe muncă. A doua întrebare este în ce măsură acceptarea conceputului de post-istorie mai poate implica o mișcare totalitară, chiar cea ipotetică mișcare de care ați vorbit?*

Stéphane Courtois: Un răspuns rapid. Există o carte a lui Fukuyama, „Sfârșitul istoriei”. Este foarte interesant de văzut cum prăbușirea sistemului comunist a determinat diferiți analiști să prezinte diverse interpretări asupra viitorului nostru. Pentru Fukuyama sistemul american era sfârșitul istoriei și nu se mai putea întâmpla nimic. Eu cred că 11 septembrie 2001 a arătat că se mai pot întâmpla multe. Democrația, acolo unde există, funcționează mai mult sau mai puțin bine, dar mai sunt multe state în lume care nu sunt democratice. Deci conflictul între democrație și non-democrație continuă. De cealaltă parte, este faimosul Huntington care a prezentat o altă analiză, spunând că acum intrăm într-un război al civilizațiilor. Și, într-o anumită măsură, 11 septembrie pare să-i dea dreptate. Am putea avea impresia că a început un război între lumea occidentală și cea musulmană. Eu nu cred acest lucru. Cred că sunt grupuri revoluționare care utilizează religia musulmană pentru scopurile lor, dar marea majoritate a musulmanilor nu aspiră decât la două lucruri: să trăiască în pace și prosperitate și să-și practice religia liniștiți. Din acest punct de vedere, cred că democrația le poate aduce mai mult decât aceste grupuri revoluționare. Cred că suntem într-un conflict care s-a declanșat în 1789, între democrație și cei care fie nu acceptă democrația, cum este monarhia de drept divin, fie cred că democrația este ceva depășit, cum sunt revoluționarii. Acest conflict durează de 200 de ani și va continua.

În ceea ce privește a doua întrebare, trebuie spuse foarte clar niște lucruri. Este o mică diferență acum între politica de stânga, social-democrată, și politica de dreapta. Constrângerile mondiale fac ca orice guvern să fie obligat să facă cam aceleași lucruri. Adevărata problemă a Europei este unificarea politică. Adică Europa, care înseamnă mai mult de 400 de milioane de oameni, și contează ca cea mai importantă putere economică, să devină și o mare putere politică. Evident, e complicat.

Dumitru Mișin, elev, Chișinău: *Este posibil ca războiul pe care-l duce SUA împotriva terorismului din întreaga lume să declanșeze un război între lumi, cea islamică și cea creștină? Sau acest lucru se poate întâmpla numai datorită grupurilor fundamentaliste revoluționare?*

Stéphane Courtois: Repet, personal nu cred că este un război al civilizațiilor, nu cred că există un război între religii. În Franța sunt 5 milioane de musulmani practicanți. Guvernul e pe cale să oficializeze existența lor pentru că, după cum știți, una din problemele lumii musulmane este că nu există un Vatican musulman, nu putem vorbi de o biserică centralizată musulmană. În Franța există legi clare care stabilesc relațiile dintre guvern și comunitățile religioase. Există reprezentanți oficiali ai catolicilor, ai protestanților, ai evreilor, și acum guvernul vrea să existe și reprezentanți oficiali ai musulmanilor. Deci nu cred că am intrat într-un război al civilizațiilor sau al religiilor. Din contră, e posibil ca grupuri revoluționare islamiste să devină fie prea puternice, fie să profite de o situație pentru a declanșa o mișcare catastrofală. Știți că bolșevicii în 1917 erau doar câteva mii și nu erau deloc puternici, doar că celelalte grupări erau mult mai slabe și au profitat – acesta e geniul lui Lenin – de o situație care le era foarte favorabilă. De aceea cred că e urgent ca puteri ca Statele Unite să conștientizeze aceste probleme. Vă semnalez că felul în care funcționează aceste grupuri islamice seamănă cu maniera în care funcționau grupurile comuniste. Este o mișcare mondială, care vrea expansiunea mondială a islamismului, care organizează grupuri internaționale – sunt algerieni, turci, pakistanezi, afgani – așa cum erau și grupurile de luptători din Spania în timpul războiului. Acele brigăzi internaționale, care ne-au fost întotdeauna prezentate într-o manieră foarte romantică, dar ale căror arhive se află la Moscova, erau strict o armată comunistă internațională care venise să intervină într-o țară străină unde nu avea ce căuta. Văd deci analogii și similitudini care-mi trezesc atenția. Seamănă mult cu ceea ce am văzut deja.

Voce de elev din sală: *Ce părere aveți despre conservarea lui Lenin? Înseamnă că partizanii comunismului își păstrează speranța revenirii comunismului? Și dacă ați vizitat mausoleul, ce ne puteți spune despre sentimentele pe care le-ați simțit în fața întemeietorului acestui sistem totalitar?*

Stéphane Courtois: Este o întrebare serioasă. De exemplu, în Franța în timpul grevelor de luna trecută, în toate defilările greviștii ridicau pumnul și cântau *Internaționala*. Evident, pentru francezi *Internaționala* nu are

semnificația pe care ar putea să o aibă pentru români. Spre exemplu, mulți dintre greviști poartă însemnele cu secera și ciocanul, dar nu înțeleg că pentru milioane de oameni secera și ciocanul sunt semnele opresiunii, că în numele acestor însemne milioane de oameni au fost uciși. Bineînțeles, așa cum am mai spus, suntem în democrație și fiecare poate să se plimbe cu însemnele pe care le dorește, singura problemă e că dacă vă plimbați la Paris cu o cruce încârligată o să fiți închiși, dacă vă plimbați cu secera și ciocanul veți fi chiar aplaudați. Deci nu se pune problema să-i împiedici pe oameni prin legi să facă anumite lucruri, ci să le explici ce înseamnă aceste lucruri. Cei mai mulți dintre occidentali nu înțeleg. În Est este altceva, oamenii înțeleg, secera și ciocanul aici chiar înseamnă ceva.

În ceea ce privește mausoleul lui Lenin... grea problemă. În privința mumiei lui Stalin, acest lucru a fost rezolvat. Mumia a fost distrusă, arsă și aruncată. În ceea ce privește mumia lui Lenin, ceea ce e total stupefiant, ea este tot în mausoleul din Kremlin și sunt încă mii de turiști care vin acolo. Este aproape suprealist. Vă imaginați că ar exista undeva mumia lui Hitler și că oamenii s-ar duce să o viziteze? Ar fi un enorm scandal. Problema este că, dacă vă duceți în Rusia, nu veți mai vedea statui ale lui Stalin, dar peste tot există statui ale lui Lenin, și, mai mult decât atât, la Sankt Petersburg, într-o mare piață, aproape de sediul fostului KGB, este o imensă statuie a lui Djerjinski, care a fost fondatorul CEKA, al poliției politice. Mai rău, aceeași statuie s-ar putea afla în față la Lublianka, sediul KGB din Moscova. A fost luată de acolo după 1991, dar acum câteva luni primarul Moscovei a propus să fie repusă pe soclu, ceea ce a provocat proteste, dar primarul a declarat că ar putea fi repusă doar din motive estetice. Dar vă imaginați că în Germania de azi cineva ar putea repune o statuie a lui Himmler, șeful SS, pentru rațiuni estetice? Nu cred.

„COMPROMISURILE AU CANGRENAT SOCIETATEA”*

Radu Portocală: *În luna iulie (1999, n. ed.), ați participat la simpozionul anual al Memorialului Sighet. Cu ce impresii ați revenit din această călătorie și ce părere aveți despre inițiativa Fundației Academia Civică de a crea un loc de memorie pentru victimele comunismului?*

Stéphane Courtois: Sosind la Sighet, am avut o mare surpriză. Nu mă așteptam să găsesc într-o provincie românească îndepărtată un loc atât de interesant, atât de bine organizat. Memorialul în sine este foarte impresionant. Am putut vizita, însoțit de Maria Brătianu, o expoziție consacrată familiei ei, și, în special, tatălui ei, istoricul Gheorghe Brătianu. Am întâlnit acolo foști deținuți, am discutat îndelung cu ei, chiar în celulele unde fuseseră închiși. Am avut, în acel loc, un sentiment de proximitate cu trecutul, cu tragedia și suferința în toată dimensiunea ei istorică. În fiecare celulă sunt organizate mici expoziții, foarte bine concepute, foarte pedagogice. M-a impresionat, de asemeni, calitatea muncii depuse, atmosfera creată în închisoare, în spațiul de reculegere. Vizitatorul parcurge întâi o sală rotundă, unde soarele desenează o cruce pe sol, apoi curtea cu remarcabilul ei ansamblu sculptural. În acest loc de istorie și de evocare, simpozionul este o altă realizare importantă. Am putut urmări o parte din lucrări, comunicările invitaților – cu toții profesioniști de nivel înalt în domeniul lor. Desigur, erau mulți străini, ceea ce e foarte important: americani, englezi, germani, mulți ruși, dar nu și francezi...

Radu Portocală: *Aveți, deci, impresia că această inițiativă își poate atinge scopul, acela de a deveni un loc de amintire și, în același timp, un centru internațional de studiu al comunismului?*

Stéphane Courtois: Grație numeroaselor traduceri ale *Cărții negre a comunismului*, călătoresc mult în Europa de Est. Nu am descoperit în vreo altă țară ex-comunistă inițiative de amploarea celei de la Sighet. Există, evident, inițiative înrudite, dar care, pentru moment, sunt departe de a atinge calitatea a ceea ce s-a făcut la Sighet. Acum

* *Interviu reprodus din revista "Revers", Paris, nr. 1/1999, cu amabila permisiune a domnului Radu Portocală*

două săptămâni, de pildă, am participat la Sofia, la inaugurarea unei capele în memoria victimelor comunismului și a unui monument pe care au fost deja gravate numele a 7500 de victime. O foarte bună inițiativă, dar care nu are caracterul complex al Memorialului de la Sighet, cu dimensiunea lui istorică și științifică.

Radu Portocală: *Credeți că ar putea exista o coordonare, în Est dar și în Vest, a acestor manifestații, a acestor tentative de restaurare a memoriei?*

Stéphane Courtois: În ce privește țările din Est, constat că se lucrează mult în domeniul tragediei comuniste, al terorii. În România, în afară de Sighet, aș putea să citez colecția „Procesul comunismului” a Editurii Humanitas. Am vorbit despre inițiativa de la Sofia. În Slovenia, după publicarea *Cărții negre*, a apărut o culegere de 850 de pagini de studii și documente despre fenomenul totalitar în această țară. În Polonia se lucrează intens în diverse grupuri de studiu. În Ungaria există „Institutul '56” de la Budapesta. Cât despre Germania, cunoaștem foarte bine faimoasa Comisie Gauck. În Cehia n-am avut impresia că ar fi prea multe inițiative, dar, totuși, președintele republicii se numește Václav Havel, ceea ce e grăitor. În Slovacia, lansarea *Cărții negre* a avut loc în localurile Ministerului Justiției, în prezența ministrului, care e un fost opozant. La Moscova există Asociația „Memorial”. Dar persoanele implicate în aceste proiecte, care lucrează foarte serios, nu se cunosc între ele. Pentru moment, fiecare lucrează pe cont propriu. Mi se pare, deci, că este indispensabil să existe o coordonare, oricât de redusă, pentru a crea o colaborare în acest domeniu, astfel încât tragedia comunistă din Europa de Est să devină un subiect central în funcționarea viitoare a acestor societăți. Căci, după cum am afirmat deseori, o societate nu poate trăi cu cadavre ascunse în dulapuri. Chiar dacă le ascundem pentru a nu le vedea, mirosul sfârșește prin a otrăvi atmosfera. Un exemplu simptomatic: în Slovenia s-a început acum câteva luni construirea unei autostrăzi împrejurul capitalei și, încă din primele zile, au fost descoperite gropi comune; acum, pe măsură ce lucrul progresează, sunt descoperite altele. Toate aceste lucruri nu pot fi ascunse.

Cred, deci, în necesitatea unei coordonări, care ar putea începe, simplu, sub forma unui colocviu anual, unde să se întâlnească și să se cunoască toți cercetătorii. Fiecare ar trebui să știe ce fac ceilalți. Iar Memorialul de la Sighet ar trebui luat ca model. Cred că ar fi important ca un astfel de loc să existe în fiecare țară ex-comunistă.

Cât despre Occident, greutățile sunt mai mari. Constat, pentru moment, că, prin intermediul *Cărții negre*, tragedia comunistă din Est începe să fie conștientizată, dar, în același timp, observ un blocaj, o jenă generală. Se

pun întrebări de genul: e oare bine să vorbim despre asta?, nu cumva se exagerează? etc. Apoi, o întregă categorie de persoane – comuniștii, stângiștii – nu vor să fie abordat acest subiect.

Radu Portocală: *Cartea Dumneavoastră a înregistrat unele reacții destul de răuvoitoare. Cât despre Sighet, s-a scris în Occident că, printre victime, s-ar număra oameni politici dinainte de război a căror memoriei nu merită să fie onorată...*

Stéphane Courtois: E clar că anumite persoane au decis să încerce împiedicarea acestor inițiative. Dar nu cred că vor reuși. Memorialul de la Sighet a fost calomniat în Franța, în unele ziare, de către persoane cu totul neserioase care nu și-au dat nici măcar osteneala de a se duce la Sighet pentru a vedea despre ce scriu. E stupefiant!

În privința victimelor, voi da un exemplu care mi se pare foarte interesant. Acum câteva zile, am întâlnit la Ljubljana pe mai toți cercetătorii Institutului de Istorie. Câțiva dintre ei au luat o decizie pe cât de interesantă, pe atât de importantă: constituirea, pe baza arhivelor, a unei liste complete a tuturor morților – subliniez: a tuturor morților –, inclusiv cei care sunt considerați fasciști sau colaboratori, și aceasta în vederea realizării unui Memorial. În timpul războiului, situația din Slovenia a fost foarte complicată: erau, desigur, slovenii, dar și italienii, era mișcarea de rezistență naționalistă, mișcarea de rezistență titistă, etc. Pentru o regiune atât de mică, cu un milion și jumătate de locuitori, ei estimează numărul morților la 50-60.000, dintre care mulți după eliberare. Memorialul pe care vor să-l creeze va comporta o listă completă cu numele, prenumele, datele de naștere și de dispariție a tuturor persoanelor care au fost omorâte, fără a face o distincție între ele. Mi se pare foarte important, pentru că intrăm astfel în domeniul studiului istoric, după imaginea Memorialului creat în Franța de evrei. Cred că aceasta poate permite nașunilor mici, deșirate de trecut, să găsească o anume seninătate, un loc de reconciliere.

Radu Portocală: *Putem oare spera că procesul comunismului va avea loc într-o zi? Pentru moment, e ciudat să constatăm că tocmai Occidentul e ostil acestei idei.*

Stéphane Courtois: Chestiunea procesului comunismului este dificilă, în primul rând, din punct de vedere juridic. Dacă vrem să organizăm un proces ca la Nürnberg, trebuie respectate anumite forme: trebuie să avem acuzați în carne și oase, indivizi reali; trebuie, de asemenea, să putem dovedi că acești indivizi au fost responsabili de torturi și omoruri. Nu e un lucru ușor, pur și simplu pentru că știm că perioada cea mai intensă de teroare în regimurile comuniste s-a desfășurat în anii 1945-1955, ceea ce înseamnă că mulți dintre responsabili au dispărut între timp. La Nürnberg, aveam la îndemână un număr important de înalți responsabili, aveam toate arhivele, aveam victimele și probele. Erau, deci, reunite elementele tehnice indispensabile pentru desfășurarea unui proces. Astăzi, în țările de Est, organizarea unui astfel de proces ar fi, din acest punct de vedere, mult mai anevoioasă. Și, bineînțeles (cum este cazul în Polonia unde se discută despre un eventual proces al lui Jaruzelski), intră în joc miza politică a organizării sau ne-organizării acestor procese.

Radu Portocală: *Într-adevăr, amândouă posibilitățile au un caracter politic foarte accentuat.*

Stéphane Courtois: Așa este. În Polonia, de pildă, un om de importanța lui Adam Michnik a adoptat prin ziarul său, *Gazeta Wyborcza*, o atitudine defavorabilă proceselor. Michnik pare a întreține bune relații personale cu Jaruzelski, ceea ce creează multe probleme printre foștii lui prieteni din *Solidarnosc*, din perioada clandestinității. În luna mai, pentru a zecea aniversare a *Gazetei Wyborcza*, Michnik a organizat un mare colocviu despre ieșirea din comunism la care l-a invitat oficial pe Jaruzelski. În consecință, Lech Walesa, care trebuia să inaugureze colocviul, n-a venit. Asta ne arată că până și în Polonia, ieșită din comunism și cu rezultate economice bune, chestiunea bilanțului comunismului sau cea a judecării lui rămâne foarte controversată.

Radu Portocală: *Dacă lăsăm de o parte aspectul politic al acestor procese, rămâne totuși aspectul penal: avem de-a face cu criminali care au omorât cu propriile lor mâini și care trebuie pedepsiți ca orice alți criminali. Altminteri, riscăm o ruptură în cadrul Justiției.*

Stéphane Courtois: Da, sunt de acord cu faptul că orice torționar, orice persoană responsabilă de omor ar trebui să fie judecată – cu drepturi de apărare, desigur, dar și cu drepturi pentru acuzare. Și, dacă acest lucru nu se produce, înseamnă că, undeva, există o dificultate. O dificultate despre care cred că este, în primul rând, politică. Aceasta dovedește, de asemenea, că, în multe țări din Est, decomunizarea nu a avut loc. Comparând cu

Nürnberg, constatăm că, atunci, situația era mult mai clară: exista un învingător și un învins, iar acesta din urmă suferise nu numai o zdrobitoare înfrângere militară, ci și una politică. Învingătorii puteau, așadar, să-și impună valorile, iar organizarea procesului de la Nürnberg era un simbol al victoriei lor. Sigur, operația era viciată la bază deoarece printre învingătorii care afirmau valori umane se afla un regim care practicase, el însuși, crimele contra umanității și genocidul chiar înaintea naziștilor. În situația actuală, lucrurile sunt mult mai puțin clare. Toată lumea proclamă înfrângerea comunismului, ceea ce nu este exact. Comunismul s-a prăbușit singur, a implodat. Dacă ar fi fost învins, cum se spune, am fi văzut limpede învingătorii. Or, nu-i vedem!

Ceea ce mă uimește cel mai mult de când am început să călătoresc în Est pentru prezentarea *Cărții negre*, este faptul că, până și în țările unde s-ar putea crede într-o completă eradicare a comunismului, putem constata că lucrurile nu stau chiar așa. Unele echipe comuniste au fost învinse, dar, adesea, ele au fost înlocuite cu altele – cum a fost cazul în România, în Bulgaria, în Iugoslavia. Chiar în Polonia, unde s-ar putea crede că Solidarnosc și Walesa sunt marii învingători, constatăm existența unei stângi neo-comuniste bine instalată, puternică, capabilă să influențeze situația. Cred că marea problemă rezidă în conștientizarea faptului că nu am asistat la o reală înfrângere a comunismului, în sensul în care câștigătorii își impun valorile, iar cele ale învinsului dispar.

Radu Portocală: *Putem vorbi, mai degrabă, de o prăbușire instituțională – fără să uităm, totuși, China și celelalte țări care trăiesc în regimul comunist! – ceea ce nu reprezintă o victorie ideologică a Occidentului. Ideea comunistă supraviețuiește și pare chiar a prospera.*

Stéphane Courtois: Absolut. După un prim moment de euforie, când s-a crezut în moartea comunismului, ne dăm seama că n-am asistat decât la prăbușirea regimurilor. În plus, anticipând ce avea să se întâmple, ele au luat măsuri precise pentru a-și asigura o anumită formă de supraviețuire. Au fost pregătite echipe de substituție care au eliminat vechile echipe – cum s-a întâmplat în România și Bulgaria, sau cum s-a încercat în RDG (unde, conform arhivelor, Moscova intenționa să-l înlocuiască pe Honecker cu Markus Wolf, fostul șef al serviciului de spionaj est-german). Comuniștii nu sunt naivi: ei știau că lucrurile mergeau prost, știau că unele echipe conducătoare erau complet uzate, și au înțeles că acestea trebuiau înlocuite. În acest fel, ei au reușit, pe de o parte, să mențină în activitate celule de buni comuniști, și, pe de altă parte, au promovat o nouă imagine a

sistemului. Dar, în special, ei au izbutit să pună deoparte mulți bani – ceea ce, în politică, e esențial. Călătorind în Est, am înțeles că au fost constituite rezerve bănești importante, cu care comuniștii puteau face multe lucruri...

Radu Portocală: *Cele ce spuneți explică faptul că, astăzi, încă, în Occident, anti-comunismul e considerat ca o boală rușinoasă.*

Stéphane Courtois: Acest lucru m-a uimit încă din 1993-1994, adică înainte de publicarea *Cărții negre*. În acel moment, am simțit că o bună parte din stânga franceză era extrem de crispată în ceea ce privește chestiunea comunistă. Persoane pe care le cunoșteam bine, ca, de pildă, o serie de istorici cu care lucram de ani de zile, s-au repliat dintr-o dată pe poziții anterioare, pe poziții mult mai sectare decât cele pe care se aflaseră în anii 1989-1991. Aceasta se explică prin conjuncția a trei factori. În primul rând, am asistat la prăbușirea URSS, în 1991, ceea ce pentru mulți oameni de stânga – chiar pentru cei care părăsiseră partidul comunist – însemna un șoc de neimaginat. Faptul că drapelul roșu nu mai flutura deasupra Kremlinului (chiar dacă rămăsese steaua roșie), că se discuta scoaterea lui Lenin din mausoleu, că în Est se instalau reprezentanții capitalismului, însemna, pentru ei, un traumatism. Un al doilea traumatism a fost deschiderea unor arhive la Moscova. Mulți dintre ex-comuniști au fost tulburați la gândul că aceste arhive ar putea conține documente despre ei înșiși, sau despre apropiații lor. În sfârșit, în 1993, stânga franceză suferea o înfrângere electorală fără precedent. Am simțit limpede crisparea despre care vă vorbesc în propria mea revistă, *Communisme*, unde o parte din comitetul de redacție a fost cuprins de furie fiindcă începusem să publicăm documente găsite în arhivele de la Moscova. Au încercat fie să acapareze conducerea revistei, fie să o saboteze. În cele din urmă, o treime dintre ei a părăsit redacția. Am trăit atunci o criză majoră, care m-a uluit. Crezusem că prăbușirea URSS și deschiderea arhivelor însemnau că problema comunistă era încheiată, că avusese loc o victorie a democrației și o înfrângere a comunismului, că puteam reîncepe lucrul pe baze clare. Crezusem că nu mai exista nici o miză. Mă înșelam. Nu înțelesesem nimic. Ceea ce se producea era contrariul a ce mă așteptasem: prăbușirea sistemului, deschiderea arhivelor, toate acestea au provocat o extraordinară reactivare a nostalgiei comuniste. De altfel, la alegerile din 1997, în Franța, spre surpriza generală, stânga a devenit triumfătoare – o stângă plurală, cum spune primul nostru ministru. Dar când un socialist vorbește despre stânga plurală, știm că aceasta include și comuniștii, și stângiștii troțkiști, cu diferitele lor organizații, extrem de activi. Îi vedem azi triumfând în presă, în universități, în sindicate. Vedem

formidabila reactivare a anti-americanismului – ceea ce e cu atât mai absurd cu cât știm din arhivele sovietice că dacă, în 1944-1945, nu ar fi fost americanii și bomba lor atomică, diviziile sovietice ar fi ajuns până la Paris.

Radu Portocală: *Reactivarea nostalgiei comuniste în Occident este însoțită, în țările din Est, de o supraviețuire a cadrelor și o persistență a metodelor...*

Stéphane Courtois: Am fost foarte surprins, aflându-mă la Sighet, să constat că această importantă manifestare, la care participau mulți străini, n-a avut practic nici un ecou la televiziunea națională. Am văzut reporteri care m-au filmat, au filmat și alte persoane, iar apoi, seara, pe ecrane, nimic. Când am întrebat ce se întâmplă, ni s-a răspuns de la București că avuseseră prea multe materiale și nu știuseră ce să aleagă! Răspunsuri dilatorii, pe care le cunoaștem bine. La Sofia, vice-președintele Republicii era prezent la lansarea Cărții negre – ceea ce e un semnal important – dar, în schimb, cartea fiind epuizată în două zile, editoarea n-a putut să publice o a doua ediție, fiindcă mașinile tipografului erau „în pană”. Spre deosebire de nazism, constatăm din nou această persistență a mentalităților în țările ex-comuniste, ca și cum n-ar exista nici învins, nici învingător. Iar rezultatul e că victimele și călăii sunt puși la același nivel.

Radu Portocală: *Această confuzie morală subminează azi țările din Est... Aș vrea să vorbim puțin despre arhive, pe care le evocați frecvent. Se spune că ele au fost integral deschise, că pot fi consultate liber. Din câte știu, însă, lucrurile nu stau chiar așa.*

Stéphane Courtois: Arhivele nu au fost integral deschise. Multe dintre ele sunt de negăsit, multe dosare au dispărut. Există și arhive care sunt închise în mod oficial, cum ar fi arhivele lui Stalin sau cele ale KGB-ului. Evident, ne aflăm abia la începutul cercetărilor. Un exemplu uimitor: vice-președintele Bulgariei, un fost opozant care a fost închis într-un lagăr, nu poate să-și consulte propriul dosar pentru că acesta „nu poate fi găsit”! Este un exemplu de blocaj, datorat zecilor de ani de regim comunist. Compromisurile făcute de sute de mii de persoane cu acest sistem au cangrenat societatea. Deci, fiecare caută să-și ascundă trecutul. Dar o societate nu poate funcționa în aceste condiții. Dacă, în Franța, colaboratorii și denunțatorii n-ar fi fost sancționați la sfârșitul războiului, cred că am fi sfârșit prin a avea un război civil, cu răzbunări și execuții sumare.

Radu Portocală: *Franța și-a făcut la timp epurarea, dar acum ea e circumspectă în privința epurărilor în Est... Dar revin la arhive: nu vă temeți, în calitate de cercetător, de istoric, că, după atâția ani, unele dintre ele ar putea fi „traficate”? Și aceasta în ambele sensuri: fie pentru a inocenta pe unii, fie pentru a murdări pe alții...*

Stéphane Courtois: Există arhive care se află în mâini bune, din care nu cred că vor fi eliminate unele documente, după cum nu cred că altele vor fi falsificate. Mă gândesc, de pildă, la arhivele Kominternului, la Moscova, care sunt foarte bine conservate. În alte cazuri, lucrurile sunt mai puțin evidente. Mă tem că atunci când vor fi deschise arhivele KGB-ului, vom vedea că lipsesc multe dosare. În 1991-1992, câțiva cercetători au putut intra în aceste arhive, dar n-au găsit dosarul Soljenițin, ceea ce e anormal dacă ne gândim că el ocupa rafturi întregi. Aceasta înseamnă că anumite documente au fost ascunse, dacă nu chiar distruse. În Bulgaria mi s-a vorbit despre riscul manipulării arhivelor în funcție de mizele politice. Este un risc evident și de aceea e atât de important să se decidă deschiderea arhivelor sub controlul unor comisii de istorici, cum s-a făcut în Germania și în Polonia.

Radu Portocală: *În România, deschiderea arhivelor se împiedică de două argumente: în primul rând, sunt evocate dramele pe care le-ar produce anumite revelații; în al doilea rând, SRI-ul afirmă, prin intermediul directorului său, că accesul la dosare ar pune în pericol existența Serviciului și țara însăși ar fi destabilizată!*

Stéphane Courtois: E adevărat că deschiderea arhivelor poate provoca drame, dar e vorba de mini-drame în comparație cu tragediile care se află închise în dosare. Întâi de toate, aceste dosare nu se referă la ansamblul populației. Apoi, nimeni nu este obligat să le consulte. În RDG, arhivele STASI au revelat că 700.000 de persoane erau repertoriate ca informatori, ceea ce e enorm. Oricine avea deci în preajma sa un informator. Dar dacă cineva nu vrea să știe cine denunța în anturajul său, poate să nu-și consulte dosarul. Totuși, trebuie ieșit din anumite situații ambigue și trebuie stabilită o ierarhie a dramelor. În altă ordine de idei, nu trebuie acceptată logica potrivit căreia persoane apropiate care au denunțat trebuie protejate. Fiecare trebuie să dea socoteală în fața justiției de cele ce a făcut. Cât despre faptul că deschiderea arhivelor ar putea periclita existența unui guvern, sau chiar a unei țări, am putea deduce că acest guvern nu e prea solid, că nu are o reală legitimitate, sau că este constituit în întregime din spioni. Dacă un guvern se teme că arhivele ar putea scoate la iveală adevăruri despre

membrii săi, atunci, cu atât mai mult, aceste arhive trebuie deschise, pentru că un guvern trebuie să fie transparent dacă nu vrem să cădem în vechiul sistem totalitar. Dacă autoritățile române nu au nimic de ascuns, nu văd de ce s-ar teme de deschiderea arhivelor. În schimb, dacă ele decid să mențină arhivele închise, înseamnă că anumite lucruri nu pot fi date în vileag, ceea ce e supărător nu numai pentru români, ci și pentru străini.

Radu Portocală: *În legătură cu aceasta, e interesant faptul că, până nu demult, s-a insistat ca dosarele diplomaților și ale ierarhiei bisericești să rămână închise.*

Stéphane Courtois: Iată o ipocrizie absurdă! Orice cercetător al lumii comuniste știe că ambasaderele sovietice au fost, de la bun început, compuse exclusiv din agenți ai serviciilor secrete, și că acest exemplu a fost urmat de toate țările comuniste. Dispunem de numeroase mărturii în acest sens, o parte din ele provenind de la diplomați care au trecut în Vest. Înțeleg că aceasta îi poate deranja pe cei interesați, dar de ce nu s-ar proceda ca în Occident, unde nu am ezitat să ne analizăm greșelile, unde mulți au fost acuzați, și unde fiecare a sfârșit prin a-și asuma propria istorie?! E un mod democratic de a proceda, care nu slăbește democrația, ci, dimpotrivă, o întărește. Dacă în România există blocaje de acest tip, avem dovada că vechiul mod de gândire încă mai funcționează: unele persoane sunt de neatins, iar cetățenii nu au dreptul să știe tot pentru că nu sunt destul de maturi pentru a înțelege. Acestea nu sunt principii democratice!

Pe de altă parte, dacă ierarhia bisericească e parțial compromisă, e bine ca acest lucru să fie spus. Clerul este un fragment important al conștiinței naționale, al moralei naționale. Faptul că unii dintre membrii săi au colaborat cu vechiul regim e grav.

Dacă nici acum, după prăbușirea regimurilor comuniste, nu putem aplica acel glasnost propus de Gorbaciov, putem să ne îngrijorăm.

Radu Portocală: *Pentru a încheia, ce pronostic se poate face pentru evoluția viitoare a comunismului?*

Stéphane Courtois: În ce mă privește, cred că sistemul instituțional comunist, cel creat de Lenin în 1917, e mort. Nu cred că acest sistem ar putea continua, chiar dacă unele resturi ale sale încă mai mișcă. Toate lucrările istorice, toate mărturiile indică agonia și sfârșitul acestui fenomen istoric.

În schimb, două lucruri subzistă. Pe de o parte, ideea comunistă, care a apărut mult înaintea lui Lenin, mult înaintea lui Marx, și care e veche de 2.000 de ani, dacă nu și mai mult – ideea unei societăți egalitare, perfecte. Această idee atrage încă și – aș putea spune chiar că, în măsura în care nu mai e handicapată de existența unui sistem catastrofal care să o revendice ca sursă – ea prosperă din nou. Pe de altă parte, se pune chestiunea supraviețuirii unor fragmente ale sistemului comunist, la diversele nivele ale societăților, ca niște metastaze. Anumite persoane au un interes în această supraviețuire: sistemul le-a format mentalitățile, procesele trebuie evitate, banii luați din sertarele statului sau ale partidului trebuie păstrați. Observăm, deci, că unii comuniști păstrează o anumită putere și profită de acești bani; vedem călăi care continuă să trăiască liniștiți în timp ce victimele lor au o mulțime de dificultăți. Ne aflăm într-o situație tulburătoare care ar trebui limpezită la trei nivele: la nivelul victimelor, prin inițiative structurate cum e cea de la Sighet; la nivelul istoricilor și al cercetătorilor care caută să stabilească adevărul despre tragedia comunistă; la nivelul politic, deoarece această chestiune este cu precădere politică – în sensul nobil al cuvântului –, adică ea privește viața cetății în ansamblul ei. Oamenii politici sunt cei cărora le revine să ia decizii, să spună dacă noul stat democratic va onora sau nu memoria morților comunismului, dacă se va institui sau nu o zi dedicată amintirii lor. Acestea sunt măsuri politice care, în Occident, au fost luate fără ambiguități în legătură cu tragediile pe care le-am trăit în perioada nazistă. Nu înțeleg de ce nu s-ar putea face același lucru în țările care au trăit tragedia comunistă. Ar fi normal, cred, ca România să onoreze personalitățile din trecut care au fost asasinat de comuniști. Au fost oameni care s-au opus categoric dictaturii, plătind acest curaj cu prețul vieții. Ei ar trebui pomeniți în cărțile de istorie și în manualele școlare. Din păcate, constat că, în acest domeniu, nu se face decât prea puțin....

NE CONFRUNTĂM CU UN NOU TOTALITARISM: FUNDAMENTALISMUL ISLAMIC*

Totalitarismul comunist rămâne foarte prezent în lume

Andrei Brezianu: *Ca deschidere pentru dialogul nostru, câteva cuvinte despre cum au evoluat lucrurile aici, la Școala de Vară de la Sighet condusă și anul acesta de dumneavoastră.*

Stéphane Courtois: Am impresia că din an în an lucrurile se îmbunătățesc la toate nivelurile: la nivelul organizării, pentru că este o organizare masivă, e vorba de găzduirea oaspeților mai bine de o săptămână – acest lucru nu e atât de simplu –, apoi de organizarea programului școlii, de selecția tinerilor cursanți, care sunt cu totul remarcabili și din care aproape un sfert au venit din R. Moldova: iată o noutate față de anul trecut și acest lucru este extrem de interesant pentru că schimbă puțin climatul discuțiilor. Numai lucruri bune și să sperăm că ele vor continua.

Andrei Brezianu: „Despre actualitatea fenomenului totalitar” *este titlul prelegerii pe care ați prezentat-o; în ce sens actualitate?*

Stéphane Courtois: Putem vorbi de actualitate în contexte diverse. Să ne amintim de dictonul ce spune: puterea tinde să corupă; puterea absolută tinde să facă același lucru la modul absolut. Este o maximă pe care trebuie să ne-o amintim deseori.

Actualitatea fenomenului totalitar poate fi examinată destul de ușor. Am avut, până-n 1945, trei totalitarisme: comunismul, nazismul și fascismul italian. Nazismul și fascismul italian au fost înlăturate cu forța

* Școala de Vară de la Sighet, 7-15 Iulie 2003
Interviu publicat în revista "22"

militară și așa putea spune foarte corect că actualitatea lor este aproape nulă astăzi. Nu există practic o mișcare neo-nazistă în Germania, Germania a devenit o forță democratică. În Italia există o mișcare pe care o numim neo-fascistă, dar care și-a schimbat total structura și personalul, devenind un partid democratic care participă la guvernare. Așadar, tind să cred că actualitatea acestor două totalitarisme este astăzi foarte slabă, poate mai puțin atunci când acestea sunt agitate puternic de oameni interesați anume de eventuale manifestări ale prezenței lor.

Totalitarismul comunist, din contra, rămâne foarte prezent. Trebuie să nu uităm că există fără îndoială cel puțin 1,5 miliarde de oameni care continuă să trăiască sub puterea absolută reprezentată de comunism: chinezii, nord-coreenii, vietnamezii, cubanezii etc. Aceasta este deja o primă realitate fundamentală prezentă în istoria mondială, pentru că e de-ajuns să deschizi televizorul ca să afli, de exemplu – cum s-a întâmplat de curând –, că trei jurnaliști occidentali sunt arestați sau condamnați la 15 ani de închisoare etc. Eveniment recent. Ei au fost eliberați doar pentru că s-au făcut presiuni, dar sistemul este încă acolo.

De democrație în China nu se poate vorbi. În ciuda unor elemente capitaliste, China nu a ieșit de sub regimul comunist. Există mai departe un partid unic comunist care conduce 1,3 miliarde de oameni. Nu mai vorbesc de Coreea de Nord, unde sistemul totalitar de stat este în stare aproape pură; sau de Cuba unde lucrurile nu stau câtuși de puțin mai bine. Fiecare a putut vedea nu demult cum i-a tratat Castro pe acei disidenți și pe cei câțiva tineri nefericiți care au vrut să fugă cu un vapor și care au fost împușcați fără proces.

Așadar, există încă o foarte puternică actualitate a totalitarismului comunist de stânga.

Tendințe totalitare există și în țările democratice

Andrei Brezianu: *Mai există și alte înfățișări ale actualității despre care vorbim?*

Stéphane Courtois: Da, mai există o problemă în țările unde în principiu acest totalitarism comunist a dispărut sau a fost descăunat: persistența fenomenului prin structuri, prin indivizi, prin ceea ce transpare sub formă de ideologie reziduală. În acest caz situațiile sunt variate.

Dacă luăm, de exemplu, Franța care este o țară democratică de mult timp, așa reaminti că la ultimele alegeri din 2002 a existat un candidat comunist ortodox, trei candidați troțkiști, un candidat ecologist (știm bine că

printre ei sunt maoiști) și chiar în partidul socialist există o ramură de extremă dreapta. Deci, în Franța, putem măsura la un nivel electoral – mergând până spre 17% – pe cei care se pronunță deschis pentru candidații comuniști, care nu-și ascund opiniile, care invocă Revoluția, care cântă *Internaționala* și defilează cu steaguri roșii, care-l glorifică pe Lenin și care, de fapt, reprezintă mici nuclee de mișcare spre o putere de tip absolut, totalitar. Și toate astea într-o societate democratică.

Iată deci primul tip de probleme pe care le găsim într-o seamă de țări, în Spania, în Italia, în Grecia. Să ne oprim la Grecia unde, nu de foarte mult timp, un grup terorist comunist, care acționa de 20 de ani, a ucis niște oameni. Ciudat este faptul că nici în țările democratice occidentale nu există o repudiere absolută, condamnând în egală măsură toate totalitarismele. Aceasta dovedește persistența acestui tip de raport de forțe pe care comuniștii l-au stabilit în ceea ce eu aș numi „câmpul intelectual”, câmpul ideologic, câmpul politic, un raport de forțe considerabil, care se micșorează incontestabil în fiecare an, dar care rămâne persistent ca forță reziduală, undeva acolo.

Să trecem însă la țările unde, din nefericire, comunismul persistă încă puternic. În România a existat un fel de fals-adevărată revoluție în 1989, organizată de oamenii Securității, de comuniștii apropiați de Moscova etc. și care, în final, după o serie de manevre foarte abile, au reușit să preia puterea și să se facă efectiv aleși. Ceea ce e, cred eu, foarte grav pentru că, din nefericire, chiar dacă mulți dintre alegători n-au votat cu ei, există un soi de legitimitate. În tot cazul, pentru guvernele din străinătate, există legitimitate.

Așadar, cu toate problemele, există un anumit număr de structuri care rămân pe poziție, un anumit număr de oameni mereu la putere – nu spun cine, dar fiecare va înțelege despre cine e vorba – și mai e, incontestabil, un anumit număr de idei puse în aplicare.

Andrei Brezianu: *Cum vedeți cazul Rusiei?*

Stéphane Courtois: Un caz mai serios este cazul Rusiei unde, oficial, un fost locotenent-colonel KGB dirijează o țară atât de importantă și toată lumea știe că anturajul lui este ales dintre oamenii din fostul KGB. Aici e o problemă cu mult mai gravă decât în România. Societatea a fost mai distrusă în Rusia, unde există mai puține resurse de curaj și de forță pentru a reacționa împotriva unei puteri de tip absolut. În plus, Rusia rămâne una

din marile puteri ale lumii și e surprinzător că, după prăbușirea de la Moscova și din toată Europa de Est, după atâția ani, suntem încă în acest stadiu.

Islamul e folosit în scopuri proprii

Andrei Brezianu: *Avem și alte motive de a fi surprinși?*

Stéphane Courtois: Da, suntem și mai surprinși când vedem în cazul crizei din Irak cum un guvern francez și unul german se aliază cu cel rus împotriva americanilor care, totuși, au salvat Franța de două ori, în 1917-1918 și în 1944-1945, și care au făcut din Germania o țară democratică.

Personal, cred că suntem pe punctul de a fi confrunțați cu o a patra mișcare totalitară, cea islamică radicală, chiar islamică revoluționară, care prezintă toate caracteristicile unei mișcări de tip totalitar, căci există un fel de ideologie unică – islamismul – care, după părerea mea, e departe de a fi o religie adevărată.

Există un număr foarte mare de musulmani, respect religia lor ca pe oricare alta, dar e evident faptul că sute de grupări din diferite țări s-au servit de Islam ca de un vector pentru obiectivele lor politice. Ei nu vizează decât un singur lucru: să acapareze puterea, să-și impună legile, să conserve puterea prin orice mijloace. Și pentru asta nu există, din punctul lor de vedere, decât o singură soluție: practicarea puterii absolute, a terorii. Ne confruntăm cu un adevărat pericol care nu e nou. Putem să dăm chiar și o dată precisă a cristalizării lucrurilor: 1979 când URSS a organizat o lovitură de stat comunistă în Afganistan, prin Armata Roșie, suscitând în reacție o mișcare islamistă foarte radicală. Trebuie să ne amintim că exista atunci și o grupare musulmană, care nu practica un islamism fanatic. Nu e nici o îndoială că islamiștii radicali sunt cei care au suprimat, printr-un atentat, acea grupare musulmană. Se vede foarte bine că intervenția URSS a provocat, ca întotdeauna, o rezistență și că în orice mișcare de rezistență există, de obicei, și o ramură democratică, deschisă, pe lângă cea fanatică-revoluționară.

Apoi a fost revoluția din Iran, organizată deopotrivă de islamiștii fanatici din interior, în cea mai mare parte, și de grupuri revoluționare din exterior, care practicau și ele islamismul, dar care de fapt erau comuniști, revoluționari marxiști, cunoscuți bine în Franța, unde se și refugiaseră de-a lungul anilor. Ca în toate revoluțiile, odată ce s-au coalizat pentru a distruge regimul de la putere, care era unul de modernizare a Iranului (fetele

aveau voie să meargă la universități), fanaticii islamiști și-au reglat conturile cu marxiștii. Nu e nimic nou în această alianță între islamiști și marxiști.

Andrei Brezianu: *Ce părere aveți despre alianțele între grupări totalitare?*

Stéphane Courtois: Întotdeauna există posibilitatea unor alianțe între două sau mai multe grupări de orientare totalitară. Al treilea eveniment important, produs în același an, a fost atentatul unui alt grup extremist în încercarea de a pune stăpânire pe Mecca, Vaticanul musulmanilor. Cine controlează Mecca are șansa de a impune viziunea sa despre Islam. O altă mare problemă: spre deosebire de bisericile catolice/protestante, Islamul nu are o direcțiune unificată, astfel încât oricine poate folosi această religie în scopuri proprii, „*Islamul sunt eu, nu tu*“. E adevărat, și la catolici sunt dispute, dar există o unitate mai mare, pe când diversitatea și absența unei direcții unice în islamism îi favorizează pe cei care vor să manipuleze, să se infiltreze și să utilizeze, în registru absolut, forța de persuasiune a religiei.

Așadar, cred că ne confruntăm cu ivirea unui al patrulea totalitarism, cel care s-a manifestat puternic în septembrie 2001 prin atacul absolut extraordinar, așa spune simbolic, având ca țintă centrul New York-ului, Pentagonul, în timp ce un alt avion trebuia să lovească Casa Albă. S-a atacat astfel cea mai puternică democrație mondială pe propriul ei teritoriu și fără nici cea mai mică declarație de război. Reacția americanilor nu m-a surprins, deși ei sunt fundamental izolaționiști: americanii trăiesc într-o țară-continent.

Americanii nu se lasă călcați în picioare

Andrei Brezianu: *Cum vă explicați fenomenul?*

Stéphane Courtois: De pildă, în 1941, când americanii au intrat în război, Statele Unite nu aveau servicii de spionaj și contraspionaj. Era o țară fără tendințe expansioniste, americanii sunt tineri, diferiți puțin de europeni; bătrâna Europă a suportat războaie, europenii sunt oboșiți și nu mai au nici curajul de a reacționa. Americanii nu sunt obișnuiți să se lase călcați în picioare și aveau deja experiența a patru evenimente similare. În 1917, Statele Unite au intrat în război pentru că nemții au scufundat un vapor având la bord cetățeni

americani. Americanii au considerat acest fapt intolerabil: cu atât mai rău pentru nemți care, din cauza lor, a americanilor, au și pierdut războiul. În 1941 s-a întâmplat același lucru. Americanii i-au ajutat pe englezi, dar n-au intrat în război până când japonezii n-au atacat Pearl Harbour. Cu atât mai rău și pentru japonezi care au sfârșit prin a fi loviți de două bombe atomice. Și cum Hitler le-a declarat război americanilor, americanii au ajuns până-n Germania.

Alt eveniment de acest tip: Războiul Rece. După cel de-al doilea război mondial, americanii prevăzuseră să-și repatrieze toți soldații cât mai repede posibil. Stalin a judecat atunci destul de prost pentru că a vrut prea mult: a instituit blocada Berlinului. Americanii și-au dat seama că Stalin voia să testeze o stratagemă cu această blocadă. După câteva luni, Stalin a fost nevoit să se oprească, dar avea să recurgă la aceeași stratagemă mai departe, în Coreea. Coreenii au avut de partea lor ajutorul chinezilor și al sovieticilor, iar americanii au pierdut 50.000 de soldați. Care era interesul americanilor în Coreea? Gaze? Diamante? Pentru a opri expansiunea sovietică și chineză au preferat să piardă 50.000 de soldați, dar să păstreze liberă Coreea de Sud. Ce altă țară ar fi făcut asta? De aceea spun că americanii reacționează întotdeauna la fel. Toți cei care au încercat atacuri gen Bin Laden s-au autointoxicat. În viziunea acestor fanatici, oamenii din Occident sunt, chipurile, degenerați, le e frică să lupte, să moară etc. Dar în ceea ce-i privește pe americani s-au înșelat.

Rezultatul e că americanii s-au amestecat, au ieșit din izolaționism, și s-au implicat în Afganistan, pe urmă au analizat și au constatat că nu numai afganii sunt o problemă, ci și o seamă de alte țări arabe. Și așa s-au hotărât să se angajeze total în această politică, inclusiv pe plan armat. O să-mi spuneți, cum am auzit de multe ori și la Paris, că Saddam Hussein nu era un musulman fanatic, era un laic. Asta e o mare păcăleală și s-a văzut că, atunci când era nevoie, Saddam îi manipula pe musulmani, singurul său scop fiind acela de a păstra puterea prin orice mijloace. Între 1979, când Saddam Hussein a venit la putere, și 2003, când americanii l-au înlăturat, 2 milioane de irakieni au fost uciși de regimul lui. Când ni se spune că e laic, eu zic că asta n-are importanță oricum! Și Stalin era laic și știm bine ce a putut face. Toată această discuție e o propagandă care nu prezintă interes. Noi trebuie să analizăm lucrurile în fond. Americanii s-au implicat în Afganistan după ce au ajuns la concluzia că nu se mai poate continua așa.

Lumea arabă se confruntă, de fapt, cu problemele modernității

Andrei Brezianu: *Cum ați caracteriza situația acum, după încheierea Războiului Rece?*

Stéphane Courtois: În prezent situația e total schimbată. E curios cum după căderea comunismului mulți au considerat că Războiul Rece s-a sfârșit – ceea ce e chiar comic –, că a triumfat în sfârșit democrația și că nu vor mai fi probleme. Dar asta e absurd! E suficient să luăm lista țărilor din ONU pentru a vedea că țările democratice constituie o minoritate. Marea bătălie între democrație și regimurile totalitare continuă de zeci de ani, și va continua, căci există mai departe mișcări și organizații care combat democrația. Sigur, nici democrațiile nu sunt perfecte, ele pot fi criticate din multe puncte de vedere. Dar dacă luăm un locuitor supus unui regim de tip taliban și unul dintr-o democrație imperfectă și-i întrebăm ce preferă, amândoi vor răspunde că-l preferă pe cel de-al doilea. Mai ales femeile. Democrația a făcut posibilă intrarea femeilor în societatea civilă, în politică, în sectorul muncii. Din acest punct de vedere, Franța, n-a fost chiar între primele țări. Știți că abia în 1945 femeile au avut drept de vot în Franța, în timp ce în SUA ele aveau acest drept de mult!? Iar femeile alcătuiesc jumătate din societate; toate acestea ar trebui să invite la reflecție. Am văzut cum tratau fanaticii islamiști femeile.

Cred în sfârșit că, acum, după încheierea Războiului Rece, ne confruntăm cu o a patra mișcare totalitară. Suntem, într-un fel, în al patrulea război mondial, dacă considerăm că Războiul Rece a fost al treilea, un război câștigat clar de democrații în 1991; chiar dacă e *politic incorect* să spui că atunci comunismul a fost înfrânt de democrație. Deși sfârșitul Războiului Rece n-a fost la fel de tranșant, este indubitabil că democrația a triumfat: țările din Europa de Est s-au aliniat cât de cât celorlalte țări europene, iar puterea Rusiei a scăzut.

Această a patra mișcare totalitară se sprijină, ca și cele precedente, pe aceleași fenomene de mizerie în masă. Cum se face că populațiile din țările arabe trăiesc în așa mizerie, când în țările lor există o bogăție imensă: petrolul? De ce nu reușesc s-o exploateze? De ce nu și-au dezvoltat societatea, de vreme ce au tot capitalul necesar? Întrebările acestea sunt brutale, dar corecte.

Există societăți care au rămas tradiționale și cărora le e greu să se modernizeze. Lenin, de pildă, s-a sprijinit pe caracterul arhaic al Rusiei, a exilat elita, a masacrat-o. Pentru bolșevici, tot ce era intelectual era considerat modern, democratic, burghez, capitalist, deci dușman. Această problemă o regăsim acum și în lumea arabă, o

lume care n-a evoluat din mai multe motive și care acum se confruntă direct cu problemele modernității. Lumea arabă - peste 1 miliard de oameni - nu poate rămâne izolată de evoluția lumii întregi, dar această evoluție e dureroasă, trebuie schimbate obiceiurile, mentalitățile, iar oamenilor nu le place un astfel de lucru.

Oamenii vor siguranță și au impresia că, atunci când nu se schimbă nimic, dobândesc această siguranță. Omul rămâne atașat de ceea ce știe, îi e frică de necunoscut. E reacția clasică a societăților tradiționale față de evoluția dureroasă spre modernism. Ca și în Rusia în 1917 sau în Germania în 1933, când mizeria domina și oamenii erau dezorganizați, mișcările totalitare au profitat susținând că democrația nu e o soluție, că ar preconiza, chipurile, o lume utopică, mitică, pură. Dar iată că în schimb comunismul, și pe drept cuvânt, e cel care s-a dovedit a fi o utopie!

Ne-am confruntat de câteva secole cu fenomene recurente, și lumea arabă de azi are aceeași reacție. Pe de o parte avem regimuri tradiționale, clasice – pe calapod de monarhie franceză de genul celei de scurtă durată, de la 1789; avem pe de altă parte regimuri care se îndreaptă spre democrație. Există și regimuri de dictatură; și pe lângă toate acestea, sunt și aceste noi mișcări totalitare care nu vor democrație, pentru că –susțin astfel de voci – aceasta ar duce la ipostaze ale unei corupții fără frâne.

Ar trebui să fim încântați că America a investit atât de mult pentru a dispune de o armată care să ne protejeze. Europa nu are o astfel de armată, e incapabilă să se apere. Doar Anglia are o armată demnă de acest nume, căci investește în apărare bugetul necesar. Ce e o țară democratică fără mijloace de apărare? Situația din Irak a ridicat brutal această problemă. Nu sunt prea mândru de poziția luată de guvernul francez în acest conflict, deși guvernul a urmat, bineînțeles, opinia franceză. A fost corect așa, dar nu pentru că francezii s-au opus masiv americanilor, cum o fac de zeci de ani.

Cred că suntem pe punctul de a ieși dintr-o situație creată de-a lungul unei durate de aproape un secol de către cele trei totalitarisme și tocmai intrăm într-o nouă etapă care, după părerea mea, va dura destul de mult, 20-30 de ani, și în care societățile lumii arabe vor fi obligate să evolueze.

SUNTEM ÎN AL PATRULEA RĂZBOI MONDIAL, CARE ESTE ACELAȘI CU CELE DE DINAINTE: ÎNTRE
DEMOCRAȚIE ȘI TOTALITARISM*

Nicolae Drăgușin: *Domnule Stéphane Courtois, ați vorbit, cu prilejul diferitor conferințe, despre memorie și istorie. Pentru că sunt două concepte totuși dificil de separat, v-aș ruga ca pentru început să ne vorbiți despre relația profundă între aceste două entități.*

Stéphane Courtois: Memoria și istoria sunt două mijloace diferite de a accede, de a cunoaște trecutul. Sunt diferite pentru că istoria este un mod de cunoaștere științific, iar istoricii fac o muncă științifică. Memoria, însă, funcționează cu totul altfel; reprezintă ceva viu care se sprijină pe fiecare persoană. Este purtată de un individ, de un grup social sau chiar de o națiune și contribuie decisiv la definirea identității persoanei sau a grupului. Pe de o parte, memoria este foarte importantă pentru identitate, dar pe de alta este adevărat că ea nu este științifică. Deci toată problema constă în a vedea cum se poate ca istoria și memoria să se înțeleagă sau modul în care memoria unei anumite persoane sau a unui grup să corespundă muncii științifice a altei persoane sau a altui grup. Se întâmplă și invers, să existe un conflict între cunoașterea științifică a trecutului pe care o prezintă istoricii și cunoașterea păstrată de o memorie sau alta. În acest caz lucrurile se complică întrucât există un conflict. Oricum ar fi însă, este de datoria istoricilor ca la capătul unei perioade, de preferință cât mai scurte, să facă cunoscut trecutul.

Nicolae Drăgușin: *Revoluția bolșevică din 1917 și nu mai puțin, apoi, binecunoscuta Cortină de Fier (noțiune în spatele căreia se ascundea o tragică stare de fapt) au separat Europa din punct de vedere ideologic, cultural, politic. Astăzi vorbim despre o istorie europeană care, în ceea ce privește secolul trecut, nu este omogenă. În plus, este profund marcată de frustrații specifice fiecărei părți a Cortinei. O întrebare pe care probabil și-o pun mulți este*

* *Interviu luat de studentul Nicolae Drăgușin (iulie 2003)*

legată de felul în care aceste sentimente diferite împiedică procesul de unificare a Europei. Dumneavoastră ce răspuns i-ați găsi?

Stéphane Courtois: Cu siguranță că va fi un efort considerabil pentru că e un punct foarte important al secolului XX. După 1944, Europa Occidentală s-a bucurat de protecția americană, ceea ce i-a creat suficiente premise pentru a beneficia de pacea și progresul social. Problema este că, de partea cealaltă a Cortinei de Fier, totul a fost pe dos. Uniunea Sovietică a impus războiul civil, distrugerea societății sau dezastrul economic. Dar, cum zice un proverb francez, timpul pierdut nu se câștigă niciodată. Prin urmare, avem două părți ale Europei care au cunoscut o istorie diferită, iar acum se resimte nevoia stringentă ca aceste două istorii să se regăsească, să meargă într-un sens convergent, ceea ce, evident, pune probleme pentru ambele părți. Voi trebuie să găsiți curentul democratic, cu tot ceea ce acesta semnifică: toleranță, libertatea presei și celelalte. La noi, în Vest, e tocmai contrariul: trebuie să găsim calea de a înțelege catastrofa care a fost în Europa de Est din cauza comunismului. Lucru care nu este deloc ușor. Mai întâi pentru că în Franța, de pildă, au existat partide comuniste puternice, iar în decursul timpului s-a tot vorbit că în România este o situație excelentă. Apoi, este eterna problemă a indiferenței; fiecare se ocupă de problemele lui uitând de greutatea vecinului.

Iată de ce acest proces de unificare a europenilor este atât de important, iar, în ceea ce mă privește, sunt destul de optimist.

Nicolae Drăgușin: *Este posibilă unitatea politică a Europei fără unitatea istoriei?... Sau ce proces poate crea premise mai solide pentru celălalt: unificarea politică pentru cea istorică sau invers?*

Stéphane Courtois: Trebuie să începem întotdeauna prin ce este mai important, iar în cazul de față unificarea politică este prioritară. Omogenizarea viziunii istorice este un demers mult mai anevoios. Este momentul ca în fiecare țară istoricii să fie capabili să-și structureze propria istorie, iar după cum știți acest lucru nu e prea ușor în țările Europei de Est, pentru că istoria contemporană este cel mai adesea marcată de jocurile politice. Dacă până aici situația poate părea firească, dificultatea apare când observăm că, practic, ideologia comunistă a distrus ceea ce se numește istorie contemporană.

Nicolae Drăgușin: *Probabil că soluția ar fi o nouă generație de istorici...*

Stéphane Courtois: Da! Trebuie re-creat un mediu de istorici, iar tinerii competenți să devină istoricii Europei de Est. Și în această privință sunt optimist, pentru că de câțiva ani constat o adevărată renaștere a istoriei în estul Europei, în special prin deschiderea arhivelor comuniste. Cred că este foarte rău ca istoria Europei Răsăritene să fie făcută de istorici din Europa Occidentală.

Nicolae Drăgușin: *Vorbind despre istorie, în ce măsură credeți că trecutul unei țări poate influența relația cu celelalte state?*

Stéphane Courtois: Noi, francezii, suntem destul de bine așezați din acest punct de vedere cu germanii... (*zâmbeste, n.a*) În aproape un secol am avut trei războaie, din care două mondiale, dar toate acestea nu l-au împiedicat pe generalul de Gaulle ca la începutul anilor '60 să oficializeze reconcilierea franco-germană, care în zilele noastre pare a fi ceva foarte normal. Pentru generația părinților mei părea un lucru aproape imposibil. Dar pentru ca acest tip de reconciliere să fie posibilă trebuie ca democrația să se instaleze în fiecare din statele care se confruntă cu acest impas. Ceea ce vreau să subliniez este că un factor de pace foarte important între țări este chiar democrația. Pot apărea probleme destul de greu de trecut atunci când unul din cele două state e democratic, iar celălalt mai puțin...

Nicolae Drăgușin: *După cel puțin un deceniu în care calea democratică a deschis un dialog mai mult sau mai puțin fructuos între părțile Europei, cum credeți că este pregătit Bătrânul Continent pentru a profita cât mai mult de experiența pe care trecutul i-o poate oferi în construirea unui viitor mai bun?*

Stéphane Courtois: Nu cred că oamenii sunt „animale” foarte rezonabile (*zâmbeste, n.a*) și deci nu știu dacă sunt capabili să tragă învățăminte din trecut. Cu toate acestea, drumul nu se sfârșește aici. Consider că le revine istoricilor datoria de a face cunoscut trecutul așa cum a fost el, iar dacă oamenii politici vor să-și însușească aceste lecții, din fericire au de unde. Iată că după o istorie plină de tensiuni, Franța și Germania au înțeles, în cele din urmă, să înceteze războiul și să trăiască în pace.

Nicolae Drăgușin: *Recentele evenimente au demonstrat că România își poate juca propriul rol în piesa atât de complexă care se numește politica internațională. Cum comentează un istoric, un european și un cetățean francez conflictul irakian?*

Stéphane Courtois: Iată o chestiune delicată pentru un străin invitat în România, să vorbească despre politica ei (*zâmbeste, n.a.*). Ca atare, voi răspunde mai întâi ca un european. Franța are o poziție foarte particulară în ceea ce privește conflictul din Irak. Cum știți, o mare parte a populației franceze este împotriva acestui război, poziție similară președintelui Chirac. Or eu fac parte din procentajul de 5 % din francezi care sunt pentru intervenția americană. Deci ceea ce voi spune este destul de personal și nu va reflecta marea parte a opiniei publice franceze, dar, în același timp, vorbesc și ca un istoric încercând să înțeleagă lecția trecutului.

În primul război mondial americanii au fost cei care ne-au scos din impas, în 1917. Totodată, primul război mondial a dezlănțuit acel totalitarism de către sovietici; cu reacțiile care i-au urmat: fascistă și nazistă. Am avut apoi un al doilea război mondial, început de regimuri totalitare, și încă o dată tot americanii au fost cei ce ne-au salvat. Nu au putut face acest lucru pentru toți, iar voi ați căzut de partea proastă a Cortinei, dar au salvat Europa Occidentală și au combătut într-un mod cu totul deosebit puterea totalitară care devenise comunismul sovietic. Apoi am avut un al treilea război mondial; îl numim „războiul rece”, dar el a fost un război care n-a fost tot timpul așa de rece... Pentru a treia oară tot de la americani a venit speranța, ceea ce a făcut ca în 1991 să se prăbușească acest comunism. Acum, cred că am intrat în cel de-al patrulea război mondial.

Nicolae Drăgușin: *Al patrulea război mondial?!*

Stéphane Courtois: Da, aceasta este analiza mea. Prăbușirea comunismului a făcut ca o parte din țările ex-comuniste, inclusiv Rusia, să avanseze spre democrație, dar, în același timp, a creat un mare dezechilibru. Toate aceste țări care erau controlate de URSS (Siria, Irak, Egipt) au devenit incontroleabile, perfecționându-și numeroase forme de înarmare. În plus, asistăm după 1979 la explozia unui nou totalitarism mondial, această mișcare islamică revoluționară, care a culminat prin tragicul eveniment de la 11 septembrie 2001 din New York. Aceasta mă face să cred că suntem într-un al patrulea război mondial, care este același cu cele de dinainte: între democrație și totalitarism.

Nicolae Drăgușin: *Deci avem motive să credem că tot SUA ne vor salva pentru a patra oară.*

Stéphane Courtois: Sunt de părere că americanii se gândesc întâi la ei, pentru că pe teritoriul lor a fost pericolul. În Europa, cu precădere în partea apuseană a continentului, unde este un sentiment antiamerican destul de puternic, s-a subestimat impactul psihologic al atentatelor de la 11 septembrie 2001 asupra poporului american. Trebuie spus că acesta are în componență oameni pragmatici, sunt (lucru pe care nu trebuie să-l uităm) în majoritate izolaționiști. Dar dacă-i calci pe picioare, atunci se trezesc! Reamintesc faptul că au intrat în primul război mondial pentru un vapor care a fost distrus, iar în al doilea pentru că japonezii au atacat baza americană din Pearl Harbour. Au intrat în războiul rece pentru că Stalin a făcut blocada Berlinului. Când americanii consideră că securitatea lor este în joc, atunci intră în război.

Nicolae Drăgușin: *La fel cum s-a întâmplat și în urmă cu doi ani...*

Stéphane Courtois: Cred că cei care au organizat acel atentat nici nu s-au gândit la consecințele pe care le-ar putea avea. În felul acesta, am putut vedea cu toții cum elefantul american, care părea că doarme după dărâmarea comunismului, a fost foarte brusc trezit, și iată unde s-a ajuns. Răspunzând la întrebarea Dvs., sunt convins că a fost necesar ca americanii să intervină în Afganistan și Irak. Analiza franceză, bazată în special pe ideea că lumea nu e unipolară, ci multipolară, este greșită. Sigur că lumea este multipolară pe plan cultural, dar pe plan politic nu există decât o singură superputere, și aceasta este SUA. Șansa noastră este că SUA reprezintă o democrație. Dacă noi, francezii, am fi avut momentul 11 septembrie ce-am fi făcut?

Cum spuneam mai înainte, cred că suntem confrunțați cu o nouă mișcare totalitară, care este acest islamism. Nu confund islamul cu islamismul revoluționar; sunt două lucruri total diferite. Faptul că sunt musulmani nu-mi pune nici o problemă, tot așa cum oamenii pot fi și catolici, ortodocși etc. Dar ceea ce constatăm acum este că există grupuri politice care folosesc religia în luptele lor. Aici se află motivul pentru care sunt de părere că am pornit într-un război lung, destul de atipic, care va dura mulți ani, iar viitorul va putea spune dacă am avut sau nu dreptate în analiza mea.

Nicolae Drăgușin: *Este de neînțeles cum Franța și Germania, două dintre țările care au crescut la umbra protecției americane, s-au opus acestei intervenții, care e bine să fie văzută mai mult decât o luptă pentru răsturnarea unui regim. Înțelegem de aici că Franța și Germania totuși nu au învățat prea multe din trecut?*

Stéphane Courtois: Probabil. Vedeți, politica nu e numai o problemă de rațiune, ci și de pasiune. Începând cu sfârșitul anilor '50, când s-a creat Comunitatea Europeană, Franța și Germania au constituit inima acestei Europe. Atâta timp cât exista Uniunea Sovietică europenii făceau un fel de șantaj americanilor prin comunism (generalul de Gaulle era un expert în acest exercițiu), spunându-le că dacă nu sunt lăsați în pace s-ar putea să treacă de cealaltă parte. Totuși, când au fost probleme serioase, precum criza din 1962 din Cuba, generalul de Gaulle i-a telefonat imediat președintelui J.F. Kennedy: „Vă susținem!”. Azi, în politica de zi cu zi, se fac mici afaceri din pasiune, dar și pentru că noi, francezii, continuăm să credem că suntem o mare putere mondială.

Nicolae Drăgușin: *Domnule Stéphane Courtois, aș propune să încheiem această discuție printr-o chestiune care, deși este simțită de mulți, totuși e exprimată de puțini... De cine credeți că are nevoie România în primul rând: de americanii pe care i-a așteptat mai bine de o jumătate de veac sau de Europa, continentul în care România dorește a fi nu doar geografic?*

Stéphane Courtois: Cred că România are nevoie în primul rând de Europa, pentru că se află pe continentul acelorași mișcări istorice de sute de ani, dacă ne gândim la creștinism, democratizare și chiar la relațiile strânse care au existat între Franța și România de-a lungul anilor. Ar trebui ca statele vest-europene să se intereseze mai mult de România pentru a o ajuta să depășească sechelele unui regim care a lăsat atâtea neajunsuri. Când vedem cum a ajutat Germania Occidentală Germania de Răsărit, de exemplu, cum Europa a ajutat enorm Polonia, cred că e într-adevăr timpul ca Europa să investească mult mai mult ocupându-se de țările care sunt puțin în urma celorlalte: Bulgaria, România. Pentru că, altfel, așa cum se spune că natura are oroare de gol, și politica are frică de vid.

ROMÂNIA ESTE SINGURA ȚARĂ ÎN CARE COMUNIȘTII AU REUȘIT O ADEVĂRATĂ FALSĂ REVOLUȚIE*

Andrei Manolescu: “Cartea neagră a comunismului” coordonată de dumneavoastră e impresionantă și extrem de necesară dar cu toate acestea a stârnit o serie de reacții critice. Aș spune pe măsura importanței ei. Reacții care au venit atât din Vest cât și din Est. Care credeți că e cauza acestor reacții?

Stéphane Courtois: Reacția vine mai întâi din mediul comunist și din mediul de stânga care e destul de puternic în Europa de Vest, și cred că reacția acestor oameni este mai întâi una de surpriză. Ei sunt obișnuiți să răspundă la critici despre politica economică, despre politica internațională etc. Nu erau însă deloc pregătiți pentru apariția unei cărți care spunea foarte clar că sistemul comunist este un sistem criminal și că începem să numărăm morții.

Andrei Manolescu: *Credeți că o asemenea dovadă le cutremură bazele ideologice?*

Stéphane Courtois: Da, pentru că această carte a apărut în 1997, moment până la care comuniștii și prietenii lor au avut tot timpul să-și dea seama că sistemul comunist se prăbușește. Ei credeau că vor scăpa de orice probleme în legătură cu acest lucru. De altfel, e ceea ce spuneau până la apariția cărții: “sistemul sovietic s-a terminat, nu mai vorbim de el, iar noi, NOI n-avem nimic de-a face cu el”. Evident, la ieșirea acestei cărți – care pune problema destul de brutal, sunt de acord – toată lumea a fost zguduită, comuniștii și stângiștii, dar nu numai ei. Socialiștii au fost foarte încurcați. Cum ei practică un soi de alianțe cu comuniștii, de mult timp, mai ales în Franța, și în plus erau la guvernare când a apărut cartea, n-au știut ce să răspundă la această problemă: “vă aliați cu niște oameni care au participat la un sistem criminal?”. Iar în Franța lucrurile merg mai departe, pentru că în jocurile politice, începând din 1958, era un fel de alianță politică între gaulliști și comuniști. Se descurcau în a-și împărți câmpul politic, în numele rezistenței antifasciste, zicând că ceilalți nu făcuseră nimic,

* Școala de Vară de la Sighet, 7-15 iulie 2003
Interviu difuzat de Radio “Europa Liberă”

ceea ce era neadevărat. Dar construiseră un fel de mitologie cu aceste două forțe. Când a apărut cartea, a avut loc un incident serios la parlament. Un deputat al drepte creștine a pus primului ministru socialist Jospin întrebarea: “ce aveți de gând să faceți pentru onorarea memoriei victimelor comunismului?”. A fost un enorm scandal. Jospin a devenit absolut furios și a făcut declarații cu adevărat violente, și anume că niciodată comuniștii n-au atentat la libertate și că el e mândru să aibă comuniști în guvernul lui. În acel moment, partea drepte creștine a părăsit sala parlamentului, în vreme ce toată stânga comunistă și socialistă era în picioare aplaudându-l pe Jospin, iar gaulliștii stăteau pe locurile lor fără să miște. Bătălia cea mai mare legată de apariția cărții a fost chiar în Franța.

Andrei Manolescu: *Cum vedeți atitudinile din țările foste comuniste ale unor oameni care încă îi cred pe foștii comuniști sau pe membrii polițiilor secrete comuniste drept niște oameni capabili și buni, iar în unele cazuri chiar îi venerază?*

Stéphane Courtois: E o situație tragică. Faptul că victima își poate întâlni pe stradă propriul călău, e un lucru tragic. E, de fapt, problema ieșirii din comunism. Ieșirea din nazism a fost clară: naziștii au fost învinși în plan militar și au fost condamnați prin procesul de la Nürnberg. Comunismul a fost și el învins, prin democrație. Dar aici e vorba de o înfrângere politică, nu de una militară. Și în aproape toate aceste țări nu există destulă forță pentru a-i prinde pe călăi și a-i da pe mâna tribunalului. În Germania, în 1945, nu nemții și-au dus călăii la judecată. Dacă n-ar fi fost englezii și americanii, probabil că acest lucru nici nu s-ar fi întâmplat. Acesta este caracterul tragic al situației: în Germania nazistă, ca și în țările comuniste, o mare parte a populației a fost obligată să conviețuiască, din păcate, cu regimul, să pactizeze într-un fel cu acesta. Fiindcă trebuia să mănânce și să aibă o locuință. Exista un asemenea tip de complicitate.

Andrei Manolescu: *Spuneți că aceasta e o situație caracteristică în **aproape** toate țările foste comuniste.*

Stéphane Courtois: Aproape, pentru că în unele țări a existat o autentică revoluție anticomunistă. De exemplu în Cehia. Acolo președintele Havel a luat decizii importante. Știți că, de curând, guvernul ceh a publicat pe Internet liste complete ale agenților poliției politice.

Andrei Manolescu: *În România se tot blochează activitatea instituției care ar trebui să deconspire poliția politică, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității.*

Stéphane Courtois: Evident. Și nu numai în România, ci și în Albania, în Bulgaria, în Ungaria chiar. Republica Cehă e întrucâtva o excepție. O alta este fosta RDG. Acolo, Germania Federală a creat o comisie condusă de pastorul Gauck, care a controlat toate arhivele STASI. S-au făcut și legi foarte precise pentru consultarea arhivelor.

Andrei Manolescu: *Acolo era vorba totuși de un stat diferit, care a intervenit pentru a-i trage la răspundere pe membrii fostei poliții politice.*

Stéphane Courtois: Da, la fel ca în 1945. O putere “străină” care face judecata. Evident, dacă n-ar fi fost Germania de Vest, n-ar fi fost nici o judecată asupra Germaniei de Est. Și n-ar fi fost persoane condamnate. Apoi, trebuie spus că n-a fost un proces general, au fost condamnate doar câteva persoane, acelea care au dat ordine precise, de ucidere a celor care voiau să treacă în Germania Federală. Asta a fost tot.

Andrei Manolescu: *Care credeți că e soluția într-o țară ca România? Cine poate să vină să facă judecata? De bună seamă, toți judecătorii și procurorii au colaborat, de voie de nevoie, cu autoritățile fostului regim comunist. Iar cei mai tineri încă nu dețin controlul, n-au puterea.*

Stéphane Courtois: Trebuie să vă spun ceva dezagreabil. Dezagreabil pentru români. Din păcate, cred că România este singura țară în care comuniștii au reușit o adevărată falsă revoluție. Au încercat și în Berlinul de Est, dar n-au putut controla situația. În Polonia, au făcut un acord cu sindicatul *Solidarnosc*. Dar operația care să te facă să crezi că a fost o revoluție, în vreme ce comuniștii au fost păstrați la conducere, nu s-a întâmplat **decât** în România. Domnul Ion Iliescu era bine cunoscut, domnul Corneliu Vadim Tudor era și el bine cunoscut și chiar și domnul Petre Roman era destul de cunoscut la vremea respectivă – cel puțin din informațiile mele. Deci au fost fie în mediul lui Ceaușescu, fie în mediul rusesc al KGB. Cred că dacă până acum Europa n-a vrut să accepte România, a fost din această cauză. Știu că într-o zi veți ieși din această situație. Dar singura șansă de a accelera

acest proces este de a intra în Europa, pentru că Europa va pune condiții și va avea constrângeri foarte puternice. Acesta e viitorul pentru România, dar va trebui ca și românii să facă multe pentru asta.

Andrei Manolescu: *Nu credeți deci că foștii comuniști, care încă sunt în funcții înalte, ar putea, în anumite condiții, să reinventeze și să reinstaureze în folos propriu un fel de autoritarism – dacă nu chiar totalitarism –, evident sub un alt titlu decât cel de comunism?*

Stéphane Courtois: Cred că întotdeauna există riscul unei întoarceri în trecut. E de ajuns să privești ce se întâmplă în Rusia acum. Pentru mine, România încă n-a basculat total din câmpul democratic. Și cred că e într-adevăr posibil să te gândești la pericolul întoarcerii înapoi, mai ales când vezi că Rusia lui Putin începe să ocupe tot mai mult spațiul din jur. Apropo, aflu că România tocmai a semnat un acord internațional cu Rusia, acord al cărui conținut nu e cunoscut. E surprinzător!